

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Foto Vlastja:

F. Robba — Narcisov vodnjak v avli Magistrata

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki IV/1956 do XIX/1971 po ceni 16 dinarjev za letnik, za inozemstvo 3 dolarje; posamezna številka velja 7 dinarjev, za inozemstvo 1 dolar. Naročnina za leto 1972 je 25 dinarjev.

Prve tri letnike odkupujemo po ceni 10 dinarjev za številko.

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje knjige:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 dinarja. —

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan-Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 dinarja.

Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), knjigotrška cena 15 din.

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
XXI. letnik Ljubljana 1973 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

- Božo Otorepec: Iz zgodovine turjaškega gradu — Stran 147
- Anton Svetina: Katera gora na Koroškem je Mons Junensis? — Stran 153
- Helfried Valentinitzsch: Pritožbe podložnikov vicedomskega urada na Kranjskem v letu 1634 — Stran 155
- Jelka Melik: Kranjske deželne finance 1861—1914 — Stran 160
- Dušan Kermavner: Stavka v premogovniku Ojstro leta 1883 — Stran 166
- Katarina Kobe-Arzenšek: Doneski za zgodovino vrvarstva na Slovenskem — Stran 169
- Ivo Juvančič: Politično ozadje I. tržaškega procesa — Stran 180
- Jože Šorn: Vlado Valenčič — sedemdesetletnik — Stran 185
- Stane Granda: Janjo Jarc — sedemdesetletnik — Stran 186
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 187
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 189
- Nove publikacije — Stran 198

Na ovitku

Delo na polju — slika na panjski končnici
Slovenski etnografski muzej v Ljubljani

Ureja uredniški odbor

Glavni urednik Olga Janša
Odgovorni urednik Jože Žontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavniki Majda Kunaver — Tisk Tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK podružnica 50101-678-47463 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 25 din, posamezna številka 10 din

Publikacija šteje med proizvode iz 7. točke prvega odstavka 36. člena zakona o obdavčenju proizvodov in storitev v prometu (Uradni list SFRJ, št. 33-316/72), za katere se ne plačuje temeljni davek od prometa proizvodov (mnjenje Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-2/72 od 25. 3. 1972)

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXI

1973

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR: DR. PAVLE BLAZNIK, FRANCE DOBROVOLJC, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, OLGA JANŠA, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGIJ VILFAN, JOŽE ŽONTAR — GLAVNI UREDNIK: OLGA JANŠA — ODGOVORNI UREDNIK: JOŽE ŽONTAR — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — OBLIKOVALEC: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODOGVARJA MAJDA KUNAVER — SOFINANCIRA RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLISEJE IZDELUJE KLIŠARNA »LJUDSKE PRAVICE« V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Demšar Vincencij: Loško gospostvo in kmečka puntarija — 5
- Gestrin Ferdo: Kmečka trgovina in upori — 1
- Grafenauer Bogo: Ob dvajsetletnici »Kronike« — 39
- Granda Stane: Janko Jarc — sedemdesetletnik — 186
- Höfler Janez: Iz neke jezuitske anketne knjige — 105
- Juvančič Ivo: Politično ozadje I. tržaškega procesa — 180
- Kermavner Dušan: Stavka v premogovniku Ojstro leta 1883 — 166
- Kobe-Arzenšek Katarina: Doneski za zgodovino vrvarstva na Slovenskem — 169
- Melik Jelka: Kranjske deželne finance 1861 do 1914 — 160
- Nečak Dušan: Prispevek k vprašanju primorskih beguncev v letih 1918—1920 — 120
- Otorepec Božo: Iz zgodovine turjaškega gradu — 147
- Pahor Miroslav: Constitutio Momiliani v letih 1521—1535 — 88
- Pirkovič Ivo: O koreninah »cvetočega halštata« — 81
- Planina France: Zgodovina muzejstva na loškem ozemlju — 17
- Svetina Anton: Odlomki iz koroške zgodovine — 97
- Svetina Anton: Katera gora na Koroškem je Mons Junensis? — 153
- Šašel Jaro: Bernardin Porečan ali k poreškim in koprskim antikam — 85
- Šorn Jože: Vlado Valenčič — sedemdesetletnik — 185
- Turk Prvenka: Ladislau Benesch — 110
- Valentinitsch Helfried: Pritožbe podložnikov vicedomskega urada na Kranjskem v letu 1634 — 155
- Vilfan Sergij: Kako je nastal časopis za slovensko krajevno zgodovino »Kronika« — 41
- Zorn Tone: Koroško učiteljsko glasilo in slovenska manjšina — 24
- Žontar Josip: Pavlu Blazniku ob sedemdesetletnici — 127
- Žontar Jože: Kmečki upori ob davčni in urbarni regulaciji in njeni odpravi v letih 1789 in 1790 — 13

BIBLIOGRAFIJA

- Vidovič-Miklavčič Anka: Bibliografsko kazalo Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino I—XX (1953—1972) — 43

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Janša Olga: Nekaj blejskih razglednic — 187
- Kambič Mirko: Fotografija kot zgodovinski dokument — 131

IZ DELA NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Ciperle Jože: Rastava »5 let 100 šol (1969 do 1973)« — 194
- Klasinc Peter: Ob 700-letnici mesta Ormoža, stalna zgodovinska razstava »Ormož skozi stoletja« — 189
- Pavlič Slavica: Razstava »Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774—1914« — 29
- Reisp Branko: »Kmečki pulti na Slovenskem«. Zgodovinska in arhivska razstava Narodnega muzeja in Arhiva Slovenije — 133
- Žnidarič Marjan: Razstava »Vstaja v Jugoslaviji 1941« — 190
- Žnidarič Marjan: Razstava »Lackov odred« — 192
- Žontar Majda: Razstava »Kmečki upori na Gorjskem« — 134

NOVE PUBLIKACIJE

- Gombač Boris: Bazovica v boju — 207
- Granda Stane: Milan Valant, Zgodovina najstarejše Ljubljane (Šentjakoba). Ljubljana 1972 — 203
- Granda Stane: Stanko Škaler, Boj za staro pravdo. Ljubljana 1973 — 203
- Janša Olga: Kmečki pulti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. Ljubljana 1973 — 140
- Janša Olga: Ormož skozi stoletja. Ur. Jože Curk. Maribor 1973 — 199
- Juvančič Ivo: Sidney Sonnino, Diario 1914—1916, Bari 1972. Antonio Salandra, Il retroscena di Versailles. Milano 1971. Vittorio Emanuele Orlando, Memoari 1915—1919. Milano 1960 — 136
- Nečak Dušan: Mirko Kumer, »Po sili vojak«. V Celovcu 1969 — 34
- Nečak Dušan: »Za globalno zaščito Slovencev v Italiji« 1972 — 36
- Nečak Dušan: Josip Smolaka, »Partizanski dnevnik«, Beograd 1972 — 145
- Nečak Dušan: »Koroški kulturni dnevi I.« Zbornik predavanj, uredila dr. Erik Prunč in Gustav Malle, Maribor 1973 — 198
- Reisp Branko: Karl Semmelweis, Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823), Eisenstadt 1972 — 201
- Slabe Marjan: J. Klemenc-V. Kolšek-P. Petru: Antične grobnice v Šempetru. Ljubljana 1972 — 141
- Stergar Janez: Franc Arnejc, Od Dnjestra do Piave. V Celovcu 1970 — 36

Stergar Nataša: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, I. Ljubljana 1972 — 37
 Stergar Nataša: Jože Koropec, Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor 1972 — 202
 Stergar Nataša: Jože Krall, Partizanske tiskarne na Slovenskem, II. Ljubljana 1973 — 208
 Stres Gvido: Erna Muser-Vida Zavrl, FKL žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück. V Ljubljani 1971 — 206
 Šorn Jože: Ferdo Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. V Ljubljani 1972 — 143
 Vidovič-Miklavčič Anka: Stane Terčak, Ukradeni otroci, Ljubljana 1973 — 209
 Vodopivec Peter: Slavko Kremenšek, »Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941«, Ljubljana 1972 — 143
 Vovko Andrej: Jadranski koledar 1973 — 33
 Vovko Andrej: Beniamino Salvi-Slavec, Il movimento nazionale e politico degli Sloveni e dei Croati dall'illuminismo alla creazione dello Stato Jugoslavo (1918). 1971 — 203
 Vovko Andrej: Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov. Nova Gorica 1973 — 204
 Vovko Andrej: Vid Vremec, Andrej Manfreda, kobariški protifašist in drugi. Ljubljana 1973 — 205
 Zorn Tone: Karl Struhlpharrer, Germanisierung in Kärnten — 32
 Zwitter Anja: Iva Curk, Ohranjeni mitreji na Slovenskem. Ljubljana 1972 — 200

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Stična, halštatska gomila ob železniški progi — 82
 Razvaline gradu v Momjanu (15. stoletje) — 89
 Cerkvica v Brčnigi (sedaj Brič) — 94
 Beljak 1738 — 99
 Pliberk po delu Matt. Meriana, Topographia provinciarum Austriacarum, 1649 — 103
 L. Benesch: Predel stare Ljubljane ob stolnici — 110
 L. Benesch: Podkoren — 112
 L. Benesch: Tržič — 113
 L. Benesch: Ljubljana — frančiškanska cerkev z okolico — 116
 L. Benesch: Javornik — stari plavž — 117
 L. Benesch: Železniki — 117
 L. Benesch: Bela peč — fužine — 118
 Razvaline Starega Turjaka pod današnjim gradom v Valvasorjevi dobi (Valvasor, Topographia ducatus Carniolae modernae. 1679, št. 16) — 147
 Grad Turjak z glavnim portalom konec 17. stoletja (Valvasor, Topographia... št. 14) — 148
 Turjak z zadnje strani z vzdano ploščo iz 1520 na stolpu (Valvasor, Topographia... št. 15) — 149
 Šmihel pri Pliberku na Koroškem — 153
 Šinkovčeva delavnica v Kranju v prvih letih 20. stoletja. Prvi v sredini je mojster A. Šinkovec — 177
 Tovarna Motvoz in platno iz leta 1922 — 178

J. Wagner: Bled z Malnerjevo gostilno v ospredju (iz serije Mallerische Ansichten aus Krain) — 187
 Del Bleda pod gradom (iz zbirke Dragice Repe) — 187
 Bled po razglednici okrog 1908 — 188
 Bled pod gradom danes — 188
 Osnovna šola Gorenja vas zgrajena l. 1971 — 195
 Osnovna šola Cerčno zgrajena l. 1972 — 196
 Osnovna šola Trbovlje zgrajena l. 1972 — 196

OSEBE

Jurij Alič (1799—1845) fotografija po sliki, ki se nahaja v župnijskem uradu v Vidmu ob Savi — 29
 Peter Musi (1799—1875) učitelj v Šoštanjju — 30
 Dr. Tomaž Romih (1853—1935) ravnatelj meščanske šole v Krškem — 30
 Benesch s svojo zbirko svetil — 115
 Pavle Blaznik ob sedemdesetletnici — 127
 Anton Albrecht s svojim sinom Antonom v delavnici na Ižanski cesti v Ljubljani — 169
 Anton Šinkovec ml., ko je šel k vojakom — 173
 Anton Albrecht pozimi 1971 — 175
 Vlado Valenčič — sedemdesetletnik — 185
 Janko Jarc — sedemdesetletnik — 186

RAZNO

Kralj Matjaž, slika na panjski končnici — naslovna stran 1. zvezka
 Prošnja treh županstev z dne 3. junija 1508 freisinskemu škofu Filipu za oprostitev dajatev — 7
 Filipovo naročilo z dne 15. junija 1515 loškemu oskrbniku, da v Škofji Loki zbere pešake in konjenike proti upornikom — 9
 Kovaški ceh sprejema novega člana v sobi na starem rotovžu ok. leta 1930 — 17
 Patron kovaškega ceha, banderska slika v loškem muzeju — 18
 Cehovska zbirka v predvojnih prostorih na starem rotovžu — 19
 Kipi iz poljanske cerkve na zunanjem hodniku v Puštalskem gradu — 19
 Soba obrti v loškem muzeju — 20
 Muzejska zbirka v Železnikih, maketa vigenca — 22
 Smledniška legenda, slika na panjski končnici — naslovna stran 2. zvezka
 Šmarjeta, leva naličnica bronaste čelade iz 5. stoletja stare ere — 83
 Mokronog, simbolično uničen železni keltski meč — 83
 Grb momjanskih grofov — 91
 Benescheva risba freske iz stare župne cerkve na Bledu — 114
 Kmečki upori na Slovenskem — 133
 Gvidon Birola, grajski valpet — priganjač gosposočinskih podložnikov — 135
 Delo na polju, panjska končnica — naslovna stran 3. zvezka
 Plošča s turom in napisom iz 1520 danes — 150
 »Ormož skozi stoletja« — pogled na razstavni prostor — 189
 Listina z najstarejšo omembo Ormoža iz leta 1273 — 190

IZ ZGODOVINE TURJAŠKEGA GRADU

BOZO OTOREPEC

Trditev starejših zgodovinarjev, predvsem Schönlebna in Valvasorja, da je okoli leta 1060, oziroma 1067 Konrad Turjaški postavil nov grad, Zgornji Turjak, ker je bil prejšnji grad zanj in za brata Adolfa in Pilgrima pretesen, ni osnovana na zgodovinskih virih, temveč le na rodbinski tradiciji, katere zvesta slika je genealogija iz leta 1584, polna izmišljenih imen in dejstev. Tudi zapisek na kamniti plošči z grbom na t. i. »volovskem stolpu« iz leta 1520 povzema vest o gradnji Turjaka po Konradu leta 1067 po kakoli starejši genealogiji.

Tudi Radicseva trditev, da so Auerspergi-Turjačani med 9. in 11. stoletjem prišli iz Švabske na Kranjsko, je brez zgodovinske podlage.¹

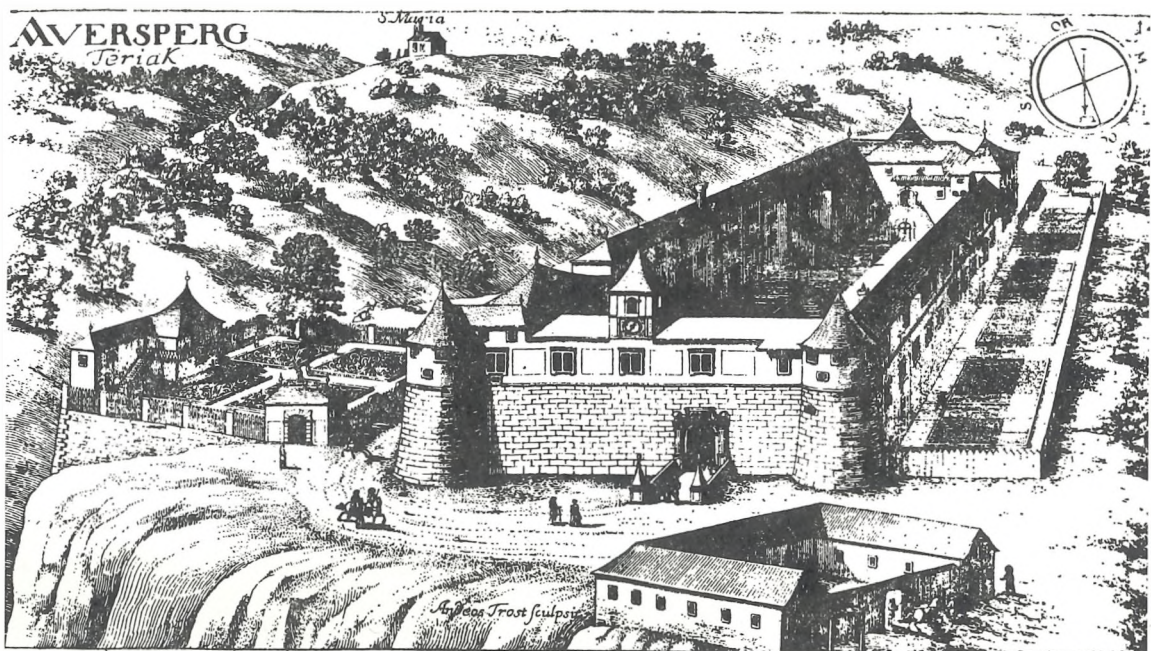
Stare oblike nemškega imena tega gradu se v ohranjenih virih navajajo takole: Vrsberch, Ursberg, Vrisperc, Owersperch, Awersperg,

Aursperc, Aurisperch, Awrsperg, Auersperch in končno Auersberg.² Ime kaže očitno na žival tura, vrsto divjega vola, nemško Auerochs, ki so ga imeli Turjačani v svojem grbu. Petauer meni, da so se morda nekoč res v okolici Turjaka zadrževali turi, ki so bili še v srednjem veku razširjeni tudi pri nas, o čemer pričajo tudi druga krajevna imena v zvezi z njimi po Sloveniji.³

Ali je slovenski Turjak (pri Valvasorju Terjak, Tryackh) prevod nemškega, ali pa je bilo narobe, je težko danes presoditi, vsekakor se nemško ime v virih pojavlja prej v nemški obliki. Slovensko ime je kot »castel dicto Turiach« prvič znano šele iz leta 1455. Na noben način pa ne more veljati Schönleben-Valvasor-Klunova trditev, da je slovenski Terjak oz. Tryackh v zvezi s trikotnim tlorisom starega in novega Turjaka, namreč kot Terjak do nemškega Drei-eck.⁴

Razvaline Starega Turjaka pod današnjim gradom v Valvasorjevi dobi (Valvasor, Topographia ducatus Carniolae modernae, 1679, št. 16.).

Grad Turjak z glavnim portalom konec 17. stoletja. (Valvasor, Topographia . . . št. 14).

Enako izvira Valvasorjeva trditev in pred njim že Laziusa in Schönlebna, da je na mestu turjaškega gradu iskati japonski Aurupium oziroma Arupium še iz časov, ko so iskali Japode na ozemlju današnje Dolenjske.⁵

V ohranjenih zgodovinskih virih se prvi Turjačan — Engelberus de Vrsberch — omenja šele leta 1162 kot priča v neki listini, izdani v Št. Vidu na Koroškem.⁶ Sam grad Turjak je bil del obsežne španhajmske posesti v okolici Ljubljane. Izrecno se grad omenja šele leta 1220, ko je Engelbert Turjaški izdal neko listino »in castro nostro apud Owersperch« oziroma »in castro meo Owersperch«.⁷

Posest starih Turjačanov je bila dokaj obsežna in je segala od Grosupeljske kotline pa do Velikih Lašč.

Sredi 13. stoletja je stari rod Turjačanov izumrl. Fevdalci, ki se od tega časa dalje imenujejo Turjaški, izhajajo iz rodu nesvobodnih ministerialov.⁸ Herbart Turjaški se 1260 omenja kot oglejski vazal,⁹ 1262 pa kot navaden vitez (miles).¹⁰

Ko je bila 1261 v Čedadu sklenjena pogodba med oglejskim patriarhom Gregorjem in koroškim vojvodom Ulrikom Španhajmskim glede oglejske posesti na Kranjskem in nje- ne vrnitve Ogleju, se med gradovi, ki so spadali v ljubljansko gospostvo poleg Goričan, Jeterbenka, Falkenberga in Iga omenja tudi Turjak.¹¹ Vse to pa je Ulrik dobil od patriarha znova v fevd in zato se Herbart Turjaški med 1263 in 1267 večkrat omenja kot španhajmski ministerial.¹² Po Ulrikovi

smrti (1269) nastopajo Turjačani kot ministeriali češkega kralja Otokarja II.,¹³ ki je bil med 1270 in 1276 deželni gospod Kranjske. Po njegovi smrti je Kranjska prišla pod Habsburžane oz. je bila še nekaj časa zastavljena grofom Goriško-Tirolskim, vojvodom Koroške. V seznamu njihove posesti na Kranjskem iz leta 1311 je najti tudi Turjak.¹⁴

Leta 1317 sta brata Oton in Herbart Turjaški vrnili vojvodi Henriku Koroškemu, grofu Goriško-Tirolskemu, takratnemu deželnemu gospodu na Kranjskem, svoja dva dela na gradu Turjaku in drugo posest v vasi Turjak in okoliških vaseh s prošnjo, da deželni knez podeli to Herbertu Turjaškemu in njegovim bratom Ortolfu, Frideriku in Henriku, kar je Henrik Koroški tudi storil.¹⁵ Iz te listine moremo sklepati, da je bil Turjak po takratni navadi glede lastništva razdeljen na več deležev, ki so si jih Turjačani delili med sabo, jih podedovali in prodajali. Morda je naraščajoče število rodbinskih članov povzročilo, da je v tej dobi nastopila potreba zgraditi nov grad. Kajti 21. februarja 1318 je kralj Friderik podelil bratoma Volkerju in Herbartu Zgornji in Spodnji Turjak in kar sta tam zgradila ali še bosta zgradila (»ober hus ze Ursperg und daz nider und swaz si da hant gebuwen oder noch buwen wellent«).¹⁶ To jima je nekaj kasneje dal tudi vojvoda Henrik Koroški, toda iz teksta te listine je videti, da je šlo za ponovno zgraditev obeh gradov (»Owersperch daz ober und daz nieder. Und erlauben in dieselben zwo veste widerauf ze pauen und ze machen als si wenen daz ez in nucze sei«).¹⁷ Vsekakor

se v tej listini prvič omenjata dva gradova na Turjaku tj. Spodnji in Zgornji Turjak. Morda sta bila oba gradova poškodovana ali celo porušena v vojni, ki se je v začetku 14. stoletja bila med vojvodo Henrikom Goriško-Tirolskim in Habsburžani povečini na slovenskih tleh¹⁸ in je možno, da so oba turjaška gradova porušili zavezniki Habsburžanov (Turjačani so bili na strani Henrika), najverjetneje Ortenburžani kot najbližji sosede in nasprotniki Turjačanov.

Štiri leta kasneje — 1322 — so bratje Hermand, Ortolf in Friderik Turjaški prodali Spodnji Turjak bratrancema, že omenjenima Volkerju in Herbartu Turjaškemu.¹⁹ Spodnji Turjak se omenja tudi 1326 (das nider haus ze Oursperch)²⁰ in 1335 (ze Aversperch under der nidern vest).²¹

Del turjaškega gradu je imel v prvi polovici 14. stoletja tudi neki Alber Melcz, verjetno kak izvenzakonski Turjačan. Kaže, da sta že omenjena Volker in Herbart hotela tega Melcza spraviti ob njegov del gradu, kajti v poravnavi med Ortenburžani in Turjačani iz leta 1343 je za Melcza rečeno, da ga Turjačana ne smeta omejevati v njegovi posesti dela gradu, ki ga ima po svojih privilegijih.²² Vendar pa je omenjeni Melcz raje že 1358 prodal omenjenima bratoma svoj delež na gradu in vse pravice ter zahtevke nanj, razen turjaškega grba in posesti v okolici.²³ Potomec tega Melcza, Gašpar, je bil v letih 1456 do 1465 deželni upravitelj na Kranjskem in je imel v grbu dobro razločnega tura.²⁴

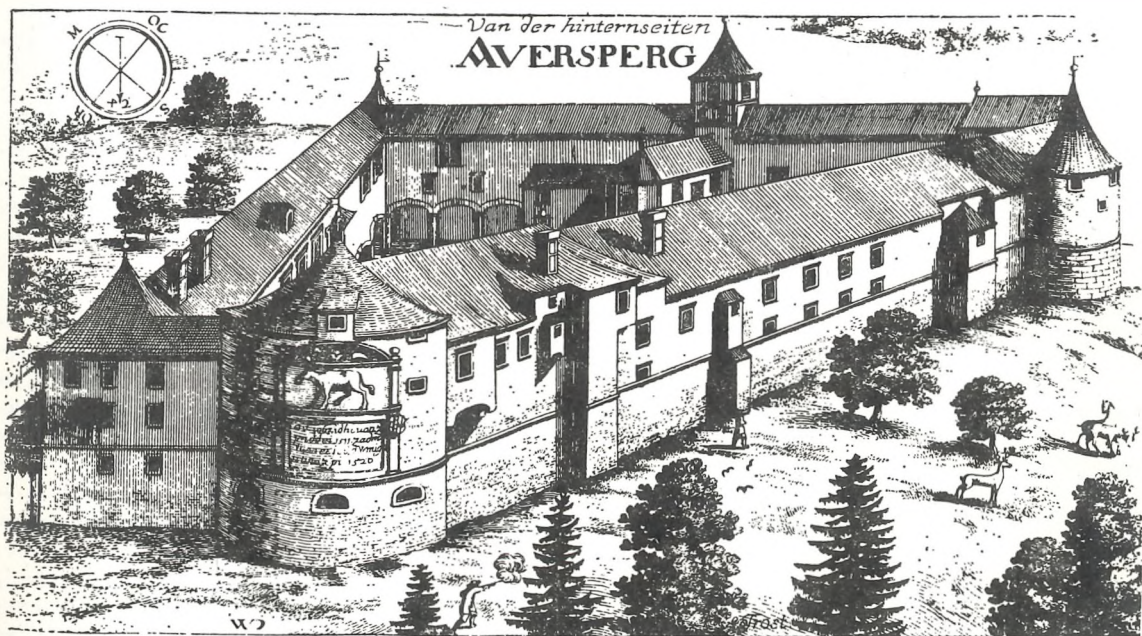
Da se je posest gradu delila po takratnem pravu tudi še dalje, priča listina iz 1383, ko

je Viljem Turjaški nakazal ženi za jutrnjo med drugim tudi polovico Spodnjega Turjaka (»auf die niedern vest ze Awersperck«), druga polovica je bila last njegovega bratranca Volkerja.²⁵

Oba gradova sta stala še vsaj v prvi polovici oz. začetku 15. stoletja. Jurij Turjaški, ki je ok. 1420 s svojimi pomočniki napadal deželnoknežjo posest na Kranjskem z ropi, požigi in umori, se je moral 1423 s svojimi najemniki vdati ter izročiti dež. knezu tudi gradova Turjak (»mit den vesten Awersperg«). Ker pa je bil pomiloščen, mu je nadvojvoda Ernest omenjena gradova vrnil (»die obgenanten vesten Awersperg«).²⁶ Leta 1436 je Herbart Turjaški podedoval Jurjevo polovico Turjaka, drugo sta dobila Volkart in Engelbert Turjaška.²⁷

V 40. letih 15. stoletja kaže, da je bil Spodnji Turjak opuščen in začenja se njegov propad. Leta 1444 je namreč dobil Herbart Turjaški v fevd zase in za bratranca Volkarta in Engelharta grad Turjak in stari grad zraven z gradiščem, ljudmi, posestmi etc. (»das hawss Awersperg vnd das alt hauss dabey mit dem purkchperg, leuten, gutern etc.«).²⁸ Iz tega pa bi mogli tudi sklepati, da je bil Spodnji Turjak tisti starejši grad.

Ko sta 1467 delila posest brata Pankrac in Lovrenc Turjaška, se omenja samo »grad Turjak s pristavo in hribom« (das geslos Awersperg mit dem mayrhof vnd puchel).²⁹ Stari grad je omenjen še leta 1496, ko je kralj Maksimiljan I. podelil Volkartu Turjaškemu in sinovom Pankraca »grad Turjak in stari grad poleg z grajskim hribom, z ljudmi in posestmi« (das haus Aursperg und

Turjak z zadnje strani z vzdano ploščo iz 1520 na stolpu (Valvasor, Topographia . . . , št. 15)

das alt haus darbei mit dem purgperg mit leuten und guetern),³⁰ kar je očitno dobesedno posneto po tekstu že omenjene listine iz 1444. Da so po takratni navadi predlagali vladarju za potrditev stare listine, ki je v novo prevzel tekst iz prejšnje, kaže tudi listina celo iz leta 1601, ko je Herbart Turjaški dobil od nadvojvode Ferdinanda »Gornji in Spodnji Turjak« (das Ober- und Niederhaus Auersperg).³¹

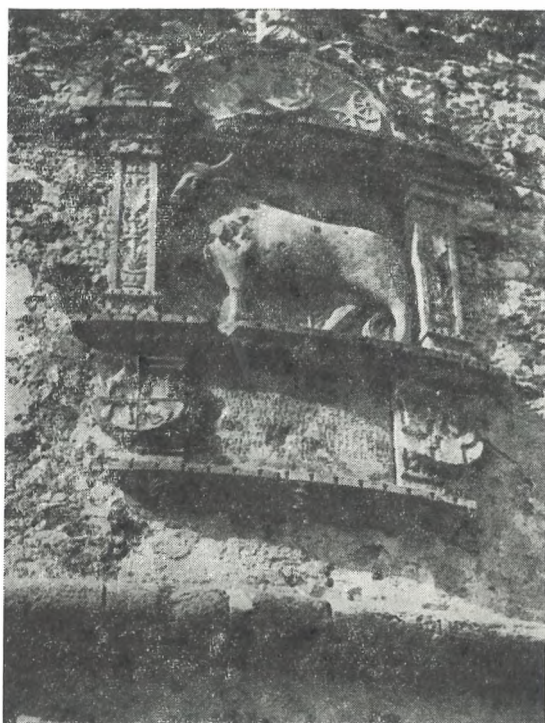
Da je bil grad Turjak res trdno zidan in njegovo obzidje varen ščit za prebivalce, kaže dejstvo, da mu Turki kljub vsaj trem napadom v 15. in dvema v 16. stoletju, ko so mimo Ribnice napadali proti Igu in Ljubljani, niso mogli do živega in so oplenili le bližnjo okolico, tako zlasti 1491 in 1528.³²

Hud potres, ki je 1511 porušil in poškodoval veliko gradov na Kranjskem, je močno prizadejal tudi Turjak. Čeprav ni bil popolnoma porušen, pa so morali biti nekateri deli precej poškodovani. Trojan Turjaški je dal zato te dele do tal podreti in na novo zgraditi, kar se je zgodilo leta 1520, o čemer priča že omenjena vzdana kamnita plošča na »volovskem stolpu« s turjaškim grbom in napisom:

ANNO DOMINI 1067 IAR IST
AVRSPERG DVRCH HERN CONRAT
VON AVRSPERG ANGEFANGEN ZV
PAVN NACHMALS DVRCH DEN ERT
PVDEM IM 1511 IAR ZERSCHVT
ABER DVRCH MICH TROIAN VON
AVRSPERG OBRISTN ERB CAMRER
IN CRAIN VND DER WINDISCHEN
MARK IN GRVND ABGEPROCHEN
VND VON NEVEN ANGEFANGEN ZV
PAVEN IM 1520 IAR³³

Da je moral biti Turjak obnovljen res v tej dobi, priča tudi letnica 1537 nad glavnimi vhodnimi vratmi, na katerih so tudi grbi nekaterih Turjačanov.³⁴

Da grad leta 1511 ni bil popolnoma porušen, pričajo tudi ohranjeni zapisi v knjigi izdatkov turjaškega oskrbnika Hansa Mordaxa iz leta 1514, torej tri leta po potresu, iz katerih ni nikjer videti, da bi bil grad razrušen. Omenjeni so izdatki za dva tesarja, ki sta napravila odprtine v obrambnem stolpu (»haben trackhel in den zwinger gemacht«). Matevž Šteblaj je napravil vrata skozi zidovje in več strelnih lin (»er hat ein thuer durch die mawr geprochen vnd etlich schiess luckhen gemacht«). Že julija 1514 — torej leto pred velikim slovenskim kmečkim uporom — so kmetje hoteli priti pred Turjak, zato je Mordax 19. julija poslal takoj sla v Ljubljano, verjetno da bi o tem obvestil svojega gospodarja in bila poslana eventualna pomoč. Zato je tudi razumeti napravo

Plošča s turom in napisom iz 1520 danes (foto dr. Marjan Zadnikar, 1954).

novih strelnih lin v obzidju. Naveden je še izdatek za tesarja Rudolfa, ki je napravil dvoje vratc v obrambnem stolpu (»das er hat zwa thuerl in den zwinger gemacht«).³⁵ Turjak so torej skušali kar najbolj zavarovati pred mogočim kmečkim napadom in res je bil ta drugo leto med redkimi gradovi, ki ga kmetje ob uporih niso mogli zavzeti.³⁶

Več slik in prvi znani obširnejši popis Turjaka prinaša šele Valvasor v svoji »Slavi vojvodine Kranjske« (1689). Stari Turjak opisuje kot razvaline velike trdnosti, ki so v njegovi dobi služile kot kamnolom. Pri Novem Turjaku hvali močno zidovje, obdano s tremi okroglimi stolpi, delano iz kamnitih kvadrov. Za vodnjak — cisterno na grajskem dvorišču pravi, da je največji na Kranjskem. Navaja Marijino kapelo, v kateri so bile dnevne maše in staro Lutrovo ali evangeličansko kapelo s poslikanimi oboki in nadgrobniki protestantskih Turjačanov. Hvali lepo orožarno, polno raznega orožja, turškega plena (ščiti, sablje, zastave, šotori) in vojaških instrumentov. Omenja seveda skrinjico z glavama Herbarta VIII. Turjaškega in Friderika Višnjegorskega, ki sta padla v bitki pri Budačkem 22. sept. 1575. Dalje opisuje grajske ječe, od katerih je bila v enem stolpu strašna »turška ječa« za ujete Turke. V gradu je bilo veliko soban, kamr in kleti, zlasti hvali galerijo portretov starih Turjačanov. — V okolici gradu omenja 1686 zgrajeni novi konjski hlev, dalje živalski vrt z

razno divjadjo, ptičnico na grajskem dvorišču, jahalnico zunaj gradu nad starim gradom ter veliko lipo pred gradom, ki daje poleti hladno senco. Za trg Turjak pravi, da ima le malo in še to slabih hiš. Lastnik gradu ob njegovem času je bil deželni maršal grof Wolf Engelbreht Turjaški.³⁷

V začetku 17. stoletja Turjačani niso mnogo pomenili na Kranjskem, ker so pač bili obremenjeni z luteransko preteklostjo. Toda počasi so si zopet pridobili važne službe, njihova velika zemljiška posest, ki je ostala v glavnem neokrnjena, je bila važna ekonomska podlaga njihove veljave. Leta 1630 so postali državni grofje, njihova posest je tako postala grofija,³⁸ grad Turjak pa glavni rodbinski grad. Toda zaradi važnih služb in funkcij na Kranjskem in na dvoru so se grofje Turjaški vedno bolj zadrževali v Ljubljani, kjer so imeli že od 1575 svojo hišo v Gosposki ulici, ki so jo z dokupi hiš v prvi polovici 17. stol. razširili in prezidali v lepo palačo.³⁹ Grad Turjak je ostal v glavnem le upravno središče zemljiške posesti, ki so jo upravljali razni turjaški oskrbniki.

Naj še na kratko podamo opis gradu iz srede 19. stoletja, kot ga objavlja H. Costa v svojih Popotnih spominih iz Kranjske (tiskani 1848). V začetku seveda omenja napis in grb na stolpu. Za grad pravi, da nosi sledove gradbene umetnosti iz raznih stoletij. Vzhodni del, podoben bastiji, izdaja največjo starost, dva močna okrogla stolpa, povezana s trdnim zidom, ščitita zahodni del gradu in sta verjetno nekoč služila kot stražna stolpa in grajski ječi. Južni del grajskega poslopja je zgrajen najbolj enakomerno in zato kaže, da je iz novejšega časa. Razen teh elementov nima zunanost gradu nič posebnega ali ogle-da vrednega, pa tudi notranjost gradu je Costo razočarala. Grajsko dvorišče je bilo neravno, hribovito in grapavo, tako da si je kar težko zamisliti romantično sliko o veselem podenju viteških konj po grajskem dvorišču pred očmi grajskih gospodičen in gospa. Tudi notranjost gradu je bila, razen soban z rodbinskimi portreti, popolnoma neugledna. Od starega gradu Turjaka ni bilo ničesar razen komaj zaznavnih razvalin. Ležal je globlje kot današnji grad, baje tam, kjer je nekoč stal Arupium. Nekaj okoli gradu ločeno ležečih hiš je sestavljalo trg Turjak. Farna cerkev in farovž sta bila kar v gradu, župnik je stanoval v enem izmed stolpov, drugi stolp je služil kot t. i. orožarna, ki pa razen nekaj polomljenih oprav ni vsebovala ničesar ogle-da vrednega. V severnem delu gradu so bili stanovanjski prostori za gospodo, okrašeni z rodbinskimi portreti od pradedu do najnovejše dobe. Seveda so Costi pokazali tudi shranjeni glavi kranjskega junaka Herbarta Turjaškega in Višnjegorskega, videl pa ni

ničesar razen dveh z žaganjem napolnjenih in z nekaj lasmi opremljenih kož dveh nepoznavnih človeških glav. Na Turjaku so tudi kazali ključ dednega deželnega komornika in meč dednega deželnega maršala kot insigniji dveh dednih uradov, ki so jih imeli turjaški grofje.

Farna cerkev, ki je bila kot rečeno kar v gradu, je bila zelo majhna, toda dovolj velika za faro z 250 dušami. Nekdanja, s freskami poslikana luteranska kapela, v kateri je baje pridigal predikant Jurij Kobilca, se je uporabljala za klet.⁴⁰

Nekaj let kasneje je grad opisal Klun; tudi on opozarja na neravno dvorišče, na zunanjo zidavo s kvadri, ki naredo vtis, da je grad podoben utrdbi. Za dvorano in avdienco sobo pravi, da sta bili nekoč bogato opremljeni s pohištvo in z lepimi portreti lastnikov, ki jih je po starih originalih kopiral Andrej Herlein v naravni velikosti.⁴¹ Sicer pa se Klunov opis gradu ne razlikuje od Costovega.

Starejši del bogatega rodbinskega arhiva — zlasti starejše listine —, je bil med II. svetovno vojno odnesen v Italijo, na rodbinsko posest pri Vidmu. Ostali del arhiva, zlasti vrsta urbarjev in računskih knjig ter aktov, pa je bil uničen ob zavzetju in porušitvi gradu septembra 1943. Le nekaj drobcev, ki so jih naši borci vzeli kot spomin na to hudo borbo, je po osvoboditvi našlo pot v sedanji Arhiv Slovenije.⁴²

OPOMBE

1. F. Kos, O najstarejših Turjačanih, Carniola N. V. III-1912, str. 93—94. — 2. P. v. Radics, Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg (1528—1575) ein krainischer Held und Staatsmann. Wien 1862, str. 1—2. — 3. L. Petauer, Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj, Kronika slov. mest V-1938, str. 11—12. Zgodovina Ljubljane I., Lj. 1955, I. Rakovec, Geološka zgodovina ljubljanskih tal, str. 161—162. — 4. Valvasor, Ehre, XI, 26; V. F. Klun, Beiträge zur Topographie und Statistik von Krain, I. Auersperg, MHVK X-1855, str. 27. — Mestni arhiv Piran, Vicedominaria vol. 126 (1439—1459), fol. 142'. — 5. Podatek J. Šašla. — 6. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, IV. knjiga, str. 224, št. 441. — 7. Ibid., V. knjiga, str. 164—165, št. 310. — 8. M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 259—260. — 9. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band, str. 209. — 10. Fr. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, MMVK XVIII-1905, str. 126, št. 8. — 11. Schumi, o. c., str. 225, 229. — 12. Schumi, o. c., str. 253, 292, 293. — 13. Schumi, Archiv f. Heimatkunde, I, str. 236. — 14. Državni arhiv na Dunaju, rokopis R 50, fol. 53', objava: Dopsch v Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung 22, str. 461—5. —

15. Komatar, o. c., str. 133—134, št. 24. — 16. Komatar, o. c., str. 134, št. 25. — 17. Komatar, o. c., str. 134—135, št. 26. — 18. M. Kos, o. c., str. 294. — 19. Komatar, o. c., str. 138, št. 34. — 20. Komatar, o. c., str. 144, 145, št. 42 in 43. — 21. Komatar, o. c., str. 152, št. 53. — 22. Komatar, o. c., str. 164, št. 70, Alber der Melcz von Owersperch je omenjen že v listini 1329, december 31. v Gradivu za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, II. zv., št. 10. — 23. Komatar, o. c., str. 182, št. 114. — 24. Listine 1456, april 17, do 1465, september 26. v Arhivu Slovenije v Ljubljani. — 25. Listina 1383, marec 29., orig. perg. v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani; Komatar, o. c., MMVK XIX-1906, str. 121, št. 229 (po kopiji iz 18. stoletja). — 26. Komatar, o. c., MMVK XX-1907, str. 194—195, št. 334. — 27. Komatar, o. c., str. 215, št. 380. — 28. Državni arhiv na Dunaju, rokopis W 724, fol. 248. — 29. Komatar, o. c., Carniola N. V. I-1910, str. 129, št. 488. — 30. Komatar, o. c., str. 241, št. 541. — 31. P. v. Radics, Herbard VIII., str. 75. — 32. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS XXIV-1943, str. 31, 48, karta. — 33. Valvasor, Ehre, XI, 24 (z napačno brano letnico 1570), isto Klun, o. c., 27, Radics, Herbard VIII., str. 4 (s pravilno letnico 1520). — 34. K. Grefe, Stara Kranjska, zv. II, list 5 (zgod. podatke zbral P. v Radics). — 35. Knjiga izdatkov Hansa Mordaxa, oskrbnika na Turjaku iz let 1514—1515 v Arhivu Slovenije v Ljubljani, Zbirka urbarjev, št. 46. u. — 36. B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, str. 81. — 37. Valvasor, Ehre, XI., str. 22—28. — 38. L. Hauptmann, Erläuterungen zum Hist. Atlas der österr. Alpenländer, I. Abt., 4. Teil, str. 465—466. — 39. V. Fabjančič, Knjiga hiš Ljubljane, Novi trg, str. 486. — 40. H. Costa, Reiseerinnerungen aus Krain, Laibach 1848, str. 125—126. — 41. V. F. Klun, o. c., str. 27. — 42. Tako tu uporabljena knjiga izdatkov oskrbnika Hansa Mordaxa iz 1514—1515 in več urbarjev iz zač. 16. stol. — Branko Reisp, Grad Turjak, Naša obramba 1971/IX., str. 51—53. — O hrambi turjaških listin danes »loco secreto« (!) prim. W. Höflechner, Zum Urkundewesen der Herzöge von Kärnten bis 1269, Carinthia I, 159, 1969, str. 113—114, št. 47, 81, 84 (s sliko na str. 127).

KATERA GORA NA KOROŠKEM JE MONS JUNENSIS?

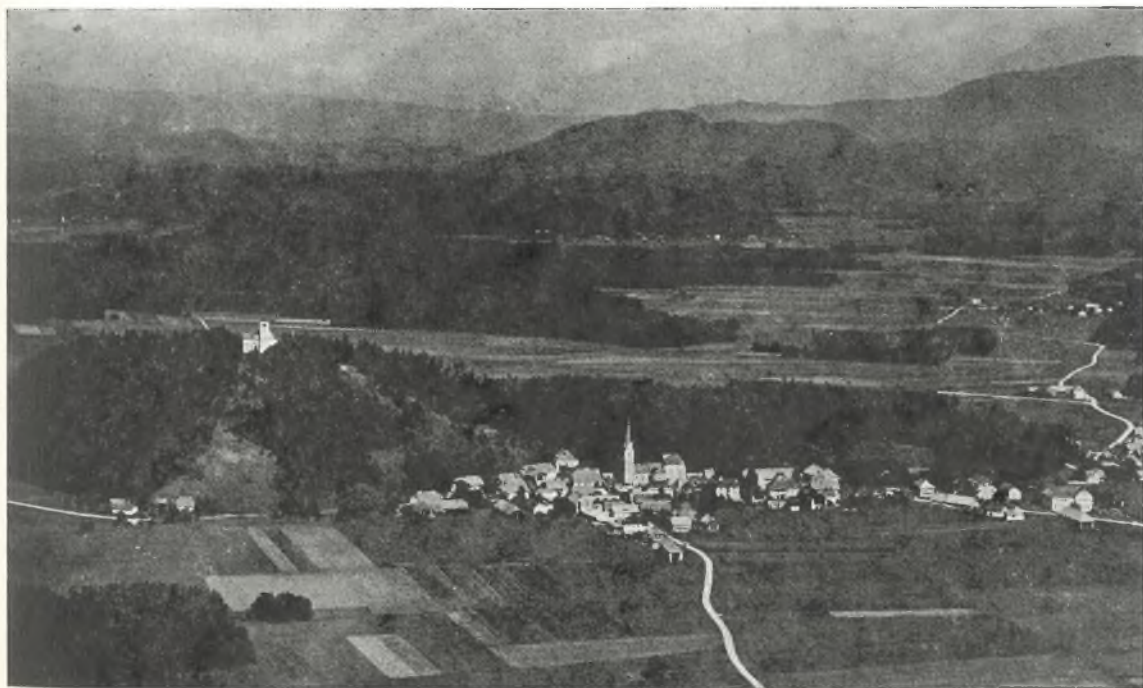
ANTON SVETINA

Med koroškimi zgodovinarji velja splošno mnenje, da je hrib Sv. Eme južno od kraja Globasnice tista gora, po kateri se imenuje vsa dolina južno od Drave od Pliberka do Doberlevasi Podjunska dolina. V knjigi Eberharda Kranzmayerja Ortsnamenbuch von Kärnten, 2. del, 1958, je ime Podjunska dolina opisano takole: »Jauntal, tudi Jaunfeld, slovensko Podjunska dolina, v sl. narečju tudi Junsko polje ali Dravsko polje. V 10. stol. Junotal, v 11. stol. Juna. Na hribu sv. Eme, na starem Junonskem hribu, so našli rimsko-keltsko svetišče Augusta Jovenna; vsi ti kraji se tako imenujejo po istoimenskem keltskem božanstvu Jovenu«.

Ali pa je zgodovinsko dokazano, da je hrib sv. Eme resnično Mons Junensis? V arhivu ljubljanske nadškofije sem naletel na listine, ki dokazujejo, da je bil v starih časih hrib sv. Katarine nad Šmihelom pri Pliberku tista gora, ki je nosila naslov Mons Junensis. V škofijskem arhivu je ohranjena listina o ustanovitvi beneficija sv. Katarine. Ta beneficij je ustanovil 16. novembra 1404 takratni šmihelski župnik Ivan iz Marenberga. Listina ima nadpis: »Copia litterarum foundationis beneficii S. Catharinae in Monte Junensi (podčrtal A. S.) supra Parochiam S. Michaelis prope Pleiburgi«, kar pomeni v prevodu: »Prepis pisma o ustanovitvi beneficija sv. Katarine na Junonski gori nad župnijo sv. Mihaela pri Pliberku«.

V neki drugi listini v škofijskem arhivu je zabeleženo, da je cesar Friderik III. bil ustanovitelj beneficija sv. Katarine pri Šmihelu in beneficija sv. Janeza Krstnika v Pliberku. Cesar Friderik III. je namreč leta 1461 ustanovil ljubljansko škofijo in dodelil tej škofiji tudi pražupnijo Šmihel pri Pliberku z vsemi tej župniji pripadajočimi vikariati. Že pri ustanovitvi ljubljanske škofije si je cesar pridržal tudi prezentacijsko pravico čez vse župnije na Koroškem, ki so bile inkorporirane ljubljanski škofiji, in tudi čez vse obstoječe beneficije v teh župnijah. Zato je beneficij sv. Katarine v listinah imenovan beneficium caesareum. Pravico za predlaganje novega beneficiata pa je imel samostan v Doberlivasi, ki so ga imeli v svoji posesti do leta 1601 menihi avguštinci, od tega leta dalje pa jezuiti.

Dne 24. januarja 1661 je cesar Leopold I. izdal za beneficij sv. Katarine prezentacijsko listino na ime Leonarda Jali, magistra filozofije, župnika v Globasnici, na predlog rektorja celovškega jezuitskega kolegija, ki je bil ob enem prošt jezuitskega samostana v Doberlivasi. Leonard Jali pa ni dolgo užival tega beneficija, ker je leta 1662 umrl. Za njegovega naslednika je bil postavljen tako kot župnik v Globasnici kakor tudi kot beneficiat sv. Katarine Jakob Rormeister, poznejši dolgoletni mestni župnik in slovenski pridigar pri cerkvi sv. Duha v Celovcu. Kmalu

Šmihel pri Pliberku na Koroškem

potem, ko je Rormeister prevzel ta beneficij, je prišlo med njim in med tedanjim vikarjem župnije Šmihel Primožem Peerom do spora. Rormeister je namreč šmihelskemu vikarju prepovedal vmešavanje v cerkvene račune beneficija, v kar se je imel vikar za upravičenega po predpisih ustanovne listine tega beneficija. Te pravde, ki se je vlekla več let in je prišla pred najvišjo tedanjo sodno instanco, dvorno komoro v Gradcu, tu ne bom podrobneje opisal. Pač pa je iz glavne tožbe, ki jo je vložil Primož Peer na škofijski ordinariat v Ljubljani, razvidno tole: »Primuz Peer, vicarius ad S. Michaellem in Juna contra Jacobum Rormaister, beneficia-tum ad S. Catharinam Vallis seu Montis Junensis« (podčrtal A. S.).

V dokaznem postopku te tožbe pa piše generalni vikar ljubljanske škofije Filip Terpin pravnemu zastopniku Jakoba Rormeisterja, odvetniku dr. Herculesu v Celovcu, med drugim tole: »... Fundatico dictae Capellae S. Catharinae (alias dicere fuisse quondam Junonis ecclesiam, unde dicitur Monticulus ille in qua sita est, Mons Juna vel Junensis (podčrtal A. S.), et inde tota vallis vocata Junensis) semper habita pro filiali ecclesia, quam nunc dictus adversarius attentat a parochia exaltare...«, kar bi se glasilo v slovenskem prevodu takole: »... Po ustanovni listini imenovane kapele sv. Katarine (sicer so govorili, da je bila nekoč Junonino svetišče, zaradi česar se imenuje tudi hribček, na katerem stoji, hrib Juna ali Junonski hrib, in odtod se vsa dolina imenuje Podjunska) se je ta kapela imela vedno za podružnično cerkev, ki jo imenovani nasprotnik hoče sedaj odtrgati od župnije...«

Po zgoraj prikazanih listinah sodim za dovolj dokazano, da je bil v srednjem veku in še do 18. stoletja hrib sv. Katarine nad Šmihelom pri Pliberku tista gora, ki je nosila naslov Mons Junensis in ne hrib sv. Eme pri Globasnici. Tu se nam nehote odkrivajo tale vprašanja:

1. Od kdaj nosi hrib sv. Eme naslov Mons Junensis?

2. Zakaj so imenovali hrib sv. Eme Mons Junensis?

3. Zakaj je dobil hrib sv. Katarine naziv Mons Junensis?

Na prvo vprašanje ne bo mogoče prej odgovoriti, preden ne bodo pregledani dokumenti o tem v koroških arhivih, predvsem v arhivu samostana v Doberlivasi ter deželnega in škofijskega arhiva v Celovcu. Dvomi tudi v navedbe Eberharda Kranzmayerja v uvodu tega članka, da so hrib sv. Eme imenovali Mons Junensis po keltskem božanstvu Jovenu. Nisem etimolog, zdi se mi pa, da morajo besede Juna ali Juna biti nekaj drugega kot beseda Jovenus. Mnenja sem, da so hrib sv. Katarine imenovali Mons Junensis po kakem rimskem božanstvu in ne po keltskem. Sicer pa prepuščam odgovor na prvo vprašanje koroškimi zgodovinarjem.

Tudi na drugo vprašanje je brez poznanja virov težko odgovoriti. Ali so goro sv. Eme imenovali Mons Junensis zato, ker so tam našli arheologi rimsko svetišče? Ali morda zato, ker je bila svetnica Ema koroška rojakinja? Ali pa je dalo povod za tako preimеноvanje sovrašтво, ki ga že dolga desetletja gojijo in podpihujejo velenemško usmerjeni krogi koroškega prebivalstva zoper svoje sodeželane, koroške Slovence?

Tudi na tretje vprašanje bo težko že danes pozitivno odgovoriti. E. Kranzmayer navaja, kakor je zgoraj zabeleženo, da se je Podjunska dolina že v 10. stoletju tako imenovala. Kolikor mi je znano, so bila na gori sv. Katarine arheološka izkopavanja in so trenutno tam našli le keltske in staroslovenske grobove.

OPOMBA

Vsi listinski viri, ki so zgoraj prikazani, se hranijo v fasciklih 67/3, 162/1 in 162/9 kapiteljskega arhiva nadškofije v Ljubljani.

V zadnjih desetletjih je položaj kmečkih podložnikov v posameznih območjih nekdanje notranjeavstrijske deželne skupine tako na slovenski¹ kot tudi na avstrijski strani² bolj kot prej v ospredju zanimanja. Drugače kot dosedanje raziskave, ki se ukvarjajo predvsem s položajem podložnikov na plemiških zemljiških gospodstvih, pa obravnava ta prispevek pritožbe deželnoknežjih kmetov na Kranjskem, pritožbe, na katere je avtor slučajno naletel v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Tema je tem bolj mikavna, ker izvirajo te pritožbe iz časa neposredno pred kmečkim uporom, ki je leta 1635 zajel velike dele Slovenije. Nič manj pa ni zanimivo ravnanje graških osrednjih oblastev, ki so na Kranjskem — podobno kot v Celjski četrti³ — posegla vmes v prid kmetov in skušala odpraviti vsaj najhujše nepravilnosti.

V splošnem je iz razlogov, v katere se tu ni mogoče podrobneje spuščati, prišlo v teku 16. in 17. stoletja v vzhodnih habsburških alpskih deželah do občutnega poslabšanja pravnega in socialnega položaja kmetov.⁴ Res pa je, da so se posamezni pojavi tega poslabšanja tako po času kot tudi po pokrajinah močno razločevali. Eden izmed glavnih vzrokov tega poslabšanja je bila želja zemljiških gospodov po povečanju lastnega kmetijskega obrata na pristavah. S tem povezano povišanje dajatev in tlake je prizadelo posebno kmete v poljedelskih predelih vojvodine Kranjske in nižinskih delov Štajerske. Na drugi strani so podložniki na deželnoknežjih gospodstvih, kolikor ta niso bila zastavljena zasebnim zemljiškim gospodom, vsaj od časa do časa uživali nekak izjemen položaj, tako da jih splošni razvoj ni toliko prizadel. Tu pa se pokaže, da je od začetka tridesetletne vojne dalje slab zgled zasebnih zemljiških gospodstev (ne glede na to, ali so bila cerkvena ali svetna) začel vplivati tudi na položaj deželnoknežjih podložnikov.

Ob koncu srednjega veka zelo obsežna posest deželnega kneza na Kranjskem se je v 16. stoletju s prodajami in zastavitvami čedalje bolj zmanjševala.⁵ Vzrok so bile nenehne finančne težave Habsburžanov, te pa so bile zopet posledica turških bojev, visokih stroškov za vzdrževanje dvora in drugih potreb postopoma razvijajoče se »moderne države«. Proces zmanjševanja deželnoknežjih zemljiških gospodstev se je še bolj pospešil od začetka 17. stoletja dalje predvsem zaradi visokih stroškov, ki sta jih povzročili uskoška vojna (1615—1617/1618) in tridesetletna vojna. Precejšno vlogo je igrala tudi radodarnost cesarja Ferdinanda II., ki je iz svo-

jega komornega premoženja obdaroval razne cerkvene ustanove in protežirance.⁶

V letu 1628, ko je cesar dosegel v Nemčiji vrhunec svoje moči, je imel na Kranjskem le še malenkosten del nekdanje deželnoknežje posesti v lastni upravi. Najpomembnejša gospodstva, ki so ostala v deželnoknežji upravi, so bila razporejena okrog deželnega glavnega mesta Ljubljane, kjer je imel tudi sedež kranjski deželni vicedom⁷ kot nadzorni in hkrati kot prvoinstančni organ. Kot navaja vicedom, je prešlo v prejšnjih desetletjih kakih 40 deželnoknežjih gospodstev v roke zasebnikov.⁸ Celó iz posestev, ki so bila neposredno podrejena vicedomskemu uradu, je bila prodana ali darovana drugim gospodstvom vrsta vasi in zemljišč. Tako so na primer ljubljanski jezuiti in kapucini dobili v dar travnike in vrtove vicedomskega urada, ki so ležali pred mestnimi vrati. V bližji okolici Ljubljane je imel cesar v lastni upravi le še župe Kozarje, Golo (Nagolin) in Šentvid, poleg njih pa še vzhodno od mesta razsežni gozd Štango, v katerem je bilo veliko divjadi in ki je bil zato pridržan deželnoknežjem lovu.

Okrog Ljubljane naseljeni podložniki vicedomskega urada so morali poleg tlake, ki so jo opravljali deželnemu knezu, večkrat na leto delati na tlaki tudi jezuitom in kranjskemu deželnemu glavarju Janezu Ulriku knezu Eggenberškemu, ki je na ta način razbremenjeval svoje lastne kmete. Poleg tega so deželnoknežji podložniki morali odrajtovati vicedomu deloma denarne, deloma naturalne dajatve, na primer v lesu. Povrhu so deželnoknežje kmete priložnostno pritegovali k izredni tlaki. Šlo je predvsem za vozno in vprežno tlako, za udeležbo pri deželnoknežjemu lovu, za opravke ob deželnem dednem poklonu in pri potovanjih članov cesarske družine skozi Ljubljano. Med uskoško vojno si je deželni knez prihranil znatne stroške z vozno in ročno tlako, saj so morali njegovi podložniki prevzeti dobavljanje preskrbe v Gradiško, ki so jo oblegali Benečani. Po začetku tridesetletne vojne so morali vedno znova prevažati vojni material v ljubljansko orožarno, kamor so dobavljali tudi pesek za vlivanje topov.

K boljšemu razumevanju dogodkov, ki jih nameravamo opisati, utegne pripomoči kratka označitev osebe in življenjske poti tedanjega kranjskega deželnega vicedoma Oktavija Panizolla (Ottavio Panizoll). Njegov oče Jožef Panizoll je izviral iz italijanske rodbine, ki je imela v habsburškem delu Furlanije in v Goriški grofiji — ne ravno bogato

— posest. Kot nekateri drugi katoliški ple- miči njegove ožje domovine (npr. iz rodbin Attems, Colloredo, Strassoldo itd.) je stopil v deželnoknežjo službo. Deželni knez si je s smotrnim podpiranjem teh rodbin, ki dotlej v drugih notranjeavstrijskih deželah niso bile ali so komaj bile zastopane, ustvarjal krog oseb, privrženecv svojih protireformacijskih načrtov. Ta krog se je dal uporabiti za na- sprotno utež domačemu, večidel protestant- skemu plemstvu. Vdiranje oziroma napredo- vanje te skupine, ki se je pomnožila tudi z uradniškim plemstvom, so spremljali še drugi pojavi, med drugim uvajanje novih pravnih pojmovanj in pogostoma tudi ne- poznavanje domačih pravnih izročil.

Jožef Panizoll, ki mu je bila od leta 1608 dalje kot »verskemu reformacijskemu komi- sarju« poverjena rekatolicizacija Kranjske,⁹ je bil med 1607 in 1620/21 na položaju kranj- skega deželnega vicedoma.¹⁰ Izmed njegovih sinov (Carl, Johann Baptista, Ottavio) je Oktavij okrog 1601 prav tako stopil v de- želnoknežjo službo.¹¹ Prave temelje za svojo poznejšo kariero pa si je Oktavij Panizoll postavil v uskoški vojni. Kot vrhovni pro- viantni mojster je vodil preskrbo habsbur- ških čet, ki so se bojevale v Furlaniji. Ta položaj je brez sramu zlorabil za svoje za- sebne potrebe.¹² Čeprav je opravljal svojo dolžnost na očitno korupten način, si je ohranil naklonjenost vplivnih dvornih kro- gov (kazno je, da je bil Eggenberg eden iz- med njegovih odločilnih protektorjev), tako da je leta 1626 postal kranjski deželni vice- dom.¹³ Čeprav se je moral tudi na svojem novem položaju večkrat zagovarjati zaradi večjih primanjkljajev v svojih uradnih ra- čunih, se mu je vendarle kmalu posrečilo postati nepogrešljiv. Tako je kot deželno- zborni komisar zastopal cesarja na kranjskih deželnih zborih in je bil kot tak udeležen pri pomembnih političnih in finančnih zade- vah.

Zdaj se je začel Panizoll hitro vzpenjati na socialni lestvici. Kmalu potem, ko je bil povzdignjen v barona starograjskega (von Altenburg), je postal grof. Leta 1628 je bil zaradi svojih zaslug imenovan za državnega dvornega svetnika (Reichshofrat).¹⁴ Dne 30. oktobra 1631 je zase in za svoje moške dediče-potomce prejel naslov dednega soko- larja na Kranjskem (Erbfalkenmeister in Krain), ki je bil uveden posebej zanj, le da s tem naslovom niso bili zvezani kakšni po- sebni dohodki.¹⁵ Vzporedno s tem vzponom je svojo privatno dejavnost popolnoma pre- ložil na Kranjsko in je — drugače kot nje- gov brat Karel, ki je še naprej obdržal po- sestva na Gradiškem — prodal svoj delež na furlanski rodbinski posesti.¹⁶ Okrog 1630 je pridobil blizu Ljubljane stoječi grad Jama

(Gruebhof),¹⁷ ki ga je po svojem dednem sokolarskem naslovu preimenoval v »Fal- kenau«. Zdaj je smotrno poskušal izgraditi svojo posest v večje gospostvo, bodisi s tem, da je kupoval in jemal v zastavo deželno- knežja posestva,¹⁸ bodisi s tem da je zame- njeval zemljišča s cerkvenimi osebami, ki so imele premoženje okrog Ljubljane. To gospostvo naj bi po njegovi smrti prevzel njegov najstarejši sin in naslednik na polo- žaju dednega sokolarja.

Da bi dosegel ta cilj, se je Panizoll brez pomislekov posluževal vseh sredstev, ki jih je imel na voljo kot deželni vicedom. Na eni strani je pritegnil deželnoknežje podlož- nike h gradbenim delom za grad Jama, na drugi strani se mu je samo v letih 1628 do 1633 posrečilo dobiti od cesarja »milostne naklonitve« (Gnadengaben) v višini 19.000 goldinarjev.²⁰ Ker cesar za ta namen ni imel gotovine, je dovolil Panizollu, da je pode- ljene naklonitve jemal iz dohodkov kranj- skega vicedomskega urada. Podobno kot drugi deželnoknežji uradi pa tudi kranjski vicedomski urad ni imel prav velikih do- hodkov. Res so dohodki iz raznih mitnin in iz dajatev podložnikov med 1629 do vključno 1632 znašali 88.014 gld, toda tem dohodkom so stali nasproti stroški v višini 68.910 gld.²¹ Cesarjeva velikodušnost je kaj kmalu imela neugodne posledice za podložnike vicedom- skega urada. Da bi kar najhitreje prišel do svojih »milostnih naklonitev«, je Panizoll po- snemal zgled zasebnih zemljiških gospodov in zvišal dajatve in tlako kmetov. Ko je bil vicedom 1633 tako nesramen, da je cesarja zopet zaprosil za finančne in siceršnje na- klonitve, je Ferdinand II. odbil to prošnjo s pristavkom, »naj ga s takimi prošnjami za milost pusti pri miru za lep, dolg čas.«²²

V letih 1631/1632 se je položaj Ferdinan- da II. spričo hitrega napredovanja švedske vojske tako poslabšal, da je moral stisniti iz svojih dežel, kar je le mogel. V prvi vrsti so za namene vojskovanja pritegnili denarne vire, s katerimi je cesar neposredno razpolag- al (dohodke iz deželnoknežjih gospostev, mitnin in rudnikov). Da bi ustregel čedalje bolj nujnim zahtevam graške dvorne komo- re po denarju, je vicedom naložil deželno- knežjim podložnikom nove dajatve. Panizoll pa je pri tem pozabil računati s kmeti, saj so vsa bremena skupaj preseгла komaj še znosno mero in so ogrožala nadaljnji obsta- nek podložnikov. Najprej so se kmetje po- služili najbolj preproste možnosti za protest, s tem da so v teku leta 1633 prenehali od- dajati svoje dajatve. Posledica tega je bila, da vicedom ni več mogel nakazovati v Gra- dec denarja, ki ga je zahtevala vlada, in dvorna komora je zato postala pozorna.

Proti svojim siceršnjim navadam so se graška osrednja oblastva odločila za hiter postopek. Že v juniju 1634 so naročila sekretarju dvorne komore Martinu Liechtstocku, naj pogleda, kaj se dogaja v Ljubljani.²³ Poleg tega naj bi zaslišal podložnike zaradi njihovih davčnih zaostankov. Komisar, ki je imel vsa pooblastila, je že v avgustu 1634 prispel v Ljubljano, kjer se je brez odlašanja pojavil na vicedomskem uradu in zahteval, naj pripeljejo predenj nepokorne podložnike. Panizoll ni mogel drugače in jih je brez ugovora drugega za drugim privedel. Liechtstock je vprašal vsakega kmeta, v kateri veljavi (kranjski ali nemški) je plačeval svoje dajatve oziroma davke, koliko so znašali zaostanki vsakega posameznika do konca leta 1633 in od kod so izvirali ti zaostanki. Tako so podložniki žup Kozarje, Šentvid in Golo, prav tako pa tudi drugi okrog Ljubljane raztreseni deželnoknežji kmetje dobili priložnost predložiti komisarju svoje pritožbe, ta pa je te pritožbe poslal naprej graški dvorni komori.²⁴

V posameznostih so se sicer podložniške pritožbe razločevale, najpomembnejše skupne točke pa lahko takole povzamemo:

1. Najtehtnejše pritožbe so bile naperjene proti temu, da so morali kmetje opravljati tlako trem različnim gospostvom, in sicer vicedomu, deželnemu glavarju in ljubljanskim jezuitom. Že sami jezuiti so zahtevali delovne storitve deželnoknežjih podložnikov tri tedne v letu, tako da so morali kmetje zanemarjati svoje njive in travnike v času, ki je bil najboljši za žetev.

2. Panizoll je odpravil dotlej običajne odaje lesa vicedomskemu uradu in je od kmetov namesto tega zahteval denarno nadomestilo v višini 1 gld 4 kr za en peljaj.

3. Podložniki so bili sicer dolžni oddajati od vsake hube po en tovor sena, zdaj pa so morali doplačati še 5 do 6 reparjev, če predpisane količine niso zmogli.

4. Baje je vicedom ob smrti ali ob odhodu imetnika neke hube zahteval od njegovega naslednika namesto prej običajnih 4 reparjev tako imenovani »mitni ali primščinski denar« (Mueth-oder Anlaihgeld) v višini 20 gld.

5. Zadnja točka pritožbe je bila naperjena proti temu, da je vicedom zviševal tlako,²⁵ pri čemer pa so se zviševanja pri posameznih kmetih močno razločevala.

Podložniki šentviške župe so imeli še poseben razlog za pritožbo, saj so med uskoško vojno izgubili pri voznjah precej konj. Vrh tega jim je vicedom neposredno pred komisarjem prihodom v Ljubljano naložil na vsako hubo po 2 gld robotnine za prevoz novih topov, ki so prihajali s Koroškega v Ljubljano. Najbolj pa so se pritoževali zaradi Panizollovega poskusa, da bi uvedel no-

vo tlako za zidanje svojega gradu Jama (Falkenau). Zato je dotlej običajno 16-dnevno tlako zvišal za 8 do 12 dni v letu. Kmetje so bili sicer voljni izpolnjevati svojo staro dolžnost do tlake, proti kateri se še nikdar niso pritoževali; odločno pa so se zoperstavljali novim zahtevam. Prav odkrito so komisarju grozili, da bodo z ženo in otroki zapustili svoje kmetije in s svojimi tožbami šli osebno pred cesarja, če bi ostalo pri novi »neobičajni in neznosni tlaki«.

Ižanski podložniki in podložniki na Golem so se prav tako pritoževali proti novi tlaki, uvedeni pred štirimi leti, namesto katere pa so morali kmetje še pred izpolnitvijo vseh drugih dolžnosti do gospostva plačevati od hube po 4 gld in od kajže po 1 gld odkupnine. Ker so še povrh plačevali nove dajatve v nemški in ne v kranjski veljavi, niso več zmogli svojih siceršnjih davkov in dajatev.

Nekateri drugi podložniki vicedomskega urada so se pritoževali, da morajo tlako na travnikih deželnega glavarja opravljati do sedem dni letno namesto dotlej običajnih štiri dni. Posebno so bili kmetje zagrenjeni zaradi dejstva — nam se zdi samo po sebi razmeroma malo pomembno — da jim je upravitelj deželnega glavarstva med delom dajal dosti manjši hlebec kruha kot prej.

Kako je vicedom poskušal vse, da bi kar najhitreje prišel do denarja, osvetljuje pritožba nekega kmeta, ki je moral plačevati letno 1 gld 30 kr za mlin, ki je bil opuščen že pred 30 (!) leti. Ta primer je tipičen in ne potrebuje komentarja.

Ko je zaslišal podložnike, je Liechtstock poskusil s posredovanjem in prigovarjanjem odpraviti najhujše zlorabe. V navzočnosti kmetov je zato konfrontiral vicedoma s predloženimi pritožbami. Pod pritiskom očitkov je ta priznal, da je tlaka za tri različna gospostva za kmete »nekoliko težavna« (etwas beschwerlich). Ker pravni položaj posebno glede tlake v prid jezuitom ni bil popolnoma pojasnjen in se je Liechtstock bal odprtega spora, je prepustil rešitev tega vprašanja dvorni komori. Kar zadeva odkupnino za odaje lesa, se je Panizoll zagovarjal, da je hotel s tem preprečiti popolno iztrebljenje cesarskih gozdov. Poleg tega je kmetom dokazal, da ni zahteval 1 gld 30 kr odkupnine, temveč le 30 kr. Liechtstock je zato izrekel kmetom ukor in jim ukazal, naj v prihodnje ne prihajajo več z neresničnimi trditvami. Vprašanje doplačil pri oddajah sena so uredili. Zdelo se je sprejemljiva Panizollova razlaga, da je doplačila jemal le zato, da bi kmetom ne bilo treba jemati sena zopet nazaj. Komisar je kmetom naročil, naj v prihodnje pripeljejo cel tovor sena, vicedomu pa je prepovedal jemanje doplačil, s čimer so kmetje soglašali. Pritožbe proti zviševanju

dajatev ob spremembi imetnika kmetije je mogel Panizoll s pomočjo svojih uradnih računov zavriniti kot neupravičene.

Nasprotno pa se zaradi vicedomovega upiranja ni posrečilo zadovoljivo rešiti pritožbe proti zviševanju tlake, tako da je morala poseči vmes dvorna komora. Ker so se podložniki šentviške župe še naprej zoperstavljali temu, da bi delali na tlaki več kot 16 dni na leto, in ker so ponovno grozili s tem, da bodo zapustili kmetije, je komora sklenila, naj ostane pri starem. Tudi je ukazala vicedomu, naj podložnikov zaradi svojih lastnih posestev ne obremenjuje več, kot je dopustno. Svoj sklep je utemeljevala, »da iz posebnih razlogov imamo tehtne pomisleke proti temu, da bi pustili obremenjevati ali preobremenjevati uboge podložnike proti njihovim starim običajem in pravici.«²⁶ Kljub nedvoumnemu povelju je Panizoll vztrajal na povišanju tlake na 20 do 24 dni, »ker drugi podložniki (mišljeni so kmetje zasebnih zemljiških gospodov) svojim gospodom po deželnem običaju opravljajo dnevno tlako ali pa morajo plačati 12, 15 ali 20 gld.«²⁷

Glede pritožb izanskih podložnikov in podložnikov na Golem je prišlo med dvorno komoro in vicedomom do podobnih nasprotij. Ker je večina kmetov prebivala v hribih ali v nerodovitnih predelih, je Liechtstock predlagal omejitev tlake oziroma odkupnine zanj. Dvorna komora je sprejela njegovo mnenje in je določila letno robotnino na 2,5 gld za hubo in na 6 soldov od kajže.²⁸ Nasprotno pa je Panizoll, sklicujoč se na sosedna gospodstva, v katerih so kmetje plačevali za hubo po 8 do 12 gld robotnine, še naprej zahteval od hube po 4 in od kajže po 1 gld kranjske veljave. Končno pa se je moral vicedom vendarle podrediti odredbam dvorne komore in umakniti tako zvišanje tlake kot tudi zvišanje robotnine.

Tudi komora si ni upala na lastno odgovornost odrediti odpravo tlake za jezuite in deželnega glavarja, kakor so zahtevali kmetje. Zato je to vprašanje predložila v odločitev cesarju. V svojem poročilu je sicer ugotovila, da gre pri tej tlaki za »prastare in notorne pravice«,²⁹ je pa vendarle svetovala, naj se »ubogi podložniki« oproste teh dodatnih bremen. Ferdinand II. je sprejel to poročilo in je z resolucijo z dne 25. januarja 1635 odvil jezuitom in deželnemu glavarju tlako svojih podložnikov.³⁰ Poleg tega je deželnemu vicedomu še enkrat zabičal, naj preostale tlake ne prenapenja.

Toda nekaj časa je kazalo, kakor da bi se vsaj kmetje kozarske župe ne mogli dolgo veseliti svojega uspeha, saj je cesar dne 31. marca 1635 to župo z vsemi pravicami vred zastavil za 40.000 gld prav — Oktaviju Panizollu.³¹ Vicedom pa s tem vendarle ni dobil

priložnosti, da bi se kmetom maščeval, saj je že v teku leta 1635 umrl.³²

Deželnoknežji podložniki so bili na začetku leta 1635 oproščeni svojih dodatnih bremen ravno še o pravem času. Že v maju 1635 je del kranjskih kmetov sledil zgledu svojih sosedov v Celjski četrti in se je uprl svojim zemljiškim gospodom.³³ Šele v poletju istega leta se je plemstvu s pomočjo granicarjev posrečilo zatreti ta upor. Poseg dvorne komore in z njim povezano, vsaj kratkotrajno izboljšanje življenjskih razmer deželnoknežjih kmetov je bilo najbrž med glavnimi vzroki, da se ti upor niso pridružili.

Zadeva pa s tem še ni bila končana, ker niti jezuiti niti knez Eggenberg niso pristali na odvzem tlake. Šele v avgustu 1635, ko se je položaj na Kranjskem zopet kolikor toliko pomiril, sta jezuitski rektor Matija Klinka in eggenberški upravitelj Janez Krstnik Jäger protestirala proti cesarski resoluciji.³⁴ Klinka se je skliceval na klavzulo v cesarski ustanovni listini, po kateri naj bi se tlaka deželnoknežjih kmetov jezuitom nikdar ne odvzela.³⁵ Hkrati je zahteval letno odškodnino 80 gld. Dvorna komora je imela to zahtevo za daleč pretirano in je ponudila 50 gld iz dohodkov vicedomskega urada. Eggenberški upravitelj je šel s svojimi zahtevami še dlje in je zahteval letno odškodnino 480 gld.³⁶

Zdi se, da je o tem vprašanju prišlo šele po daljšem času do kompromisa, ki pa deželnoknežjih podložnikov ni prizadel, ker so bili še naprej dolžni opravljati tlako le še vicedomskemu uradu.

OPOMBE

Uporabljeni viri so v celoti v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. (Citirani spisi dvorne komore so navedeni s kratico HK.)

1. Izmed številnih novejših slovenskih publikacij naj posebej poudarim: B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962 in S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968. Obe deli vsebujeta številne nadaljnje navedbe literature. — 2. Za razmere na Štajerskem predvsem: F. Posch, Steirische Bauern- und Agrargeschichte, v: Die Steiermark, Land-Leute-Leistung, Graz 1971², str. 949 sl.; Idem, Bauer und Grundherrschaft, v: Der Steirische Bauer, Veröffentlichungen des Stmk. Landesarchivs 4, Graz 1966, str. 49—52. G. Pferschy, Beobachtungen über Ursachen von Bauernunruhen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts im Herzogtum Steiermark, v: Radovi 5, Zagreb 1973 (v tisku). — 3. G. Pferschy, Der Streik der Untertanen der Herrschaft Pogled im Jahre 1633 und seine Beilegung, v: Mitteilungen des Stmk. Landesarchivs 21, Graz 1971, str. 117—128. — 4. S. Vilfan, o. c., str. 174 sl. — 5. O. c., str. 176 sl. — 6. HK 1629-I-71: 1629 je prejel cesarski komorni služabnik Janez Ju-

rij Diener (Sluga) v dar dve podružiji (Untersassgründe) v župi Kozarje. — 7. O vicedomski komorni upravi prim. S. Vilfan, o. c., str. 194. — 8. HK 1628-II-45. — 9. J. Loserth, Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II., 2. Teil, Fontes Rerum Austriacarum, 2. Abteilung, Bd. LX, Wien 1907, str. 474. — 10. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, Laybach 1689 (Ponatis Ljubljana/München 1970/71), IX. knj., str. 82. — 11. HK 1630-IV-121. — 12. H. Valentinitzsch, Ferdinand II., Die innerösterreichischen Länder und der Gradiskanerkrieg, v: Johannes-Kepler-Festschrift der Universität Graz (v tisku). — 13. Kot v op. 10. — 14. Stmk. Landesarchiv, Landrecht, Schubert 824, Heft 10. — 15. Prav tam, prim. tudi J. W. Valvasor, o. c., IX. knj. str. 12. — 16. HK 1632-IX-104. — 17. Prav tam. O gradu Jami prim. J. W. Valvasor, o. c., XI. knj. str. 291. — 18. Brezuspješna pa so ostala Panizollova prizadevanja, da bi dobil v zakup tudi urbarialne dohodke vicedomskega urada (HK 1631-V-48). — 19. HK 1632-IV-10, — 20. HK 1633-I-20. — 21. HK 1633-III-39. — 22. Kot v op. 20 (ihn mit dergleichen Gnadensanlangungen auf eine gute, geraume Zeit zu verschonen). — 23. HK 1634-VI-86. — 24. HK 1634-IX-95. — 25. Zvišanje tlake je zadelo predvsem kmete, naseljene okrog Ljubljane. Zato niso mogli obdelovati lastnih polj in so morali omejiti svoje zasebne opravke s prevozništvom. Donosni zaslužek v tovarništvu in prevozništvu je štel med najpomembnejše postranske opravke

kmetov, v posameznih primerih celo med glavne možnosti zaslužka. Prim. k temu tudi podatek v J. W. Valvasor, o. c., II. knj., str. 261 o preživljanju kozarskih kmetov. — 26. HK 1635-II-29. (Das wir aus sonders habenden ursachen erheblichs bedenken tragen, die armen undertanen wider derselben alten Gewon- und Gerechtigkeit belegen oder überlestigen zu lassen.) — 27. Kot v opombi 24. V svojem opravičilnem pismu (HK 1635-II-29) na dvorno komoro je Panizoll ponovil svoj zahtevek na povečanje tlake z utemeljitvijo, »da so ti in vsi drugi vicedomski podložniki zavezani z dnevno tlako kot podložniki drugih gospodov« (»das diese und alle anderen vizedomischen Untertanen mit der täglichen Robot (sic!) wie anderer Herren Untertanen verbunden sind, weil die anderen Untertanen ihren Herren landesgebräuchig täglich roboten oder sonst 12, 15 oder 20 fl. zahlen müssen«). — 28. HK 1635-II-29. — 29. ...uralte und notorische Gerechtigkeiten. Ta formulacija ni popolnoma ustrezala resnici, saj sta obe tlaki prišli v navado šele pod vladno Ferdinanda II. — 30. Kot v opombi 28. — 31. HK 1635-III-161: Zastavno pismo je vsebovalo določilo, naj Panizoll podložnikov ne »sili in ne obremenjuje« proti urbarju in staremu izročilu. — 32. J. W. Valvasor, o. c., IX. knj., str. 82. — 33. B. Grafenauer, o. c. str. 300 in A. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, 3. Theil, Laibach 1875, str. 407 sl. — 34. HK 1635-VIII-32. — 35. HK 1636-II-60. — 36. Kot v opombi 34.

I.

S februariskim patentom iz leta 1861 so avstrijske dežele, med njimi tudi Kranjska, ponovno dobile svoje deželne zборе in deželno avtonomijo. Ta avtonomija se je kazala v zakonodaji glede deželnih zadev, v lastnem premoženju in lastnem gospodarstvu.

Po deželnem redu je vojvodino Kranjsko v deželnih zadevah zastopal deželni zbor (§ 1).¹ Deželni zbor je sodeloval v zakonodaji glede deželnih zadev. Predloge takih zakonov je dajala deželnemu zboru vlada, lahko pa jih je dajal tudi sam deželni zbor. Za vsak deželni zakon sta bila potrebna sklep deželnega zbora in cesarjeva potrditev (§ 17).

Za deželne zadeve je proglašal deželni red: »I. Vse naredbe, 1. kar se jih tiče obdelovanja zemlje, 2. kar se jih tiče javnega zidanja in stavb, katerim se stroški zakladajo iz deželnih novcev (denarjev), 3. kar se jih tiče dobrotnih naprav, katere se zakladajo iz deželnih novcev, 4. kar se jih tiče deželnega proračuna (prevdarka stroškov) ter računa (rajtenge) in sicer a) kar se tiče deželnih prihodkov in gospodarjenja deželne imovine (premoženja), iz davka za deželne namene in iz novcev (denarjev), ki se za deželo na posodo vzemo, pa tudi, b) kar se tiče rednih (navadnih) in preizrednih (nenavadnih) deželnih stroškov. II. Tanjše² naredbe v mejah splošnih zakonov (postav), kar se tiče: 1. občinskih reči, 2. cerkvenih in učilniških (šolskih) reči, 3. preprege, in kako se mora vojska (armada) preskrbljevati in na stran (kvartir) jemati, naposled III. naredbe o drugih rečeh, katere se tičejo deželne koristi ali potrebe in katere posebni sklepi deželnemu zastopu odločajo« (§ 18).

Deželni zbor je imel tudi nalogo, »1) da presoja in nasvetuje, a) kako razglašeni splošni zakoni in naredbe ustrezajo deželnej koristi, ter b) da presoja in nasvetuje, kako se razglasijo splošni zakoni in naredbe, katerih zahtevajo deželne potrebe in koristi, 2) da se oglašja za vse stvari, za katere ga vlada sveta povpraša« (§ 19).

Deželni red je prepuščal deželnemu zboru skrb za premoženje deželnih stanov (domestikalno premoženje) in drugo deželno imovino, ki je bila po svojem nastanku ali namembu lastnina kranjske vojvodine, ter za sklade (fonde) in zavode, ki so se osnovali ali vzdrževali iz stanovskih ali deželnih sredstev. Sklepe deželnega zbora, po katerih bi se prodala, za vselej zadolžila ali zastavila taka imovina, je moral potrditi cesar (§ 20). Deželni zbor je dobil tudi nalogo upravljati domestikalno premoženje, deželna posojila in

dolgove ter skrbeti za izpolnjevanje obveznosti, ki jih je glede tega imela dežela, upravljati deželni fond in zemljiškoodvezni fond vojvodine Kranjske ter pri tem natančno paziti, kateremu namenu so po zakonu ti fondi odločeni (§ 21).

Deželni zbor je dobil nalogo, da se posvetuje in sklepa, »kako se dobe pripomočki, katerih je treba njegovi delavnosti za deželne namene, za deželno imovino, za deželne zaloge in naprave, kolikor je glavinska imovina premajhna«. Lahko je v ta namen odredil in pobiral »priklade na prave cesarske davke do deset od sto. Višji prikladi na kak pravi davek ali drugi deželni nametje« so potrebovali cesarske potrditve (§ 22).

Pravice, ki so spadale v področje deželnega zastopa, je izvajal sam deželni zbor ali deželni odbor (§ 2) Deželni odbor je bil upravni in izvršni organ deželnega zastopstva. Sestavljali so ga deželni glavar kot predsednik in 4 člani (§ 11). Deželni glavar je bil imenovan od cesarja, člane pa so izmed poslancev deželnega zbora volili: enega poslanci veleposesti, enega poslanci mest, trgov in trgovsko-obrtne zbornice, enega poslanci kmečkih občin, enega pa vsi deželni poslanci skupaj (§ 12). Za vsakega deželnega odbornika so volili tudi namestnika. Deželni glavar si je namestnika za vodstvo deželnega odbora izbral sam izmed odbornikov (§ 11). Leta 1908 se je po uvedbi nove, splošne kurije deželni odbor povečal na 5 članov; petega so izmed poslancev deželnega zbora volili poslanci splošne kurije.³

Deželni odbor je skrbel za navadne upravne posle deželne imovine, deželnih skladov in zavodov, vodil in nadziral delo sebi podrejenih uradnikov in uslužbencev. Za vsa ta dela je bil odgovoren deželnemu zboru in mu je moral poročati, »kako je izvršil tiste sklepe deželnega zbora, kateri so se smeli izvršiti«. Moral je dajati deželnemu zboru tudi predloge o deželnih zadevah, bodisi po naročilu deželnega zbora ali po lastni pobudi (§ 26).

Deželni odbor je predstavljal deželni zbor v vseh pravnih zadevah. V imenu deželnega zbora izdane listine so podpisovali deželni glavar in dva deželna odbornika ter jih pečatili z deželnim pečatom (§ 28).

Deželni red je izročil deželnemu odboru poleg tega tudi »vsa druga opravila poprejšnjih deželnih stanov ali stanovskega odbora, kolikor se jih ni dalo v druge roke, ali kolikor jih po zadnjih preuredbah ni odpadlo« (§ 29). Natančnejša navodila za posle deželnega odbora in način njihovega opravljanja

je prepuščal deželni red instrukciji deželnega zbora (§ 32). Taka instrukcija je bila v deželnem zboru sprejeta 11. februarja 1863.⁴

Deželni odbor je vsako leto poročal deželnemu zboru o svojem delu. To »Poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora — Rechenschafts-Bericht des krainischen Landesausschusses« je izhajalo v tiskanih objavah stenografskih zapisnikov deželnega zbora (»Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani«). Sprva je bilo poročilo vključeno v besedilo sej, na katerih je bilo obravnavano, kasneje ga najdemo med oštevilčenimi prilogami, nazadnje pa je izhajalo kot posebna priloga.

Deželni odbor je za vsako leto vnaprej izdelal predlog proračuna za deželni zaklad in za vse sklade, ki jih je upravljal. Prav tako je za vsako leto nazaj izdelal računski sklep za deželni zaklad in za vse sklade. Predlogi proračunov in računski sklepi so bili predloženi deželnemu zboru. Ta jih je praviloma oddajal »v pretres in poročanje« finančnemu odseku. Finančni odsek je navadno podal o njih pismena poročila, včasih pa tudi samo ustna, deželnemu zboru, ki jih je nato (s spremembami ali brez njih) sprejel.

Predlogi proračunov, računski sklepi in poročila finančnega odseka so objavljeni v Obravnava, za prva leta v tekstu sej, pozneje v prilogah (razen ustnih poročil finančnega odseka). V stenografskih zapisnikih sej, ki jih prinašajo Obravnave, je najti tudi razprave o predlogih in poročilih; nekatere med njimi so bile zelo obsežne in ostre.

Ta poročila o delu deželnega odbora, predlogi proračunov in računski sklepi so glavni tiskani vir za sliko kranjskih deželnih financ. Zadnji zaključni računi so bili objavljeni za leto 1912⁵, zadnji proračuni pa za leto 1914. Med prvo svetovno vojno se deželni zbor ni več sestal in Obravnave niso več izhajale.

II.

Deželno premoženje v širšem smislu besede je bilo premoženje, ki ga je imela ali upravljala dežela. Že od začetka se je delilo na več fondov, skladov ali, kot so jih takrat imenovali, zakladov. Tudi deželni red je govoril o fondih ter posebej omenil deželni zaklad, stanovski zaklad in zemljiškoodvezni zaklad. Deželni odbor je prevzel v upravljanje 31. avgusta 1861 zemljiški zaklad, 31. oktobra 1861 deželni zaklad, 31. januarja 1862 stanovski zaklad ter zaklade dobrodelnih naprav (zavodov),⁶ 1. novembra 1863 je stopilo v veljavo samostojno deželno knjigovodstvo.⁷ Pozneje so bili prevzeti v upravo deželnega odbora ali bili na novo ustanovljeni še drugi skladi.

Zakladi, ki so se pojavili v lasti ali upravi deželnega odbora v času od 1861 do prve svetovne vojne, so bili: deželni zaklad, stanovski zaklad, bolnišnični zaklad, norišnični zaklad, porodnišnični zaklad, najdenišnični zaklad (te štiri so imenovali zaklade dobrodelnih naprav), norišnično-stavbeni zaklad, zaklad prisilne delavnice, gledališki zaklad, muzejski zaklad, ki se mu kasneje pridružita zaklad za reorganizacijo muzeja in Viktor Smoletova zapuščina, zaklad kmetijske šole na Slapu, pozneje na Grmu, normalno-šolski zaklad, učiteljsko-pokojninski zaklad, zaklad za pokojnine dacarjev, pokojninski zaklad deželnih uslužbencev, pokojninski zaklad okrožnih zdravnikov, raznovrstni ustanovni in hiralski zakladi, zemljiškoodvezni zaklad, pozneje preoblikovan v deželno-posojilni zaklad, deželno-kulturni zaklad, močvirski zaklad, pogozdovalni zaklad, melioracijski zaklad, zaklad za pospeševanje javnih del in podjetij, zadržni garancijski zaklad, gasilstveni zaklad, garancijski zaklad dolenjskih železnic in vseučiliški zaklad. Leta 1909 je deželni zbor sklenil ustanoviti deželno banko, leta 1913 pa deželni odbor ustanovitev posebnega trgovskega podjetja deželnih elektrarn.

Medsebojni odnos teh skladov je bil različen. Največji in glavni je bil deželni zaklad, ki je kril nemajhne primanjkljaje skoraj vseh ostalih skladov. Večkrat pa si je tudi deželni zaklad izposojal denar iz drugih skladov. Skladi so bili povsem samostojni kot zemljiškoodvezni in normalno-šolski, ali pa so se šteli kot podzakladi deželnega zaklada. Vendar se ta termin ne uporablja vedno za iste zaklade.

Januarja 1910 so v finančnem odseku naglašali, da proračun nima »preglednosti, ker mu manjka enotnosti. Nebroj imamo deželnih skladov s svojimi proračuni in računskimi sklepi, in proračun, ki ga imamo danes v razpravi, podaja nam samo del deželnega gospodarstva«. Zaradi tega je bil predlog finančnega odseka, da bi deželno knjigovodstvo centraliziralo posamezne zaklade v enotnem računu.⁸ Deželni zbor je predlog sprejel. Deželni proračun za leto 1911 je bil že centralističen in je združil, »kar se tiče tekočega prometa«, trinajst dotedanjih skladov, pustil pa je kot samostojne zunaj proračuna še štiri zaklade (melioracijski zaklad, garancijski zaklad Dolenjskih železnic, vseučiliški zaklad in pokojninski zaklad okrožnih zdravnikov), poleg tega še tri hiralske in vse ustanovne.⁹

Iz večine posameznih skladov so v glavnem krili le tekoče izdatke področja, ki mu je bil sklad namenjen. Za vse gradnje, razširitve, večje nakupe in podobno je šel denar iz deželnega zaklada ali od drugod. Za

finance te dobe je razen razbitosti na celo vrsto skladov značilna tudi za zelo veliko izdatkov in skupin izdatkov delitev stroškov med več interesenti — deželo, državo, občine in še druge.

Dohodki posameznih skladov so bili v primerjavi s stroški zelo majhni. Naj navedem nekaj primerov. Glavni izdatki gledališkega zaklada so bile plače uslužbencev, izdatki za vzdrževanje poslopij in inventarja, davki za stavbe in drugi manjši izdatki. Dohodki tega zaklada so bili predvsem najemnine gledaliških lož in redutnega poslopja s sosednjima hišama. Iz muzejskega zaklada so dajali največ za plače, muzejske naprave in inventar. Dohodki so bili doneski dežele, vstopnine, obresti in drugi drobni prejemki. Iz učiteljsko-pokojninskega zaklada, ki ga je upravljala c. kr. deželni šolski svet in ne deželni odbor,¹⁰ so se, kot kaže že ime, izplačevale na prvem mestu pokojnine učiteljem pa tudi vdovam učiteljev, v manjših zneskih miloščine, vzgojnine, odpravnine in drugo. Denar je dobil zaklad največ od odstotnih odtegljajev (prispevkov za pokojninski zaklad), nekaj od šolskih glob, obresti vrednostnih papirjev in od presežkov gospodarjenja z zalogo šolskih knjig. Izdatki zakladov dobrodelnih zavodov so bili: plače, režijski, oskrbovalni in drugi manjši stroški. Dohodkov so imeli ti zakladi največ od povračil oskrbovalnih stroškov.

Normalno-šolski zaklad je predvsem skrbel za plače in doklade učiteljem. Plačeval je dotacije raznim šolam, kot npr. uršulinski šoli v Ljubljani, šolam šolskih sester v Šmihelu pri Novem mestu, v Repnjah in v Trnovem. Dajal je nagrade in podpore veroučiteljem štirirazrednih šol, šestim frančiškonom v Novem mestu itd. Prispeval je k pokojninam učiteljev, njihovih vdov, miloščinam in drugo. Vzdrževal se je normalno-šolski zaklad deloma z obrestmi vrednostnih papirjev, več z raznimi »doneski«, med katerimi so bili najvažnejši obvezni doneski od zapuščin, največ pa s prikladami na neposredne davke, ki so jih pobirali do 1898. Primanjkljaj normalno-šolskega zaklada je bil vedno večji, kriti ga je moral deželni zaklad.

Deželnokulturni zaklad, po nemško Landeskulturfond, v začetku slovensko imenovan tudi »zemljodelski zaklad«, je bil majhen. Iz njega so plačevali v glavnem za kmetijsko šolo. Dohodki zanj so se nabirali iz glob, »zarad prestopkov gozdne in gozdnega varstva postave naloženih«. Melioracijski zaklad je bil ustanovljen leta 1899, a je začel delovati šele 1907; vzel je posojilo v znesku 4.000.000 K s 4 % obrestmi, nato pa leta 1911 drugo posojilo v znesku 10.000.000 K s 4,5 % obrestmi.¹¹ Denar se je porabljal za vodovode, uravnavo rek in potokov, za gradbo hu-

dournikov, osuševanje Ljubljanskega barja, napravo cest in mostov. Pri stroških so po določenem ključu sodelovali država, dežela in prizadeti prebivalci.

III.

Deželno premoženje v ožjem smislu besede je bilo premoženje deželnega in stanovskega zaklada, brez premoženja drugih zakladov. Med stanovskim (domestikalnim) in deželnim zakladom ni bilo smiselne razlike, zato je bil stanovski že konec leta 1870 ukinjen in pridružen deželnemu zakladu. Premoženje obeh je obsegalo vrednostne papirje in nepremičnine.

Ob prevzemu stanovskega in deželnega fonda je imela dežela 159.431 gld v vrednostnih papirjih.¹² Po dolgotrajnih pogajanjih je dobila še 700.000 gld v 5 % obligacijah enotnega državnega dolga kot odškodnino za inkamerirani provincialni zaklad.

Na seji 3. oktobra 1868 je deželni zbor sprejel predlog finančnega ministra za poravnavo, leta 1869 pa je bila pogodba sklenjena.¹³ Pozneje je dežela kupovala še razne vrednostne papirje, nekaj jih je tudi porabila, nasploh pa se vrednost v obligacijah ni dosti spremenila.

Nepremičnine so obsegale zemljišča in poslopja. Ob obnovitvi avtonomije so bile last dežele v Ljubljani: deželna hiša, Pogačnikova hiša, Igrišče, poslopje glavne straže, licej in deželni dvorec. Nekatera od teh poslopij so pozneje podrli, nekatera prodali, nekatera so ostala. Sezidali so nov deželni dvorec in domobranksko vojašnico. Mitninski hiši v Krškem in Radečah, ter most čez Savo pri Krškem so bili tudi last dežele. Vrednost vseh deželnih nepremičnin so leta 1912 cenili na 2.110.620 kron.

V deželno premoženje v širšem smislu je spadalo še imetje raznih zakladov, deželnih zavodov in podjetij, tako prisilna delavnica, bolnica, umobolnica, gledališče z reduto in sosednjima hišama, muzej, kmetijska šola na Grmu in pristava za bike na Robežu.

Izdatki deželnega zaklada so bili v zadnjem proračunu, ki je bil predložen deželnemu zboru za leto 1914, razdeljeni na naslednje skupine: 1. deželno zastopstvo in splošna deželna uprava, 2. pokojnine, provizije itd., 3. javna varnost, 4. vojaštvo, 5. zdravstvo in dobrodelstvo, 6. pouk, umetnost, znanost in omika, 7. »deželna kultura«, 8. trgovina in obrt, 9. občila, 10. dolgovi, 11. deželno premoženje, 12. razni stroški.

Med stroške za deželno zastopstvo in splošno deželno upravo so spadali stroški za deželni zbor (npr. dnevnic in potni stroški deželnih poslancev, plače stenografom, tiskarski stroški) in stroški za deželni odbor in dežel-

ne urade (sem so spadale predvsem nagrade deželnemu glavarju in deželnim odbornikom, plače deželnim uradnikom in uslužbencem). Izdatki so rasli v prvih desetletjih dokaj zmerno, v začetku 20. stoletja pa skokoma. Tako so bili predvideni izdatki te skupine skupaj z izdatki druge skupine (pokojnine) leta 1874 49.428 gld, leta 1884 53.585 gld, leta 1894 68.251 gld, leta 1904 že 223.824 kron, leta 1914 pa 687.909 kron.¹⁴

Med stroške za javno varnost so spadali stroški za odgon, za nastanitev orožništva in za prisilno delavnico. Stroški za odgon se v vsem obdobju niso veliko spreminjali. Za leto 1874 so jih računali na 13.260 gld, za 1884 na 17.056 gld, za 1894 na 11.916 gld, za 1904 na 26.300 kron in za 1914 na 31.800 kron. Stroški za nastanitev orožništva so naraščali zelo počasi: 1874 8150 gld, 1884 11.700 gld, 1894 15.050 gld, 1904 37.400 kron, 1914 6860 kron.

Deželni zaklad je nosil tudi del stroškov za vojaštvo in stroške za pripravo. Leta 1891 se je zgradila v Ljubljani na deželne stroške domobranska vojašnica, ki je stala približno 267.000 gld. Vojaški erar je plačeval za vojašnico najemnino, ki je sprva znašala 11.000 gld na leto.¹⁵ Dežela je najela za zgradbo domobranske vojašnice tudi posebno posojilo v znesku 360.000 gld.

V skupino izdatkov za zdravstvo in dobrodelstvo so spadali izdatki za deželno bolnišnico, umobolnico, porodnišnico, oziroma za kritje primanjkljajev zakladov dobrodelnih zavodov, ki niso bili v upravi dežele, kot javnim bolnišnicam, tujim bolnišnicam, porodnišnicam, najdenišnicam itd.

Dežela je skrbela za vse osnovno šolstvo. Krila je deficite normalno-šolskega in učiteljsko-pokojninskega zaklada, prispevala za šolske stavbe, dajala denar za obrtne šole in obrtni pouk, za kmetijsko šolo na Slapu in Grmu, prispevala k stroškom za realko. Prispevala je vsako leto v univerzitetni sklad, ustanovljen 1898. Istočasno s ustanovitvijo vseučiliškega fonda je deželni zbor sklenil razpisati dve ustanovi po 800 gld letno za Slovence, ki bi se hoteli habilitirati na kaki filozofski ali pravni fakulteti za privatne docente.¹⁶ 1911 je deželni zbor celoten fond odstopil Zadružni zvezi kot brezobrestno posojilo za nedoločen čas na celoletno odpoved; v njem je bilo že 700.000 kron.¹⁷

Iz deželnega zaklada so dajali denar za gledališče, muzej, razne podpore za »tehniške, šolske, humanitetne, literarne in umetniške namene«¹⁸ kot npr. Tehniškemu društvu, Dramatičnemu društvu, Glasbeni matici, Filharmoničnemu društvu, za izdajanje šolskih knjig in podobno.

V skupino »deželna kultura« so spadale subvencije Kmetijski družbi, premije za »po-

končanje zveri«, kritje deficitov *deželno-kulturnega zaklada*, doneski za pogozdovanje Krasa, podpore za povzdigo kmetijstva, prispevki za uravnavo rek, hudournikov, osuševanje in izboljšavo zemljišč, za graditev vodovodov, vodnjakov in podobno. Ti stroški so zelo hitro naraščali. Leta 1874 so znašali po proračunu 1510 gld, leta 1884 7360 gld, leta 1894 že 55.750 gld, leta 1904 372.416 kron in 1914 556.285 kron. Pomisliti pa moramo, da je bil ustanovljen še poseben melioracijski sklad z enakimi nalogami.

Deželni zaklad je dajal denarna sredstva tudi za občila, to je, gradnjo in popravilo cest, mostov in zadnja leta tudi železnic. Leta 1874 so namenili za to 15.000 gld, 1884 20.000 gld, 1894 139.417 gld, 1904 244.595 kron, 1914 633.032 kron.

IV.

Svoje izdatke je dežela krila z dohodki deželnega premoženja, prikladami na davke, državnimi prispevki in podporami, najemanjem posojil itd.

Priklade za deželni zaklad so bile štiri:

1. priklada na direktne davke, ki se je začela pobirati 1862 od direktnih davkov; najprej brez upoštevanja vojne doklade, od leta 1882 naprej pa od davkov z vsemi prikladami vred. Obremenila je direktne davke v naslednji višini: 1862—1868 14 %, 1869—1870 16 %, 1871—1872 18 %, 1873—1881 20 %, 1882—1885 16 %, 1886 21 %, 1887—1889 18 odstotkov, 1890—1896 28 %, 1897—1898 30 %, 1899—1913 40 %, ¹⁹ po proračunu za 1914 pa so imeli v načrtu 55 % od realnih davkov (zgradarine in zemljarine) in splošne pridobnine davčnih zavezancev 4. razreda in 75 % od vseh drugih davkov. Osebne dohodnine ta priklada ni zajela.

2. Priklada na užitnino od vina, vinskega in sadnega mošta in mesa, ki se je začela pobirati 1867. Znašala je: 1867—1. 7. 1875 10 %, 1. 7. 1875—1889 20 %, 1890—1913 40 % in po proračunu za leto 1914 145 %.

3. Samostojna naklada na porabo žganih pijač. Ta naklada se je uvedla 1885 »še v zelo surovi obliki z jednotnim nastavkom 3 gld na vsak hektoliter užitega žganja«²⁰, ki se je povišal naslednje leto na 6 gld. Deželni odbor je sprevidel, »da je z obdavčenjem zgolj po količini zaužitega alkohola združena velika nedostatnost, da so z enakim bremenom zadevali najmočnejše in najslabotnejše žgane tekočine.«²¹ Že leta 1888 je bila naklada drugače odmerjena in sicer a) od hektolitra »porabljenih likerjev in vseh poslajenih opojnih tekočin brez razločka na stopnjo alkohola« 1888—1895 6 gld, 1896—1901 15 gld oziroma 30 kron in b) »od vseh drugih porab-

ljenih žganih opojnih tekočin po stopnjah stodelnega alkoholometra za vsako hektolitriško stopinjo« 1888—1895 18 krajcarjev, 1896 do 1901 30 krajcarjev oziroma 60 vinarjev. Leta 1901 je naklada na porabo žganih pijač prenehala.

4. Samostojna deželna naklada na vsak hektoliter porabljenega piva, ki se je pobirala od 1895. leta naprej po 1 gld oziroma 2 kroni (1895—1910), 4 krone od srede 1910 do 1914.

Vsota priklad, ki so se pobirale za deželni zaklad, je skoraj stalno naraščala. V prvih letih (1862—66) je znašala nekaj pod 150.000 gld na leto, že 1869 se je dvignila na nad 200.000 gld, proti koncu sedemdesetih let na približno 290.000 gld letno. V prvi polovici devetdesetih let je znašala že nad 700.000 gld in konec devetdesetih let že preseгла 1.000.000 gld. Višek je dosegla v letih 1899 in 1900 s približno 1.300.000 gld oziroma 2.600.000 kron letno. Nato se je znižala, ker so odpadle doklade na žgane pijače in se je gibala med 2.000.000 in 2.500.000 kron letno. Seveda pa to ni pomenilo znižanje deželnih dohodkov; če štejemo znesek, ki ga je prispevala država od davka na žganje, so se dohodki precej povečali.

Razen na deželni sklad so se pobirale prik-lade tudi za normalno-šolski in zemljiško-odvezni zaklad, vendar ne ves čas.

Po odpravi fevdalizma in uvedbi zemljiške odveze so znašale prvotne obveznosti dežele glede zemljiške odveze 4.675.743 gld. Do 1. septembra 1861, ko je deželni odbor prevzel zemljiško-odvezni zaklad v svoje roke, so narasle na 6.312.825 gld.²² Deželni zbor se je odločil za dve vrsti prik-lad: prvo, na neposredne davke (te prik-lade so se v začetku računale od davčnega zneska brez upoštevanja vojne doklade, pozneje pa od celotnega davčnega zneska z vojno doklado vred) in drugo, poleg prve od leta 1865 naprej, na užitnino od vina, vinskega in sadnega mošta in od mesa. Naklada na neposredne davke je znašala 1862—1868 26 ‰, 1869—1870 24 ‰, 1871 22 ‰, 1872—1880 20 ‰, 1881 15 ‰, 1882—1888 16 ‰,²³ užitninska naklada pa 1865—1875 10 ‰, 1876—1888 20 ‰. Prik-lade za zemljiško-odvezni zaklad so se gibale od približno 220.000 gld do okrog 290.000 gld, najpogosteje od 260.000 do 290.000 gld letno.

Po sporazumu iz leta 1865 je dajala država brezobrestno na posodo kranjskemu zemljiško-odveznemu zakladu vsako leto določen znesek, za leto 1866 npr. 60.000 gld.²⁴ Dne 29. aprila 1876 je bil sklenjen dogovor med finančnim ministrstvom in deželnim odborom. Z njim je država obljubila za čas od 1. januarja 1875 do 31. decembra 1895 vsa-

oletno podporo (ki je ni bilo treba vračati) v znesku 175.000 gld.²⁵

Nova pogodba je bila sklenjena leta 1888: 16. junija z dunajsko Unionbank, 21. junija pa s finančnim ministrstvom. Po teh sporazumih je bilo urejeno konvertiranje kranjskega zemljiško-odveznega dolga v nov deželni dolg v znesku 4.000.000 gld. Obresti so znašale 4 ‰, dolg pa naj bi bil vrnjen do leta 1928.²⁶ Zemljiško-odveznega zaklada je bilo s tem konec. Namesto njega je zdaj nastal deželno-posojilni zaklad. Zanj se prik-lade niso več pobirale.

Prik-lade za normalno-šolski zaklad so pobirali v letih 1875—1898 in sicer najprej od vseh direktnih davkov razen tistih v ljubljanskem mestu. Znašale so 1875 10 ‰, 1876 14 ‰, 1877—1884 18 ‰, 1885—1898 10 ‰.^{26a} Začeniši z letom 1885 so odstotek znižali na 10, zato pa so zajeli celotno deželno ozemlje, torej tudi Ljubljano, leta 1899 pa so posebne prik-lade za normalno-šolski zaklad nehali pobirati. Prik-lade normalno-šolskega zaklada so prinašale na leto od okoli 120.000 gld do okoli 180.000 gld letno, največkrat, zlasti v zadnjem desetletju pa nekaj nad 150.000 goldinarjev letno.

V nekem smislu bi lahko šteli k prik-ladam tudi državni prispevek iz dohodkov osebne dohodnine (za leto 1900 77.321 kron, za leto 1912 269.167 kron), ki ga je dežela dobivala od leta 1898, in državni prispevek iz dohodkov državnega davka na žganje. Ta prispevek je znašal leta 1902 približno 800.000 kron, leta 1912 pa že čez 1.000.000 kron. To so bili ogromni dohodki. Zato je dr. J. Ev. Krek v deželnem zboru posebej govoril o žganjarju, ki »nam danes s frakelnom v roki pomaga, da napreduje naša kultura.«²⁷

Za kritje primanjkljajev si je morala dežela pomagati s posojili, najprej z notranjimi, iz sklada v sklad, potem pa s pravimi posojili. Med najpomembnejšimi posojili naj omenim 4 ‰-ni deželni dolg iz leta 1888, ki sem o njem že govorila v poglavju o zemljiško-odveznem zakladu, v znesku 4.000.000 gld, 3 ‰-no državno posojilo za zgradbo deželnih poslopij v znesku 1.100.000 kron, že omenjeno posojilo za zgradbo domobranske vojašnice ter dve melioracijski posojili v skupnem znesku 14.000.000 kron (1907 in 1911). Deželni zbor je 28. februarja 1914 sprejel še predloga za najem posojila v znesku 2.000.000 kron za elektrarne ter za najem posojila v znesku do 4.400.000 kron za kritje visečega dolga iz let 1909—1913.²⁸

Na koncu dodajam še pregled vseh dohodkov in izdatkov deželnega zaklada od leta 1866 do 1912.²⁹ Za to leto so bili objavljeni zadnji zaključni računi.

Leto	Dohodki	Izdatki
	v goldinarjih	
1866	258.969	324.750
1867	252.709	302.064
1868	295.916	300.728
1869	373.202	371.242
1870	340.216	317.823
1871	392.454	320.702
1872	386.330	384.904
1873	353.349	419.737
1874	646.139	702.225
1875	350.585	399.933
1876	387.664	392.571
1877	407.956	425.058
1878	381.701	465.285
1879	353.625	401.094
1880	370.467	410.969
1881	357.496	465.755
1882	324.763	316.761
1883	359.296	406.802
1884	605.215	676.090
1885	576.961	553.301
1886	724.340	715.918
1887	730.038	715.393
1888	540.300	545.466
1889	767.560	536.694
1890	893.323	756.348
1891	839.073	897.721
1892	919.921	806.853
1893	895.929	881.528
1894	917.331	1.033.108
1895	951.576	1.233.382
1896	1.235.750	1.226.309
1897	1.245.647	1.338.651
1898	1.222.110	1.225.995
1899	1.590.052	1.493.569
	v kronah	
1900	3.182.573	3.054.857
1901	3.184.590	3.247.090
1902	3.304.851	3.585.677
1903	3.374.695	3.539.859
1904	3.331.056	3.436.217
1905	3.494.324	3.263.397
1906	3.411.762	4.206.009
1907	4.427.834	4.579.706
1908	3.867.763	3.778.072
1909	3.984.654	4.234.682
1910	4.326.469	4.936.118
1911	4.812.090	6.505.491
1912	5.231.952	6.587.852

Avtonomno deželno gospodarstvo, ki je živelo po februarškem patentu, je trajalo nad petdeset let. V tem času se je močno spremenila družba, so se močno spremenile potrebe. Spremenila se je tudi finančna politika: previdnemu in varčnemu tehtanju prvih časov je na koncu sledila širokopotezna politika klerikalne večine deželnega zbora po letu 1908, ki se je zdela ljudem stare miselnosti preveč riskantna.³⁰ Potrebe in stroški so močno naraščali. Vprašanje kritja stroškov je bilo že od vsega začetka zelo težko. Obremenitev davkoplačevalcev s prikladami in zadolževanje dežele sta bila vedno večja.

OPOMBE

1. Nemško besedilo v Reichsgesetzblatt 1861, št. 20, priloga II. h, slovensko besedilo po Deželni red in volilni red dež. zbora za vojv. Kranjsko, Ljubljana 1867. — 2. Natančnejše — 3. Dež. uradni list 1908 št. 14. — 4. Obravnave deželnega zbora kranjskega 2, 13. seja, — 5. F. Šuklje, Iz mojih spominov, III. del, str. 240. — 6. Obravnave 2, 1. seja, str. 8 — 7. Obravnave 3, 2. seja, str. 6 — 8. Obravnave 47, str. 1004. — 9. Obravnave 47 II, priloga 257. — 10. Obravnave 47 II, priloga 257. — 11. Obravnave 48 II, pr. 89. — 12. Obravnave 2, 1. seja, str. 8 — 13. Obravnave 8, str. 582—589; Obravnave 9, pr. 36. — 14. Podatki so vzeti iz proračunov za imenovana leta. — 15. Obravnave 32, pr. 53. — 16. J. Polec v zborniku Zgodovina slovenske univerze do leta 1929, str. 94. — 17. J. Polec, O. d. str. 94 in 135. — 18. Obravnave 32, pr. 33. — 19. Podatki za leta 1863—1899 so vzeti iz Obravnave 40, pr. 65, za nadaljnja leta pa iz zaključnih računov za posamezno leto. — 20. F. Šuklje, Iz mojih spominov, I del, str. 14. — 21. Prav tam. — 22. Obravnave 13, str. 15 — 23. Obravnave 40, pr. 65. — 24. Obravnave 4, str. 67, 68. — 25. Obravnave 17, pr. 22; Obravnave 18; priloge str. 250. — 26. Obravnave 28, str. 9, 10, poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora str. 10. — 26^a Obravnave 40, pr. 65. — 27. Obravnave 47, str. 995. — 28. Obravnave 49, str. 243. — 29. Podatki za leta 1866—1886 in 1897 so vzeti iz Obravnave 40, pr. 65, za leta 1887—1896 iz Obravnave 39, pr. 72, za leta 1898—1912 pa so sestavljeni na isti način iz zaključnih računov deželnega zaklada za posamezno leto. — 30. F. Šuklje, Iz mojih spominov, III del, str. 149—152.

Ko je Melhior Čobal v pregledu »Zgodovine rudarske organizacije« leta 1914 v »Naših zapiskih« (str. 250) menil, da je bil leta 1883 v premogovniku na Ojstrem pri Hrastniku »prvi štrajk na Slovenskem«, je imel pred očmi le zasavske rudarje; v njihovem spominu, iz katerega je Čobal črpal vse informacije, ni bilo nobene druge ustavitve dela v zasavskem premogovnem revirju pred ojstrško stavko.

Če bi hoteli prodreti nazaj do »prve stavke na Slovenskem«, bi morali seči prek nekaj stavk obrtniških delavcev — mizarjev, krojačev idr. — v Mariboru in v Ljubljani (nemara tudi še v katerem drugem mestu) v letih 1870—1872 do velike stavke leta 1869 v tržaških ladjedelnicah in v drugih večjih tržaških podjetjih.

Čobal je vedel povedati, da je v zasavskih premogovnikih sicer tudi že prej »večkrat prišlo do izbruhov nezadovoljnosti, kadar se je delavcem diktirala velika globa ali se jim je odtrgalo na akordu«, toda ob takšnih primerih so delavci le s protestom odpovedovali delo, ko pa »so imeli... delavsko knjigo v žepu in denar odštet«, so si baje nekateri privoščili, da »so za odhodnico oklofutali svojega predstojnika in mučitelja, celo ravnatelja«. Zato da so ravnatelji »obešali ob pisalnih mizah pasje biče, v miznicah pa imeli pripravljene samokrese«. Bržčas takšnih »klofut« ni padlo dosti, nemara je ljudski glas en sam primer tako posplošil.

Skoraj pol stoletja za Čobalom je Janko Orožen iz arhivov zasavskih premogovnikov izkopal podatke o — »prvi stavki v Trbovljah že leta 1876«, ki »so jo izvedle ženske... na dnevnem kopu«; ko so jih prišli mirit ravnatelj, inšpektor in šihtni mojster, so jih napadle in se niso prej poprijele dela, dokler jim niso vrnil neke od zasluzka odtrgane krajcarje. Iz opisa bi lahko razbrali, da vse to ni trajalo več ko en sam dan, tako da bi komaj mogli govoriti o pravi stavki. Tudi prav tam — v Orožnovi »Zgodovini Trbovelj, Hrastnika in Dola« I — omenjen »upor delavcev na nekem dnevnem kopu v marcu 1877«, ko so orožniki zaprli dva upornika, ni označen za daljšo prekinitev dela.

Spričo teh okoliščin še zmeraj kaže, da ostanemo pri ojstrški stavki kot prvi stavki zasavskih rudarjev. Po Čobalu naj bi bila trajala tri dni in naj bi jo bila »zatrla politična oblast... s 30 orožniki«, ki »so odgnali celo toľpo (!) delavcev kakor roparje v zapor«, nakar so nekatere med temi sodniki »kaznovali na več mesecev zapora«.

Šele Orožen (n. d., str. 364-5 in 503-4) je navedel začetni datum stavke — 3. avgust 1883 — znižal število orožnikov na 16 in privedel na prizorišče dne 9. avgusta še četo vojaštva iz Ljubljane; konec stavke »se je okrog 200 delavcev vrnilo na delo, okrog sto pa so jih odpustili«, devet med njimi obsodili na zaporne kazni v skupni izmeri 158 dni (vsi ti podatki so iz šolske kronike hrastniškega učitelja Karla Valentiniča). Orožen je vedel, da je Trboveljska premogokopna družba prevzela ojstrški premogovnik šele leta 1885 in je zato opustil Čobalovo zmotno povezavo ojstrške stavke s tem prevzemom. Pod vtisom Čobalove sugestivne pripovedi, kako da se je ojstrskim knapom »precej bolje godilo kot na sosednih rudnikih v Trbovljah in Hrastniku«, ki jih je vse zbrala v svojih rokah omenjena družba, in da je do stavke prišlo, ko je le-ta na Ojstrem »vpeľjala ravno iste razmere kakor na svojih rudnikih«, sem na nekem mestu — v Zgodovinskem arhivu KPJ, tom V, 1951 (str. 417, opomba pod črto) — podvomil o Čobalovi letnici za ojstrško stavko in menil, da »bo treba njen pravi datum šele ugotoviti«. Letnica 1883 pa se je izkazala za pravo, le slika o poteku stavke je ostala tudi še po podatkih šolske kronike jako medla.

Boljšo sliko o stavki je mogoče sestaviti na temelju poročil celovškega rudarskega glavarstva pristojnemu — namreč kmetijskemu — ministrstvu na Dunaju, ki sem jih pred leti izpisal v tamkajšnjem upravnem arhivu in ki jih tu v izvlečkih objavljam ob devetdesetletnici ojstrške stavke; hkrati pa pridejo prav tudi poročila o njej v slovenskih listih.

Dne 3. avgusta je prenehalo z delom 280 ojstrških knapov, ker so dne 1. avgusta odpravili izplačevanje zasluzka po kubičnih metrih izkopanega premoga in uvedli novo mero po številu napolnjenih vozičkov (Hunde-Geding), kakršna je v vsem zasavskem revirju že veljala. Rudarji spremembe niso hoteli sprejeti, povrh pa so še zahtevali, naj se odpravi nedeljsko delo in dvakratno preštevavanje z izklicevanjem imen pred odhodom v jamo in po vrnitvi iz nje: končno so bili nekaj zaskrbljeni v zvezi z zadnjimi vplačili v bratovsko skladnico. Predstavnik celjskega revirnega rudniškega urada, od katerega je izviral poročilo, je pričakoval, da se bo spor naslednji dan poravnal in da bo stavke konec. Tega dne — 4. avgusta — je ravnatelj premogovnika oznanil stavkajočim, da je pripravljen upoštevati njihove prošnje, in jih je pozval, naj gredo takoj na delo, ko je odpa-

del vzrok stavkanja. Toda to oznanilo ni naravno pričakovanega vtisa na stavkajoče, ki so »soglasno, sicer zelo mirno, vendar najodločneje izjavili«, da ne bodo začeli delati, dokler bo Rupprecht direktor in dokler ne pride lastnik Sarg z Dunaja, s katerim da se hočejo pogovoriti. Zapretilo je, da se bo stavka zavlekla in da bodo rovi ogroženi, ker bi še več dni ne obnavljali opornikov v njih (Zimmerung). Oba predstavnika oblasti iz Celja — revirnega rudniškega urada in okrajnega glavarstva — sta brž pregovorila direktorja Rupprechta, da je do prihoda lastnika z Dunaja prepustil vodstvo obrata šihtnemu mojstru Jarolimeku. Ko sta o tem obvestila stavkajoče, so se z odobravanjem pokazali pripravljene, da gredo na delo; takoj so prebrali njihova imena in po opravljeni molitvi so šli v rove.

Tako je bila začetna prekinitev dela že drugi dan pretrgana, toda po dveh dneh so ojstrški knapi — nemara zaradi tega, ker Sarga z Dunaja ni bilo — znova ustavili delo in kar »hrupno zahtevali, naj se jim razdeli premoženje bratovske skladnice in ugodi njihovi zahtevi glede zaslužka«. Za predstavnike oblasti je bilo oboje nesprejemljivo in se zato niso dalje pogajali s stavkajočimi, katerim so oznanili — vsekakor s soglasjem lastnika Sarga —, da jim bodo 10. avgusta ob šestih zjutraj izplačali dolgovani jim zašlužek.

Dan pred tem izplačilnim jutrom sta izšli v dveh slovenskih listih notici, ki jih je najbolje navesti na tem mestu prikaza. Mariborski »Slovenski gospodar« je sporočil: »Rudnarji na Ojstrem bodo vsi odpuščeni, ker so delo ustavili, tudi uradniki razven direktorja. Delavce dobijo takoj od hrastniškega in trboveljskega direktorja. Na Ojstro je prišlo 12 žandarjev. Do 7. t. m. se ni zgodil noben nered, le delati nočejo pod tako neugodnimi pogoji.« Ljubljanski »Slovenski Narod« pa je pisal: »V Ojstrem pri Hrastniku nastali so nemiri mej tamošnjimi rudokopi. Danes popoldne odposlale so se tri kompanije domačega 17. pešpolka (iz Ljubljane) tja, da napravijo red. Rudnik v Ojstrem je lastnina nekega C. A. Sarga na Dunaji. Prijatelje našega lista prosimo o tej zadevi poročil.«

Iz poročil ministrstvu izhaja, da so se oblasti odločila za varnostne ukrepe, ker so presodila, da »glede na vznemirjenost delavcev niso izključeni nemiri večjega obsega, ker se k stavkajočim nagibajo delavci iz bližnjih premogovnikov v Trbovljah in Hrastniku«, in ker »bi utegnili ojstrški knapi tudi potem, ko bi jih izplačali in odpustili, z nadaljnjo zasedbo rudnika izsiljevati izpolnitev svojih zahtev«. Zato je okrajno glavarstvo zaprosilo poveljstvo III. armadnega korpusa v Gradcu, naj pošlje na Ojstro naj-

manj 150 mož, da bo mogoče »odvrniti morebitna upiranja delavcev orožništvu, ki je sicer okrepljeno na 13 mož, a je očitno prešibko«. Vojaško poveljstvo je zaprosilo ugodilo in odredilo, da se odpravi iz Ljubljane 150 mož tako, da bodo na kraju izplačila pred šesto uro zjutraj.

Informacija v »Slovenskem Narodu« z dne 10. avgusta je povedala: »Na Ojstrem pri Hrastniku so rudokopi že pred par dnevi napravili 'štrajk', ker jim je novi ravnatelj mezdo tako znižal, da ni moč živeti. Dne 7. t. m. ni bilo še nikakega nereda, pozneje pa se je moralo že kaj obrniti na gorje, ker 12 tja poslanih žandarjev ni zadostovalo, temveč so poslali še po oddelek lovcev v Celje in po 'kuhnovce'* v Ljubljano.« O celjskih »lovcih« pa v nobenem drugem poročilu ni sledu. Naslednji dan je tudi »Slovenec«, ki še ni bil dnevnik, kratko sporočil: »Nemiri nastali so, kakor slišimo, med delavci v rudniku v Hrastniku, moralo je podati se tje večje število vojakov mir delat. Natančnejšega poročila o tem še nimamo.«

V naslednji številki — z dne 13. avgusta — pa je »Slovenec« prinesel »nekoliko obširnejše« poročilo iz Zidanega mosta: »Ustava dela v Ojstrem se je pričela pred šestimi tedni (! = dnevi), ker so delavci terjali večjo mezdo in zaradi oskrbovanja braterne zaloge. Komisar c. kr. okrajnega glavarstva v Celju je hotel pomiriti — pa brez uspeha; žandarji iz Celja, Laškega trga in Zidanega mosta delavcem niso bili več kos. Ker so delavci žugali tudi vodji, prišli ste iz Ljubljane dve kompaniji vojakov. Ti so prijeli 10 kolovodij in jih odpeljali v Celje k okrožni sodnji, 40 razsajalcev so odpustili, drugi so začeli delati. Vsa druga poročila o mrtvih in ranjenih so torej izmišljena.« Nekoliko bolj živo sliko o tem zadnjem dejanju najdemo v tri dni pozneje — dne 16. avgusta — izšli številki »Slovenskega gospodarja«: »V Ojstrem je 10. t. m. bil plačilni den in odpust rudarjev. Pripejala se je zaradi tega cela kompanija vojakov iz Ljubljane in tudi 16 žandarjev je bilo navzočih. Vsem rudarjem je obljubil posestnik rudokopa g. Sarg, ako na delo idejo, poprejšnje dobre pogoje, toda rudarji so terjali vrh tega še odpust ravnatelja, v kar pa Sarg ni privolil, in tako je rajši rudarje odpustil. Enajst so jih vklenoli in zaprli, 50 takoj odpustili, vsi drugi so delo zopet nastopili.«

Po uradnem poročilu so se vsi drugi razen 25 izjavili pripravljene z delom spet za-

* »Kuhovci« so se — po generalu in vojnem ministru Kuhnu — imenovali okrajšano vojaki kranjskega pešpolka št. 17, ki je bil do devetdesetih let v Ljubljani, potem pa v Celovcu (ne drži torej, da bi bili »kuhnovci po poreklu iz Zgornje Štajerske«, kakor piše Orožen v omejenih knjigi na str. 503).

četi, ko sta jih pred izplačilom ob šestih zjutraj ob navzočnosti žandarjev in vojakov predstavnik revirnega rudniškega urada in zastopnik okrajnega glavarstva k temu pozvala. Obračune pa je vendarle dobilo skupaj 45 stavkajočih, namreč poleg tistih 25, ki niso hoteli več na delo, tudi 20 med tistimi, ki so hoteli iti na delo, a so jih označili za uporne. Devet med temi 45 so odpeljali v sodne zapore, drugim 36 pa so zabičili, naj se do štirih popoldne poberejo iz rudnika (bržčas iz kraja). Predstavnik revirnega rudniškega urada je izrazil »upanje, da bosta zdaj ne samo v ojstrškem premogovniku vladala mir in red, ampak da bo izid stavke ugodno vplival tudi na delavce sosednih rudnikov«.

Druga prekinitev dela je potemtakem trajala štiri dni — od 6. do 9. avgusta — 10. avgusta zjutraj je bila stavka zatrta.

Po informacijah iz Hrastnika »Slovenskemu Narodu« je bil ojstrški premogovnik tehniško zavozil nesposobni direktor Ihne z namestnikom, ki si ga je izbral in »ki niti sekač (hauer) ni bil«. Rudnik je ostal pasiven tudi pod dvema Ihnejevima naslednikoma, tretji — Rupprecht — pa je, da bi jo izvozil, »določil premogokopom na pogodbo (geding) tako nizko plačilo, da so takoj izprevideli, da v tacih spridenih in vročih jamah po tej pogodbi ne zaslužijo toliko, da bi sebe in svoje družine preživeli«. Zato so ustavili delo, kar naj bi bil »opomin... gospodom... naj bi kaj storili zaboljšanje prežalostnega stanja rudokopov«. Dopisnik je povprašal:

»Ali ni mar dovolj žalostno, da mora rudokop delati v delavnik in praznik, v nekaterih krajih še v nedeljo, celo 18 ur na dan in v jamah in rovih, v katerih je često do 38° Réaumurja toplote, v spridenem, vedno z dinamičnim dimom pomešanem zraku, a naposled vidi, da pri tem svojem trpljenju ne zasluži toliko, da bi sebe, ženo in otroke gladu obvaroval?« Namesto odgovora je pribil: »Skraini čas je, da se kaj stori, kajti rudokopi trpe več nego črna živina.« Kar se dogodkov na Ojstrem tiče, »ni bilo nobenega izgreda, ampak le navaden 'strajk'. Devet so jih odpeljali v Celje, drugi poprijeli so se večinoma zopet dela in trpljenja.«

Slika ojstrške stavke je s tem končnim poročilom v »Slovenskem Narodu« z dne 14. avgusta, ki se je postavilo na stran trpečih »rudokopov«, zaokrožena. Le posredno je s stavko v zvezi odkritje poneverbe 1600 gld iz blagajne premogovnika in 112 gld iz blagajne bratovske skladnice, za kar so prav takrat odpuščenega šihtnega mojstra Jarolimka obsodili (po omenjeni šolski kroniki na štiri mesece zopora). Dodatno lahko omenim, da je prišlo jeseni 1883 do incidenta med nekimi ojstrškimi knapi in novim šihtnim mojstrom I. Fritzem, pomladi 1884 pa so spet — menda dvakrat — ustavili delo in je morala spet žandarmerija poseči vmes (po omenjeni šolski kroniki in po kratkih poročilih v »Slovenskem Narodu« in »Slovenskem gospodarju«, medtem ko so popolnejši podatki še zakopani v arhivih).

DONESKI ZA ZGODOVINO VRVARSTVA NA SLOVENSKEM

KATARINA KOBE-ARZENŠEK

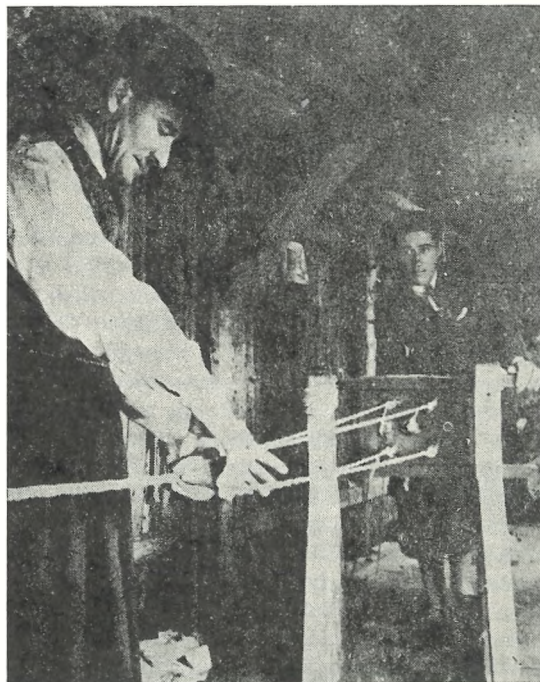
Nedvomno je, da pripada največja zasluga za razvoj slovenskega vrvarstva v zadnjem desetletju prejšnjega in v prvi polovici našega stoletja družini Šinkovec iz Kranja. Ne samo, da so Šinkovci izučili lepo število vrvarskih pomočnikov, temveč so bili tudi začetniki industrijske proizvodnje tovrstnih izdelkov na Grosupljem.

Vrvarski mojster Anton Šinkovec starejši se je rodil v Duplici pri Kamniku 15. januarja 1859. Od doma je šel, ko mu je bilo 14 let.¹ Za vrvarja se je izučil pri Trebarju v Kranju.² Mojstrski izpit je naredil na Dunaju.³ Bil je dvakrat poročen. Prva žena je bila iz Hafnerjeve gostilne v Stražišču. Rodila mu je dva sina: Antona (ustanovitelj tovarne na Grosupljem) in Mirka (drogerist v Kranju, umrl je 1970). Žena Jerica, ki mu je bila pri vrvarskem poslu v veliko oporo, je umrla tik pred prvo svetovno vojno. Med vojno se je Anton Šinkovec znova poročil. Tokrat si je izbral ženo v svojem obratu.⁴ Druga žena Frančiška, z dekliškim imenom Kozjek, se je rodila v Zgornji Besnici 27. septembra 1884, umrla pa je v Ljubljani 27. marca 1949.⁵ Imela sta troje otrok: dve hčerki, Marijo in Vido, ter sina Staneta. Anton Šinkovec starejši je bil tudi občinski mož.⁶ Umrl je v Kranju 6. aprila 1938.⁷

Ko sta umrla vrvarski učitelj Antona Šinkovca Trebar in njegova žena Antonija, je po njiju 1888 podedovala vrvarno nečakinja Marija Žontar. Od nje je Trebarjevo hišo in vrvarno kupil Anton Šinkovec. Zemljiško-knjižni prepis nosi datum 15. maj 1894.⁸ Pogodila sta se za znesek 3000 kron. Podjetnemu mlademu Šinkovcu je postala delavnica pretesna. Vrvarno je povečal tako, da je bila dolga približno 24 m, široka pa tudi 12 m. Sredi devetdesetih let je zaposloval 5—7 pomočnikov, 3 vajence in pri vrtenju kolovratov so mu bili v pomoč še trije mlajši fantje. Stalno so bili v pogonu 4 kolovrati, imel pa je Šinkovec še veliko drugega vrvarskega orodja. V Predosljah je zanj delal na domu vrvar Krč. Tudi Sajevec iz Predoselj, ki se je pri Šinkovcu izučil, in njegovi sestri so delali na Šinkovčev račun. Zelo dolge vrvi so izdelovali zunaj na Ljubljanski cesti v Kranju, primeren kraj za tovrstna naročila so našli v Čirškem borštu.⁹ Leta 1908 je Šinkovec zaposloval pri napravah v svoji veliki pritlični delavnici 7 pomočnikov in 10 dni-narjev, od teh so bili največ mladi fantje v starosti od 14—16 let. Za pripravo materiala je skrbel mikač, ki je delal v skladišču na podstrešju delavnice. Kakšna posebna delitev dela pri proizvodnem postopku ni bila

vpeljana. Na običajnih vrvarskih kolovratih, ki so jih na roko poganjali dninarji, so pomočniki izdelovali iz mikane konoplje ali mikanega lanu, pa tudi iz bombažne preje, najprej vrvice in nato s sukanjem vrvic različne vrvarske izdelke: vrvi za vprege, uzde, vrvi za seno, vodnjake, sušenje perila in temu podobno. Delovodje podjetje ni imelo. Navodila za delo, nadzorstvo nad pomočniki in proizvodnjo je opravljal lastnik sam. Zaloge gotovih izdelkov v skladišču ni bila posebno velika. Izdelovali so predvsem za poljedelce. Izdelkov je bilo na zalogi le toliko, kolikor je za kritje zahteval stalni promet. Skladišče se je polnilo le ob zimskih mesecih, ko je bilo povpraševanje kmetijev po vrvarskih izdelkih veliko manjše. Po mnenju obrtnega inšpektorata je imela delavnica povsem obrtniški značaj.¹⁰ Delavska nezgodna zavarovalnica v Trstu je v dopisu 11. aprila 1908 sporočila Antonu Šinkovcu, da mu obrata ni treba zavarovati proti nezgodam.¹¹ Statusa obrtne delavnice pa obrat ni ohranil dolgo.

Še pred prvo svetovno vojno je bila vrvarna prenovljena in obogatena z modernejšo pogonsko močjo: bencinskim motorjem.¹² Podjetje je bilo registrirano na deželnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani kot posamezna firma pod naslovom Anton Šinkovec, mehanična vrvarna Kranj 3. marca 1912. Isto-

Anton Albreht s svojim sinom Antonom v delavnici na Ižanski cesti v Ljubljani (last A. Albrehta)

časno je bila podeljena prokura sinu Antonu Šikovcu ml. iz Kranja. Prokuro je ohranil do leta 1918, ko je bila v register vnesena sprememba lastništva: 29. decembra 1918 je podjetje prevzel Anton Šinkovec ml., prokura na njegovo ime pa je bila izbrisana.¹³

Letna proizvodnja je pred prvo svetovno vojno znašala 60—80.000 kg, med vojno pa se je zmanjšala na 20.000 kg letno. Izdelki so našli kupca po Kranjski, Koroški, Štajerski, Tirolski in deloma po Istri in Hrvaški.¹⁴ Glavni dobavitelj konoplje je bila pred prvo svetovno vojno Italija. Šinkovec je imel polno skladišče po 200 kg težkih bal italijanske konoplje. Bila je zelo bela in čista.¹⁵ Takoj po vojni je bilo v obratu zaposlenih 12 delavcev in 2 delavki. Profesionalisti so prejeli po 12 K plače dnevno, ostali delavci pa od 6 K naprej. Po rodu so bili delavci Slovenci. Tudi pisarniške moči so bile slovenskega rodu. Podjetje je bilo sposobno izdelati do 100.000 kg vrvarskih izdelkov letno. Obrat je razpolagal s 6 KS pogonskih moči. Lastnik je bil mnenja, da je izvoz izdelkov v nemško Avstrijo nujen za firmo, ker ima v tej deželi odjemalcev za letno 40.000 kg izdelkov. Stroje je podjetnik dobival s Češkega, lastne popravilnice zanje pa ni imel. Ker so se trgovski stiki z Italijo prekinili, so surovine (do 5000 kg) prihajale iz Banata. Na zalogi so bili izdelki le iz domačega prediva.¹⁶

Eden izmed učencev, ki so izšli iz Šinkovčeve vrvarške šole, je bil Anton Albreht. Rodil se je v Borovnici 8. decembra 1879 in še danes živi kot štiriindevetdesetletni upokojenec. V osnovno šolo je hodil 3 leta v Borovnici in nato, leta 1893, se je šel učiti v Kranj k Šinkovcu; tu je tudi obiskoval obrtno nadaljevalno šolo. Učno dobo je zaključil 1896. Kot pomočnik je ostal pri Šinkovcu do konca aprila 1898. S prvim majem tega leta je nastopil novo službo pomočnika pri Josipu Adamiču v Domžalah. Pri njem si je služil kruh eno leto in štiri mesece. Kot mnogi pomočniki je tudi Albreht iskal spopolnitve v svojem poklicu na tujem. Delo je našel 15. septembra 1899 pri Feliksu Cihockiju v Wiener Neustadtu. Tu je ostal do konca septembra 1900, ko so ga poklicali k vojakom. Vojsko je služil 2 leti pri trdnjavskega polku v Pulju. Ko je slekel vojaško suknjo, se je znova zaposlil pri Šinkovcu v Kranju. Pri njem je delal le malo manj kot 6 let. Po toliko letih pomočniške prakse se je Albreht počutil dovolj usposobljenega, da je začel na svoje. Leta 1908 je dvignil obrtni list. Najel je prostore na Tržaški cesti v Ljubljani, kjer si je uredil vrvarsko delavnico. Zaposloval je do tri pomočnike. Imel je tri kolovrate in dva »kšira«. Za vsak kolovrat je imel po 3 vrste raznih kljukic in prav

toliko grebenov. Izdeloval je vrvi in mreže. Izdelke je prodajal kmetom, imel pa je tudi stojnico na Krekovem trgu. Lepo vpeljano delo je prekinila vojna. Že prva mobilizacija je zajela tudi našega vrvarja in vrnil se je šele ob koncu vojne 1918. S fronte se je prišel le oženit. Žena Antonija je bila doma v Rafočah pri Kamniku. Imel je štiri otroke, od teh sta dva umrla že majhna, dva pa še živita (eden od teh je igralec v Drami).

Ob koncu vojne si je Anton Albreht takoj poiskal delo. Vdrugič ga je našel pri Adamiču v Domžalah. Službo je nastopil 8. novembra 1918. Ko si je prihranil nekaj denarja, se je spet odločil za samostojen poklic. Delo v Domžalah je odpovedal s 15. decembrom 1922; tega leta je postal tudi mojster. Delavnico je odprl v mestnih barakah zraven sedanje elektrarne na Kotnikovi cesti. Po treh letih je moral delavnico seliti. Prostore zanj je dobil na Dolenjski cesti pri gostilni Putrih na bivšem kegličšču. Toda tudi tu ni ostal dolgo. Leta 1931 je predstavil vrvarno na Ižansko cesto 24. Bila je lesena, približno 20 m dolga in 2 m široka. Delovne naprave so bile iste kot pred prvo svetovno vojno. Ves čas stare Jugoslavije je imel le po enega pomočnika. Mesečno je porabil po 100 kg surovin, to je bila predvsem konoplja, predeloval pa je tudi lan. Lan so prinašali v delo kmetje. Izdeloval je različne vrvi in mreže. Leta 1928 je odprl lokal za prodajo izdelkov na Trubarjevi 6 v Ljubljani. Sem se je tudi preselil leta 1942 in tu stanuje še danes. Vrvarsko obrt je opravljal do leta 1951, ko je dobil mesto vratarja v Mestnem gledališču v Ljubljani in 1955 je bil upokojen.

Štiriindevetdesetletni vrvar Anton Albreht je veljal za dobrega mojstra svoje stroke. Srečati ga je bilo med člani izpitnih komisij.¹⁸ Zvesto je sledil stopinjam učitelja Šinkovca. Kljub visoki starosti najdejo pri njem še danes pomoč ne samo vrvarji, temveč tudi raziskovalci vrvarstva. Hvale vredno naklonjenost je izkazal tudi Tehniškemu muzeju Slovenije. Za razstavo Vrvarstvo na Slovenskem mu je dal v uporabo dragoceno dokumentarno gradivo.

Ob prevzemu mehanične vrvarne v Kranju leta 1918 je mladi lastnik Anton Šinkovec mlajši (rodil se je v Kranju 15. decembra 1886)¹⁹ jel snovati velikopotezne načrte. Poleg osnovne šole in nižje gimnazije, ki jo je obiskoval v Kranju, je dokončal tudi dveletno Mahrovo šolo v Ljubljani (1902—1904). Vrvarstva se je izučil pri očetu, skoraj dve leti pa je prakticiral v tovarnah lanenih izdelkov v Trantenuu v Čeških Sudetih. V času prve svetovne vojne, od začetka do razsula avstroogrške monarhije, je bil asistent glavnega vojnega gospodarskega inšpektorja

za lanarske tovarne. Ob koncu vojne, ko je vrvarno v Kranju prevzel na svoja pleča, si je izbral za realizacijo svojih podjetniških ambicij kraj Grosuplje. Leta 1919 je kupil zemljišče od Antona Štrublja iz Stranske vasi, k temu pa je še dokupil parcele od Antona Adamiča iz Praporč in Alojza Koprivca iz Grosupljega v skupni izmeri približno 40.000 m². Z gradnjo so začeli takoj in že jeseni istega leta (1919) je stala vrvarna, dolga 200 m. Po dveh letih (1921) so jo povečali na 300 m dolžine, postavili pa so še terilnico in skladišče za izdelke.²⁰ Naslov firme zdaj ni več ustrezen. Tako je bilo 30. decembra 1921 zapisano v register, da je obratni predmet odslej mehanična vrvarna, terilnica in predilnica. Glavni sedež firme se je preselil v Grosuplje, kranjska delavnica pa je postala podružnica. Od tega datuma je bilo stalno bivališče Antona Šinkovca ml. Grosuplje.²¹ V grosupeljsko tovarno je bilo montiranih 20 trlic, 1 mikalnik (karda), 1 česalni stroj za lan, 4 stroji za vlečenje in ravnanje in 3 stroji za predenje grobih številkanene preje (do št. 6). Podjetje je bilo zmožno izdelati 45.000 kg lanene preje in dvakrat toliko (90.000 kg) preje iz manjvrednega lanenega prediva.²² Pogonsko moč je dajala lokomobila s 60 KS in v obratu je bilo 15 električnih motorjev. Delovne stroje je firma nabavljala v Angliji in zanje je imela lastno popravilnico. Leta 1922 je bilo stalnih kvalificiranih delavcev 10, ostalih pa 33. Medtem ko sta bili le dve kvalificirani delavci, je bilo pomožnih delavk tudi 33. Strojnik je zaslužil 2800 K mesečno. Mizarji, ki so delali na akord, so prejeli 70—80 K dnevno, ostali delavci 40—70 K in delavke 35—50 K dnevno. Razen enega Čeha so bili vsi Jugoslovani. V administraciji so delale poleg vodje pisarne še 3 kontoristke. V tehničnem vodstvu se navajata 2 mojstra — Čeha.²³ Prvi kvalificirani delavci so prišli s Šinkovcem iz Kranja (Franc in Ivan Bajželj, Jaka Hafner in Anton Nadižar). Njim se je pridružila vrsta domačinov (Ivan Knep, Miha Javornik, Pepca Kovačič, Ivana Makovec, Marija Perovšek itn.). Prva leta po ustanovitvi tovarne so delali v upravi Minka Globokar, Viktor Kozamernik, Viktor Praunseiss in Vlado Simončič. Svoj delovni zanos Šinkovec ni usmeril le v tovarniško poslovanje. Pritegovala ga je tudi vzgoja boljših sort lanu. Napisal je knjižico Pridobivanje lanu. Iz Češke in baltskih dežel je uvažal dolgovlaknato sorto lanu in jo razdeljeval domačim pridelovalcem.²⁴ Poleg 120.000 kg raznih vrvarskih izdelkov je tovarna letno predelala 60.000 kg lanu. Izdelke so prodajali po državi, za leto 1922 pa se omenja izvoz (40.000 kg lanu) na Češkoslovaško. Leta 1922 so predelali 35.000 kilogramov lanenega in 8.000 kg konopljene-

ga prediva na mesec. Poleg tega so mesečno za kotel porabili 100 kg strojnega olja in 4 vagone žaganja. Dobaviteljice surovin in obratnih sredstev so bile domače firme. Podjetje je imelo 1922 podružnice v Ljubljani, Mariboru in Celju.

Za velike investicije mladi tovarnar Šinkovec prav gotovo ni imel kritja. K sodelovanju je pritegnil nekaj podjetnikov. Prišlo je do ustanovitve delniške družbe. V register firm je bilo 9. oktobra 1923 zapisano ime ustanovljene družbe. Slovenski tekst se je glasil: Mehanična vrvarna, terilnica lanu in konoplje ter predilnica Anton Šinkovec, d. d. Grosuplje pri Ljubljani. Poleg slovenskega je bil registriran tudi srbohrvatski (Mehanična užarija, terionica lana i konope ter predionica Anton Šinkovec d. d. Grosuplje pri Ljubljani), nemški (Mechanische Seilerwarenfabrik Flachs- und Hanfchwingerei und Spinnerei, Anton Šinkovec, A. G. Grosuplje bei Ljubljana), francoski (Corderie mécanique, brisage et filature de lin et de chanvre Anton Šinkovec, Société anonyme, Grosuplje près de Ljubljana), italijanski (Corderia meccanica, pettinatura e filatura di lino e canapa, Anton Šinkovec, società anonima, Grosuplje presso Lj.) tekst. Obratni predmet družbe je bil: trenje lanu, konoplje in drugih tovrstnih produktov, predelovanje prediva, lanu in drugega vrvarskega, pletilnega in predilnega materiala, izdelovanje in pletenje vrvi vseh vrst, najrazličnejših trakov, pramenov, vrvic, pasov itd.; predenje in nato izdelovanje platna, kotenine in drugih lanarskih tkanin, bombaževine itd.; nakupovanje, prodaja in razpečevanje surovin, polizdelkov in izdelkov; opravljanje tovarniških in trgovskih poslov, ki so služili pospeševanju družbenega namena in končno *prevzem podjetja Anton Šinkovec, mehanična tovarna in predilnica v Grosupljem pri Ljubljani z vsemi njegovimi napravami in nepremičninami, da je z njim trgovsko in tehnično poslovalo* (podčrtala K. K. A.). V luči tega cilja je bila družba upravičena opravljati vsakovrstne posle, tako tudi pridobivati, jemati ali dajati v zakup ali prodajati zemljišča, koncesije za vodne sile, patente in obratovati z vodnimi napravami, se udeleževati pri vseh pravicah in napravah ter jih izkoriščati. Družbi je bilo dovoljeno udeleževati se pri drugih podjetjih enake ali sorodne vrste bodisi s pridobitvijo njih delnic bodisi kakorkoli drugače, imela je tudi pravico ustanovljati podružnice in poslovalnice v vseh krajih doma in v inozemstvu. Pri opravljanju poslov je bila družba vezana na veljavna zakonska določila. Sedež družbe je postala Ljubljana. Ustanovitev družbe je bila dovoljena z odlokom ministrstva za trgovino in industrijo 16. maja 1923 (VI. št. 2902) in s

koncesijsko listino ljubljanskega oddelka tega ministrstva 24. julija 1923 (št. 4393/23). S tem odlokom so bila odobrena tudi družbena pravila. Delniška družba je bila osnovana s sklepom ustanovnega občnega zbora z dne 17. avgusta 1923. Osnovna glavnicca je znašala 500.000 dinarjev, razdeljena pa je bila na 5000 delnic po 100 dinarjev. Bile so v gotovini popolnoma vplačane in glasile so se na imetnika. S sklepom občnega zbora se je delniška glavnica lahko zvišala na 5 milijonov dinarjev brez predhodne državne dovolitve. Firmo sta zastopala in podpisovala kolektivno po dva člana upravnega sveta ali kolektivno en član in uradnik s prokuro ali zopet kolektivno dva prokurista. Pod napisano, natisnjeno ali štampiljirano besedilo firme je bilo treba dodati podpise dveh članov upravnega sveta ali enega člana in uradnika s prokuro ali dveh prokuristov; pri uradnikih vselej s pristavkom »p. p.«. Člani upravnega sveta so se legitimirali z izpiski iz volilnega zapisnika, napravljenega po pravilih, ali z izpiski iz sejnega zapisnika upravnega sveta, po katerem so bili kooptirani. Kot legitimacija je uradnikom služil tozadevni deklet upravnega sveta. Upravni svet je sestavljalo najmanj sedem in največ enajst članov. Na ustanovnem občnem zboru 17. avgusta 1923 so bili izvoljeni naslednji svetniki: Josip Javornik, lesni trgovec in industrijec v Žalni; dr. Alojzij Kobal, odvetnik v Ljubljani; Leon Matajc, tovarnar v Stržiču pri Kranju; Franjo Medič, veletrgovec v Ljubljani; ing. Karel Polak, tovarnar usnja v Tržiču; Vinko Resman, trgovec in industrialec v Radovljici; Anton Šinkovec, tovarnar na Grosupljem in Franjo Rus, ravnatelj Trgovske banke, d. d. v Ljubljani. Družba je bila dolžna svoje objave priobčevati v uradnem listu svojega sedeža.²⁶ Posamezna firma Anton Šinkovec, mehanična vrvarna s sedežem na Grosupljem, je bila 3. junija 1924 izbrisana iz registra, ker je njeno »obratovanje prestalo« in je obrat prevzela Mehanična vrvarna, terilnica lanu in konoplje ter predilnica Anton Šinkovec, d. d. Grosuplje pri Ljubljani.²⁷ Na svojem drugem občnem zboru 15. januarja 1924 je družba sklenila prenesti sedež družbe iz Ljubljane na Grosuplje. Istočasno so sprejeli sklep, da se zviša delniška glavnica od 500.000 na 2.500.000 dinarjev. Razdelili so jo na 25.000 delnic po 100 dinarjev, ki so bile v gotovini popolnoma vplačane. V soglasju s temi sklepi so bila tudi spremenjena družbina pravila (paragrafi 2, 7 in 15). Spremembo je potrdil ljubljanski oddelek ministrstva za trgovino in industrijo z odlokom 7. maja 1924 (št. 2881/24) po pooblastilu centralnega ministrstva za trgovino in industrijo 1. aprila 1924 (VI, št. 1496). V register družbenih firm so bile spre-

membe vnesene 27. maja 1924.²⁸ Kot priča dviganje glavnice je družba prva leta uspevala, vendar je bila doba razcveta prekratka. Spomladi 1928 se vodstvo družbe pritožuje Zbornici za trgovino, obrt in industrijo: »Inozemska konkurenca uvaža blago (motvoz) kljub carini, ki je prenizka. Na Hrvaškem in v Bosni je uspešna konkurenca nemogoča, ker imajo neke hrvatske židovske tvrdke v državnih kaznilnicah urejena cela podjetja skoraj zastonj in ne plačujejo tako rekoč nobene režije razen minimalne pro forma odškodnine. Njihovo režijo pa morajo nositi davkoplačevalci, to je, njihova konkurenca (ker se pač kaznilnice vzdržujejo iz davkov in drugih državnih dačbin, taks itd.). Baje se v teh kaznilnicah, v prvi vrsti Lepoglava, izdeluje še precej drugih predmetov, menda tudi čevlji, pa bi se mogoče storilo skupne korake s prizadetimi.«²⁹ Razmere v podjetju so se izredno zaostriale. Na občnem zboru 18. maja 1928 je bilo določeno, da se delniška glavnica zniža od 2.500.000 na 250.000 dinarjev. Ta skromna glavnica je bila razdeljena na 2500 delnic po 100 dinarjev; bile so v gotovini popolnoma vplačane in so se glasile na imetnika. Iz upravnega sveta so izstopili Leon Matajc, ing. Karel Polak, Vinko Resman in Anton Šinkovec. Novi upravni svetniki so postali: Ivan Korenčan, veletrgovec v Ljubljani, Vinko Hudovernik, lesni industrialec v Radovljici, in dr. Fran Pavlin, ravnatelj Ljubljanske kreditne banke v Ljubljani. Do spremembe je prišlo tudi v naslovu firme: odslej je nosila ime Tovarna motvoza in vrvarna d. d. Grosuplje pri Ljubljani. Pridan je bil tudi srbohrvatski tekst: Fabrika konopa i užeta, a. d. Grosuplje kot Ljubljane. Sedež je ostal na Grosupljem. Spremembe je odobril veliki župan ljubljanskega oblastva z odlokom o. br. 2422/2 21. julija 1928, v register pa so bile zapisane 6. novembra 1928.³⁰ Kar zadeva pravne zadeve podjetja, je bilo zatišje vse do leta 1934. Dne 12. marca 1934 je bilo pri firmi v registru pripisano, da se izbrišejo člani upravnega sveta Ivan Korenčan, Vinko Hudovernik, Franc Medič in Josip Javornik, vpišejo pa Avgust Jenko, posestnik v Ljubljani, Leo Souvan, veletrgovec v Ljubljani ter Vladislav Turk, Matko Janežič in dr. Albin Stele, vsi trije prokuristi Kreditne banke v Ljubljani. Kolektivna prokura je bila podeljena ravnatelju družbe Metodu Dularju (rojen v Novem mestu 1899).³¹ V smislu sklepa 14. rednega občnega zbora 31. marca 1936 so se spremenila družbina pravila v paragrafih 1 in 7. Potrdila jih je banska uprava dravske banovine v Ljubljani 17. aprila 1936 (VIII, št. 2586/2). Novele pravil so prinašale razveseljive postavke: delniška glavnica se je zvišala na 25.000 temeljnih, na imetnika se glasečih del-

nic, po 100 dinarjev. Podjetje je dobilo tudi novo ime Motvoz in platno, d. d. Grosuplje. Novost vpisa v register 11. maja 1936 je bila tudi, da sta se zabeležila dva nova člana upravnega sveta: Alojzij Vodnik, industrialec, in Leon Souvan ml., oba iz Ljubljane.³² Konjunktura, ki jo je bilo moč zasledovati v tridesetih letih po gospodarski krizi, je dosegla tik pred drugo svetovno vojno višek. O tem nam pričata dva zapisa v registru. Prvi zaznamek, ki nosi datum 3. januar 1939, nas pouči, da je banska uprava dravske banovine v Ljubljani dala soglasje sklepu 16. rednega občnega zbora delničarjev, ki se je vršil 27. maja 1938, o ponovnem zvišanju delniške glavnice, z odločbo, datirano s 23. avgustom 1938 (VIII, št. 4021/3). Zaradi povišane delniške glavnice od 2.500.000 na 4.000.000 dinarjev, je bilo izdanih 15.000 novih delnic po 100 dinarjev, ki so se glasile na imetnika in so bile v gotovini popolnoma vplačane.³³ Že naslednje leto, na 18. rednem občnem zboru 24. maja 1940, so delničarji zopet sklepali o dvigu glavnice. Razprava je izzvenela v soglasje o povečanju glavnice na 5.000.000 dinarjev. Izdanih je bilo 10.000 novih delnic po 100 dinarjev, bile so popolnoma vplačane in glasile so se, kot prejšnje, na imetnika. V registru je bila zabeležena sprememba 4. avgusta 1940.³⁴

Anton Sinkovec ml., ko je šel k vojakom
(last A. Albrehta)

Grosupeljsko podjetje s podružnico v Kranju je imelo leta 1922 10 stalnih in 33 še drugih delavcev ter 2 stalni in 33 drugih delavk. Od teh so bili vsi Jugoslovani razen enega Čeha. Od vodilnih delavcev velja omeniti 2 mojstra, po rodu Čeha. Poleg vodje pisarne so 1922 v administraciji delale še 3 kontoristke. Po dveh letih (1924) je podjetje zaposlovalo 20 stalnih in 50 drugih delavcev ter 45 delavk. Obrat je štel 4 predelavce in v pisarni je delalo 7 uradnikov. Bili so vsi Jugoslovani, samo eden je bil po rodu Nmec. Leta 1927 je imel Šinkovec 16 stalnih kvalificiranih in 14 drugih delavcev pa 12 kvalificiranih delavk poleg 10 drugih delavk. Po narodnosti so bili večinoma Slovenci, med njimi pa so bili 1 Srb, 1 Hrvat in 1 Nmec. Poleg 2 predelavcev, Slovencev, se omenjajo še 3 uradniki. Leta 1922 je Šinkovec plačeval delavce, ki so delali na akord, približno 40—70 K in delavke 35—50 K dnevno. Mizarji so prejeli nekoliko višjo mezdo, od 70—80 K dnevno, in strojniki so dvigali 2800 K plače mesečno. Leta 1924 so znašali prejemki profesionalistov približno 60 in ostalih 30 dinarjev dnevno. Medtem ko so bili osebni prejemki profesionalista leta 1927 4,5—6 dinarjev na uro, izjemoma tudi 7,5 dinarjev na uro, so se morali drugi delavci zadovoljevati z 2—4,5 dinarji na uro. Kmalu po ureditvi obrata na Grosupljem, leta 1922, je celotna proizvodnja firme znašala 60.000 kg lanu in 120.000 kg raznih vrvarskih izdelkov. Kapaciteta je bila povsem izkoriščena. Leta 1924 so predelali precej lanu manj, samo 20.000 kg (dnevno je to znašalo 150 kg), veliko več pa so izdelali raznih vrvi, kar 240.000 kg (dnevno bi to znašalo 800 kg). Kapaciteta podjetja je bila 1200 kg na dan. Po treh letih (1927) so v proizvodnji zabeležili dokaj višje številke. Tega leta so proizvedli 90.000 kg motvoza (300 kg dnevno) in 30.000 do 45.000 kg vrvarskih izdelkov (100—150 kg dnevno). Zmogljivost tovarne je bila večja: dnevno bi lahko izdelali 500 kg motvoza (150.000 kg letno), vrvarskih izdelkov prav toliko in otepanega prediva 400 kg (8000 kg letno). Poslovne stike je družba imela z Italijo, Češkoslovaško, Francijo, Avstrijo in Grčijo. Leta 1922 je firma izvozila okrog 40.000 kg lanu na Češko. Izdelke je prodajala po vsej Sloveniji, Bosni, Hercegovini in Dalmaciji. Zastopstva je imela tovarna v Ljubljani, Celju, Mariboru (R. Remec in drug), Kraljevi (Depolo i Stipčić) in v Beogradu (Textilana). Občinstvo si je ogledalo tovarniške izdelke na ljubljanskem velesojmu. Ob tej priložnosti so natisnili tudi propagandni prospekt. Kot navaja uprava firme, je tovarna porabila leta 1922 35.000 kilogramov lanu in 8.000 kg konoplje mesečno, 1924 je na mesec predelala okrog

30.000 kg surovin in 1927 precej manj, samo 10.000 kg lanu in konoplje mesečno. Dobavitelj je bila Bačka, nekaj so je tudi uvozili iz Italije, lan je bil domači — slovenski, laneno seme pa so naročali v Rusiji, in juto so kupovali v Nemčiji in Italiji. Od obratnih sredstev se je v dvajsetih letih stare Jugoslavije mesečno porabilo okrog 1001 strojnega olja in 4 vagone drv in žaganja. Strojno olje so naročali v Zagrebu, drva in žaganje pa v bližnji okolici Grosupljega. Pogonsko moč je obratu dajala lokomobila (Wolf), za katere moč navajajo za leto 1922 60 KS, kasneje pa le 45 KS. Leta 1922 bi v podjetju našeli 15 elektromotorjev, za leti 1924 in 1927 pa se omenjajo elektromotorji s skupno

močjo okrog 45 KS. Prva dvajseta leta tovarna ni imela lastne popravljalnice strojev, leta 1924 pa se že navaja. Stroje so nabavljali na Češkem (predilne) ter tudi v Nemčiji in Angliji. Za leto 1927, ko je obrat skoraj popolnoma miroval, je uprava podjetja plačala 11.827 dinarjev davka. Tega leta je imela na zalogi okrog 15.000 kg vrvarskih izdelkov in 1.200 kg motvoza. Omenjeno naj bo še, da je imela firma zaščitni znak: pajka z mrežo in začetnici A. Š.³⁵

Statistični podatki za trideseta leta nam kažejo tovarno na Grosupljem kot veliko slovensko podjetje. Slika o zaposlenosti v tovarni je naslednja:

	1. polletje 1931			1936			1938			1939			1940		
	m	ž	ml	m	ž	ml	m	ž	ml	m	ž	ml	m	ž	ml
1. upravni, pisarniški in komercialni uslužbenci	2	3	—	5	6	—	5	7	—	5	8	—	5	11	—
2. tehnični nameščenci	2	—	—	7	—	—	8	—	—	11	—	—	11	—	—
3. profesionalisti	6	—	—	—	—	—	20	—	—	27	—	—	30	—	—
4. kvalificirani delavci	13	—	—	23	1	—	12	—	—	14	—	—	42	66	—
5. nekvalificirani delavci	32	34	—	102	132	—	83	146	30	89	171	66	22	16	11
6. vajenci	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
skupaj	55	37	3	137	139	—	128	153	30	146	179	66	110	93	11
skupaj m + ž + ml	85			276			311			391			214		

Razpredelnica nam jasno kaže, kako naglo se je dvigalo število zaposlenih do leta 1939 in kako občutna redukcija delavcev je nastopila leta 1940. V letih 1938 in 1939 so prevladovale delavke, premoč moških delavcev je vidna v letih 1931 in 1940 in s približno enakim številom moških in žensk je podjetje razpolagalo leta 1936. Po narodnosti so bili večinoma Slovenci. Med njimi se leta 1931 omenja 5 Hrvatov, 1 Srb in 1 Nemec. Za leto 1936 nam poročilo pove le, da je

bilo v tovarni 7 tujcev, ne navaja pa narodnosti; leta 1938 so delali v podjetju 3 Italijani in 1 Nemec; v letu 1939 ni naveden noben delavec s tujo narodnostjo in za leto 1940 so zabeleženi 3 Nemci in 1 Hrvat. Razpone urnih plač delavcev podajamo zopet v razpredelnici, kar nam omogoča primerjavo prejemkov nekvalificiranih s kvalificiranimi delavci. Razmerja dohodkov v dinarjih so takale:

1. polletje	Nekvalificirani delavci			ml	Kvalificirani delavci	
	m	ž	ml		m	ž
1931	2,50—5,00	—	2,50	2,00		
1936	1,80—4,00					
1938	2,75—4,50	2,75—3,50		2,00—2,75	4,00—6,00	
1939	3,00—6,00	3,00—5,00		2,75—3,50	4,00—7,00	
1940	2,30—2,90	—	2,30	—	2,30—3,70	2,30—2,80

Medtem ko je v tridesetih letih opazna tendenca urnih plač navzgor, je močno opazna sprememba v letu 1940, ko so urne plače občutno padle. Isto lahko ugotovimo pri drugih kategorijah zaposlenih. Profesionalistom,

pri katerih je bil razpon urnih mezd v prvem polletju 1931 4—10 dinarjev, leta 1938 4—7, leta 1939 4—8,5 dinarjev, je leta 1940 zdrsnil navzdol na 3—5,2 dinarja. Na voljo so tudi podatki o plačah tehničnih name-

ščencev. V prvem polletju leta 1931 je eden od zaposlenih delavcev na tem delovnem mestu zaslužil 7 dinarjev na uro in drugi je na koncu meseca prejel nekoliko več (1750 dinarjev). Med tehnične nameščence (leta 1939 in 1940 jih je bilo 11) je bilo 1939 za osebne dohodke izplačanih 240.000 dinarjev, a leta 1940 samo 141.360 dinarjev. Skupni zneski, ki so jih za plače odmerili upravnim, pisarniškim in komercialnim uslužbencem, so bili:

	Moški	Ženske
1936	85.000 dinarjev	45.200 dinarjev
1938	75.000 dinarjev	40.000 dinarjev
1939	160.000 dinarjev	110.000 dinarjev
1940	87.020 dinarjev	82.840 dinarjev

V prvem polletju 1931 je eden izmed moških v skupini pisarniških, upravnih in komercialnih uslužbencev prejemal 1500 in drugi 2000 dinarjev; ženske v istem času in iz iste skupine pa so dobivale 700, 1000 in 1250 dinarjev mesečne plače.

Kot uvod k podrobnejšemu opisu tovarniških naprav in strojev podajamo naslednje podatke, ki zadevajo vrednost strojev, ne-

Anton Albrecht pozimi leta 1971

premičnin in obratnih sredstev (vrednost je izražena v dinarjih):

	1. polletje 1931	1936	1938	1939	1940
stroji	1.000.000	3.331.020	4.700.000	5.200.000	6.222.000
nepremičnine	800.000	1.373.742	1.900.000	1.900.000	2.565.000
obratna sredstva	?	7.000	8.500.000	8.700.000	9.000.000

Do leta 1939 je bila v tovarni le ena sama parna turbina (Wolf-Magdenburg), njena moč je znašala 45 KS. Z nabavo še ene se je razpoložljiva moč dvigala na 93 KS. Z leti se je naglo večalo število elektromotorjev: v 1. polletju 1931 jih je bilo le 25 (208 KS), 1936 jih je bilo 77 (250 KS), 1938 102 (280 KS), 1939 124 in 1940 kar 140, vendar z enako močjo kot leta 1938. Prevladovale so znane znamke: Siemens, Bergmann, Brown, Boveri, Elin, Schorch. Pozabiti ne gre, da se v poročilih za leti 1936 in 1939 omenja krožna žaga, za leto 1940 pa dve krožni žagi. Med delovnimi napravami so bile v večini statve in predilni stroji. Leta 1936 je tovarna delala z 31 statvami in okrog 1500 je imela vreten. Po dveh letih (1938) je podjetje razpolagalo s 50 statvami, predvsem nemškega izvora, poleg tega pa navajajo še 2 predilna stroja (1 za osnovo in 1 za votek), 1 centri-

fugo in 1 pletilni stroj. Najpopolnejšo sliko o delovnih napravah imamo v poročilu za leto 1939. V tem času je bilo v obratu razporejenih: 50 statev, 55 predilnih strojev, 1 pletilni stroj, 4 terilni stroji, 24 vrvarskih strojev, 1 centrifuga, 6 laboratorijskih aparatov in 28 raznih drugih strojev in naprav. Naslednje leto (1940) se je strojni park povečal za 7 predilnih strojev, 4 pletilne, 2 terilna in za 13 drugih strojev in naprav. Stroji so bili največ uvoženi, le nekaj je bilo domačih vrvarskih naprav. Med dobaviteljicami strojev se omenjajo Nemčija, Anglija, Švica in Češkoslovaška. Za popravila raznovrstnih strojev in naprav je skrbelo tovarniška ključavničarska delavnica.

Najvažnejša obratna sredstva, s katerimi je tovarna razpolagala v tridesetih letih, podajamo zaradi preglednosti zopet v razpredelnici:

	1. polletje 1931	1936	1938	1939	1940
drva	36.000 kg	110.00 kg	320.000 kg	300.000 kg	170.000 kg
žaganje	?	?	600.000 kg	600.000 kg	700.000 kg
mazilno olje	640 l	2.560 kg	4.800 kg	4.700 kg	5.900 kg
nafta	?	320 kg	800 kg	800 kg	700 kg
bencin	?	?	?	900 kg	800 kg

Drva in žaganje je podjetje kot v dvajsetih letih nabavljalo v neposredni okolici. Med dobaviteljicami mazilnega olja, nafte in bencina se omenjajo Vacuum Oil et Co., Jugonafhta v Zagrebu ter Oleum v Ljubljani. Od drugih obratnih sredstev, ki so bila potrebna pri tovarniškem proizvodnem postopku, je treba navesti anilinske barve, klej, krompirjev škrob in ovijalni papir. Leta 1936 so porabili 85 kg anilinskih barv, ki so jih na-

ročili v Zagrebu, 3200 kg krompirjevega škroba, ki so ga nabavili v Kranju, ter 350 kilogramov kleja in 8998 kg ovijalnega papirja, kar so kupili v Ljubljani.

Med osnovne surovine, ki jih je grosupeljski obrat predeloval, velja uvrstiti konopljo in lan, bombažno prejo in prejo iz jute. V posameznih letih drugega desetletja stare Jugoslavije je podjetje predelalo naslednje količine navedenih surovin:

	1. polletje 1931	1936	1938	1939	1940
konoplja in lan	7.500 kg	30.000 kg	40.000 kg	38.000 kg	45.000 kg
preja iz jute	3.000 kg	?	1.000 kg	1.000 kg	—
bombažna preja	—	2.000 kg	3.000 kg	9.000 kg	4.500 kg

Konopljo so dobivali iz Bačke, a lan je bil domač. Prejo iz jute so uvažali iz Belgije in z bombažno prejo so tovarno zalagale domače predilnice (Maribor, Škofja Loka, Tržič in

Novo mesto).

Spregovoriti je treba še o proizvodnji v tem obdobju. Tabela je nazorna slika o porastu proizvodnje:

	1. polletje 1931	1938	1939	1940
motvoz in preja	46.000 kg	240.000 kg	260.000 kg	329.000 kg
vrvarski izdelki	18.000 kg	31.200 kg	28.600 kg	33.500 kg
predivo	30.000 kg	39.200 kg	27.600 kg	37.400 kg
hodnik	—	48.000 kg	28.300 kg	37.000 kg
platno	—	93.766 m	310.000 m	583.000 m

Za leto 1936 nimamo podrobnejših podatkov o količini proizvodnje. Zvemo le, da so izdelali skupaj 284.972 kg motvoza, preje, vrvarskih izdelkov in prediva pa 93.766 m platna. Vrednost proizvodnje je znašala v 1. polletju 1931 1.150.000 dinarjev (od tega je 700 tisoč odpadlo na motvoz in prejo, 200.000 na vrvarske izdelke in 250.000 dinarjev na predivo). Po petih letih (1936) se je vrednost izdelkov več kot podvojila, znašala je 5.200.000 dinarjev, leta 1938 je nekoliko nazadovala

(4.500.000 dinarjev), v naslednjih dveh letih pa se je skokovito povzpela: leta 1939 je bila vrednost proizvodnje 10.500.000 dinarjev in 1940 kar 16.600.000 dinarjev. V zadnjih dveh letih je firma izvažala laneni hodnik v Nemčijo, tako leta 1939 50.000 kg v vrednosti 255.000 dinarjev in 1940 prav toliko, vendar za višji znesek, kar 508.000 dinarjev. Kapaciteta podjetja je bila precej večja. Prikazujemo jo za posamezne izdelke v tabelarični obliki:

	1931	1938	1939	1940
motvoz in platno	156.000 kg	300.000 kg	300.000 kg	420.000 kg
vrvarski izdelki	120.000 kg	70.000 kg	70.000 kg	180.000 kg
predivo	72.000 kg	40.000 kg	40.000 kg	40.000 kg
platno	—	600.000 kg	500.000 kg	900.000 kg
hodnik	—	50.000 m	50.000 m	50.000 m

Za leto 1936 najdemo podatek o kapaciteti v skupnem znesku. Zapisano je, da bi v tem letu tovarna lahko izdelala 450.000 kg motvoza, platna, vrvarskih izdelkov in prediva ter 500.000 m platna.³⁶ Glede na kapital, proizvodnjo in zmogljivost podjetja je tovarna pričakala drugo svetovno vojno v največjem razmahu. Toda vojne razmere so zahtevale svoje: v registru pri Okrožnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani je bilo pri naši firmi 27. avgusta 1942 zapisano, da bo

odtlej tovarna nosila naslov Spago e tela, S. A. Motvoz in platno, d. d. Sedež je ostal na Grosupljem. Vpisala se je tudi kolektivna prokura, podeljena Borisu Prezlju z Grosupljega 17. decembra istega leta, se je v register vpisal namesto umrlega svetnika Alojzija Vodnika nov upravni svetnik Frido Poglačnik iz Ljubljane, Verdijeva 10. Nadvse zanimiv je zapis v registru, ki nosi datum 11. maj 1944. Kot besedilo firme se navaja Bindfaden und Leinen A. G. Liquidations-

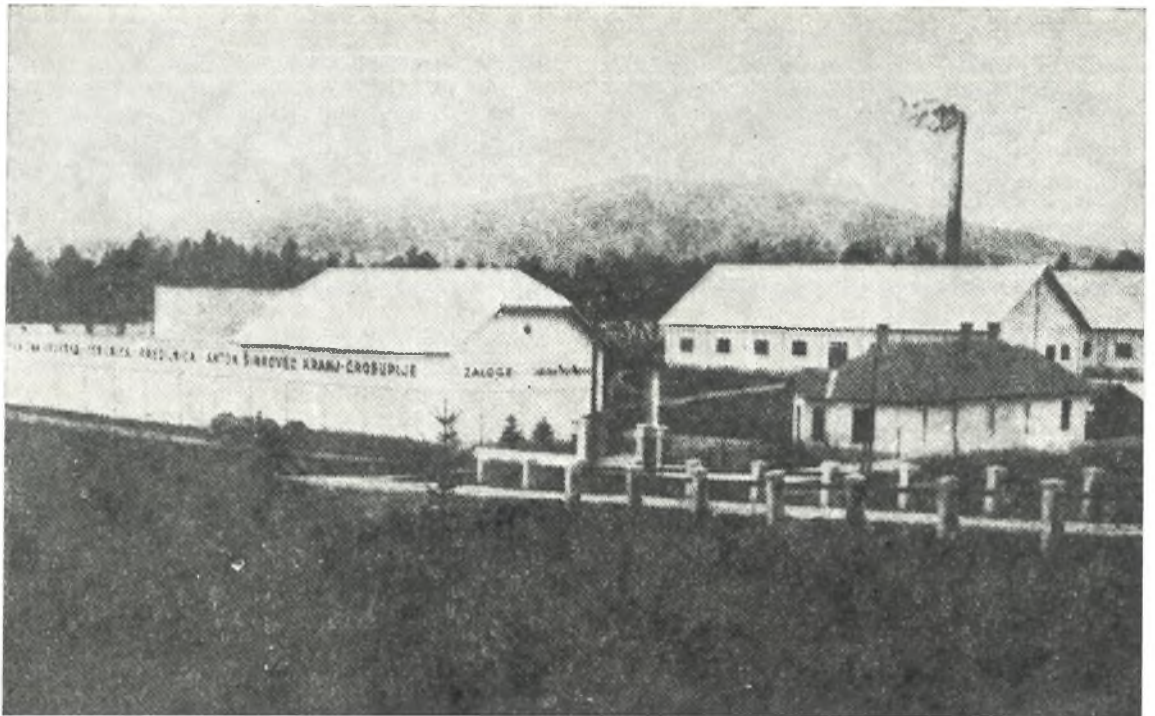
firme; Die bisherige Firma der Gesellschaft mit dem Beisatz »in Liquidation«. Pridano je tudi slovensko besedilo (Motvoz in platno, d. d., likvidacijska firma, kakor doslej s pristavkom »v likvidaciji«, s sedežem na Grosupljem. V notici »Pravne razmere« zveemo, da se je družba po sklepu občnega zbora delničarjev, ki se je vršil 1. aprila 1944, razdružila z dnem 29. decembra 1942 in je prišla v likvidacijo! (podčrtala K. K. A.) Med likvidatorji so navedeni: Leo Souvan, star., veletržec; dr. Alojzij Kobal, odvetnik; dr. Frido Pogačnik, zasebnik, in dr. Fran Pavlin, bančni ravnatelj, vsi iz Ljubljane. Za firmo sta podpisovala po dva likvidatorja ali prokurist z enim likvidatorjem. Naslednji zapisnik v registru nosi že datum po osvoboditvi (12. februar 1946). K firmi, ki nosi naslov Motvoz in platno, d. d. v likvidaciji s sedežem na Grosupljem, je dodano, da se po odločbi ministrstva za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije z dne 3. septembra 1945, zap. št. pers. 2018, vpiše delegat Ivan Barle z Grosupljega (Stranska vas 40). Delegatskega mesta pa ni zasedal dolgo. Po odločbi ministrstva za industrijo in rudarstvo NVS z dne 8. oktobra 1945 se je vpisal v register nov delegat Heribert Dobovišek z Grosupljega (Stranska vas 48). In končno: Firma Motvoz in platno, d. d. Grosuplje je bila 27. maja 1947 izbrisana iz registra, ker se je

vpisala v register državnih gospodarskih podjetij pri ministrstvu za finance LRS.³⁷

Ugledni vrvarski mojster Anton Šinkovec star. je opravljajl svojo obrt v Kranju vse do svoje smrti 1938. Imel je živahne stike z mnogimi inozemskimi firmami.³⁸ V obratu je imel zaposlenih okrog 13 delavcev. Med njimi je bil najbolj znan mojster Primož Žun iz Trboj, ki je delal pri firmi okrog 45 let. Šinkovčevi so imeli tudi lastno trgovino za prodajo izdelkov na drobno. V trgovini je delala Šinkovčeva najstarejša hči Marija in njena sestrična Frančiška Kozjek iz Zgornje Besnice pri Kranju. Vodstvo delavnice in trgovine je po smrti Antona Šinkovca star. prevzel Beno Dežman, ki se je še pred vojno poročil z najstarejšo Šinkovčevo hčerko Marijo. Leta 1942 so v delavnici delali 1 mojster (Primož Žun), 1 pomočnik (Franc Sitar z Visokega) in 2 vajenca (Franc Zajc iz Podgorice pri Ljubljani in Franc Sekne z Visokega). Med vojno in tudi po vojni je pri Šinkovčevih honorarno delal Alojz Mubi iz Predoselj. Ker je med vojno primanjkovalo materiala, so izdelovali papirnate vrvice, predli pa so tudi konopljo in iz nje izdelovali vrvi, vprežnice, oglavja, povodce itd. V delavnici sta bila 2 ročna kolovrata. Na jesen 1942 so montirali električni motor in drugega so postavili 1943. Pridružil se jim je še tretji, ki ga je izdelal Rudi Florijančič. Vse druge po-

Šinkovčeva delavnica v Kranju v prvih letih 20. stoletja. Prvi v sredini je mojster A. Sinkovec (last A. Albrehta)

Tovarna Motvoz in platno iz leta 1922 (Zbornik občine Grosuplje 1969, I, str. 115)

možne naprave so bile ročne.³⁹ Leto 1944 je bilo za Šinkovčevo družino usodno. Vse premoženje je bilo zaplenjeno. Lastnica Frančiška Šinkovec, roj. Kozjek, je bila izseljena, njen sin ing. Stane Šinkovec pa je bil že 24. februarja 1942 izgnan v taborišče Dachau, najmlajša hči Vida pa je odšla v partizane (partizansko ime Janina). V Kranju je ostala le najstarejša hči Marija, por. Dežman, ki je tudi, kolikor so razmere dopuščale, vodila obrt naprej. Po osvoboditvi je obrt prevzela mati Frančiška in nadaljevala z dolgoletno vrvarsko tradicijo do leta 1949.⁴⁰ V uku je imela dva vajenca: Antona Kožuha (doma nekje pri Škofji Loki) in Pavla Oblaka iz Sv. Petra hriba pri Škofji Loki. Poleg mojstra Žuna je v vrvarni delal do leta 1949 pomočnik Franc Zajc, ki je vajensko dobo pri Šinkovčevih zaključil že leta 1945.⁴¹ Po smrti Frančiške Šinkovec je po kratkem presledku obrt nadaljeval sin ing. Stane Šinkovec in v začetku šestdesetih let je delavnico opustil.⁴² Zaključila se je zgodovina vrvarstva pri Šinkovčevih v Kranju, ki so več kot 60 let oplajali to slovensko tekstilno obrt vedno z novimi in novimi močmi.

OPOMBE

1. Mrliška knjiga župnije Kamnik, letnik 1859, zap. št. 6, str. 71. Skupščina občine Kranj. Kranj, Trg revolucije 1 ter po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 2. Po pripovedovanju vrvarja Antona Albrehta

iz Ljubljane, Trubarjeva 6; — 3. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 4. Po pripovedovanju vrvarja Antona Albrehta iz Ljubljane, Trubarjeva 6; — 5. Rojstna knjiga Besnica, zap. št. 11, str. 40. Skupščina občine Kranj. Kranj, Trg revolucije 1; — 6. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 7. Mrliška knjiga Kranj, letnik 1938. Skupščina občine Kranj. Kranj, Trg revolucije 1; — 8. Zemljiška knjiga Kranj. Skupščina občine Kranj. Kranj, Trg revolucije 1; — 9. Po pripovedovanju vrvarja Antona Albrehta iz Ljubljane, Trubarjeva 6; — 10. Arhiv Slovenije v Ljubljani (AS), Deželna vlada, Reg. fasc. 21-4/1908, št. dopisa 263; — 11. AS, Deželna vlada, Reg. fasc. 21-4/1908, št. dopisa 235(KB)08; — 12. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 13. AS, Firmen Protocoll. Posamezne tvrdke L II, Ljubljana, št. 233, tek. št. 1035; — 14. AS, TOI-fasc. 311/3, vprašalna pola z dne 22. januarja 1919; — 15. Po pripovedovanju vrvarja Antona Albrehta iz Ljubljane, Trubarjeva 6; — 16. AS, TOI-fasc. 311/3, vprašalna pola z dne 22. januarja 1919; — 17. Po pripovedovanju vrvarja Antona Albrehta iz Ljubljane, Trubarjeva 6. Glej tudi odločbo posebne komisije za priznanje delovne dobe pri okrajnem ljudskem odboru Ljubljana-mesto z datumom 8. marec 1955. Original hrani Anton Albreht iz Ljubljane, Trubarjeva 6, xerox kopijo pa ima Tehniški muzej Slovenije v Ljubljani; — 18. Razpis in razpored pomočniškega izpita, ki ga je izdala pomočniška izpitna komisija mesta Ljubljane 13. julija 1954, št. 62/54. Kopijo hrani Anton Albreht iz Ljubljane, Trubarjeva 6, xerox kopija pa je v Tehniškem muzeju Slovenije v Ljubljani; — 19. Rojstna

knjiga Kranj. Skupščina občine Kranj. Kranj, Trg revolucije 1; — 20. Fr. Adamič: Anton Šinkovec in začetek grosupeljske industrije. Zbornik občine Grosuplje. Grosuplje 1969, I, str. 116; — 21. AS, Firmen Protocoll. Posamezne tvrdke L II, Ljubljana, št. 233, tek. št. 1035; — 22. Joso Lakatoš: Industrija Slovenije. Zagreb 1922, str. 122; — 23. AS, TOI-fasc. 311/2, vprašalna pola za leto 1922; — 24. Fr. Adamič: ibidem, str. 116 in 117; — 25. AS, TOI-fasc. 311/2, vprašalna pola za leto 1922; — 26. AS, Register družbenih tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682; — 27. AS, Firmen Protocoll. Posamezne tvrdke L II, Ljubljana, št. 233, tek. št. 1035; — 28. AS, Register družbenih tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682/1; — 29. AS, TOI-fasc. 311/2, vprašalna pola, datirana s 13. marcem 1928; — 30. AS, Register družbenih tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682/2; — 31. AS, Register družbenih

tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682/3; TOI-fasc. 309/6, vprašalna pola za leto 1936; — 32. AS, Register družbenih tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682/4; — 33. AS, Register družbenih tvrdk L IV, Ljubljana, št. 246, št. lista 231, tekoča št. 682/5; — 34. AS, Register družbenih tvrdk L VII, Ljubljana, št. 249, nadaljevanje pod tekočo številko 682/6; — 35. AS, TOI-fasc. 311/2 in 311/3, vprašalne pole za leta 1919, 1922, 1923, 1924 in 1927; — 36. AS, TOI-fasc. 309/6, vprašalne pole za leta 1931, 1936, 1938, 1939 in 1940; — 37. AS, Register družbenih tvrdk L VII, Ljubljana, št. 249, tekoča št. 682/7-12; — 38. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 39. Po pripovedovanju vrvarja Franca Zajca iz Podgorice 67 pri Ljubljani; — 40. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13; — 41. Po pripovedovanju ing. Staneta Šinkovca iz Kranja, Cankarjeva 13.

RAČUN IZGUBE IN DOBIČKA GROSUPELJSKE DELNIŠKE DRUŽBE

Izguba	(vse v dinarjih)		
	1937	1938	1939
Režija	4,358.298,56	4,251.828,52	5,217.467,06
Odpis neizterljivih terjatev	5.192,44	13.584,96	15.710,75
Odpis inventarja	440.976,67	478.538,60	593.342,81
Odpis nepremičnin	44.563,44	48.635,97	64.154,35
Poraba pomožnega materiala		568.541,71	707.784,17
Čisti dobiček	155.938,54	28.690,66	296.705,15
Skupaj	5,004.969,65	5,389.820,42	6,895.164,29
Dobiček			
Donos produkcije in prodaje	4,997.147,53	5,384.881,88	6,888.473,63
Donos prodaje tujega blaga	452,35		
Prenos dobička iz preteklega leta	7.369,77	4.938,54	6.690,66
Skupaj	5,004.969,65	5,389.820,42	6,895.164,29

BILANCE GROSUPELJSKE DELNIŠKE DRUŽBE

Aktiva	(vse v dinarjih)		
	1937	1938	1939
Blagajna	10.026,78	18.393,37	57.042,07
Poštna hranilnica	3.989,88	7.706,97	31.398,80
Dolžniki	1,530.828,51	1,577.125,45	1,864.291,25
Surovine	1,604.674,26	1,665.974,17	3,149.853,04
Polizdelki	81.817,95	79.331,68	121.250,57
Pomožni material	211.641,95	225.020,66	346.328,02
Izdelki	1,675.229,18	2,160.115,78	2,277.833,59
Blago tuje provenience	8.275,—	7.347,02	8.145,775
Inventar	3,604.487,07	4,209.785,63	5,164.398,23
Nepremičnine	1,385.335,—	1,862.388,72	1,882.191,17
Tranzitorna aktiva	35.034,85	40.745,33	87.229,81
Skupaj	10,151.340,43	11,853.934,78	15,811.062,30
Pasiva			
Delniška glavnica	2,500.000,—	4,000.000,—	4,000.000,—
Ljubljanska kreditna banka	5,780.545,—	6,137.783,—	7,600.515,—
Narodna banka	1,000.000,—	1,500.000,—	2,560.660,60
Upniki	634.187,87	98.792,10	1,242.512,53
Rezerva dvomljivih terjatev	80.669,02	80.662,02	80.662,02
Dobiček	155.938,54	28.690,66	296.705,15
Skupaj	10,151.340,43	11,853.934,78	15,811.062,30

(Originali v Arhivu Slovenije v Ljubljani, TOI-fasc. 309/6, vprašalne pole za leta 1938, 1939 in 1940).

Najmlajši obtoženec procesa, na katerem so na smrt obsodili Bazovičane, Ciril Kosmač, je tisti čas označil takole ... »izkrvavljena in od krivic izmučena podoba sveta...«, a hkrati ... zmučeni, toda neupogljivi junaki, ki so se borili za spremembo te podobe« (Pomladni dan).

Članek bi rad prikazal najprej to »izkrivljeno in od krivic izmučeno podobo sveta«, ki jo je ustvaril fašizem. Gre za njegovo notranjo in zunanjo politiko, zlasti nasproti SHS, stari Jugoslaviji. Za zadostno razumevanje je treba seči vse do leta 1925, ko se začne prava fašistična diktatura.

Krize leta 1924, ki je nastopila po volitvah 6. aprila 1924 z umorom socialnodemokratskega poslanca, odločnega antifašista Matteottija, je rešil Mussolini za novo leto 1925 na pritisk desnih fašistov — sam je mislil celo na odstop — ko je 3. januarja 1925 s svojim govorom pred parlamentom izjavil, »da sam sprejme politično, moralno in zgodovinsko odgovornost za vse, kar se je zgodilo« (Catalano, l. c. str. 110).¹ Začel pa je s stavkom: *Rešitev je v sili — moči*.

S tem se začne prava fašistična diktatura. Ukinitev vseh političnih strank in organizacij, uvedba fašističnega režima (osebne izkaznice, konfinacije, internacije, posebno sodišče po treh neuspešnih atentatih na dučēja, ustanovitve OVRA, posebne policije proti antifašistom), PNF, fašistična stranka postane edina politična organizacija, ki so ji podrejene vse mladinske in delavske organizacije.

Vse leto je fašizem zaposlen predvsem v notranji politiki, čeprav je leto 1925 tudi leto Locarna (16. 10. 1925), podpis pogodbe, po kateri Velika Britanija in Italija garantirata meje Francije in Belgije, ki jih je ustvaril Versailles. Glavni tvorca pogodbe dobe celo Nobelovo nagrado za mir: Austen Chamberlain, Briand, Stresemann.

V tem času, ko se zahodno-evropske države vdajo mirovnim utvaram, ima fašistična Italija že svoje cilje.

Češki zunanji minister Beneš, je bil tisti ki se je v tem času trudil, da bi prišlo do podpisa balkanskega Locarna. O tem nam danes jasno govore italijanski diplomatski dokumenti² (Documenti diplomatici l. c. 25. 10. 1925, str. 164). Poljaki bi radi *vzhodni Locarno*. Kakor so tega odklanjali Nemci, tako je Mussolini bil proti temu, da se da kakšna generacija za balkanske meje, tu je hotel imeti proste roke.

Uradna fašistična publikacija »Gerarchia« — urednik ji je bil sam duče — je že junija 1925 menila, da Italija sploh ne podpiše

pakta »če se ne garantirajo meje na Brennerju proti Avstriji-Nemčiji«, dodala pa je, da je Italiji celo v prid, da je vzhodna meja od Brennerja do Snežnika meja, za katero leže *razdrobljene državnice Podonavja*. Tu je hotela fašistična oblast proste roke, kot je podobno weimarska Nemčija gledala na vzhod, na Poljsko.

Mussolini je bil prepričan, da bo za svoj pohod na Balkan lahko gradil na prijateljski pogodbi Italija-Jugoslavija iz leta 1924. Še 1925 je na tej podlagi sklenil Nettunske konvencije, ki so dale Italiji velike ugodnosti zlasti pri ribolovu v dalmatinskih vodah. Jugoslovanski zunanji minister Ninčić jih je podpisal z lahkim srcem, toda še isto leto je prineslo presenečenje v notranji politiki, ko se je hrvaški kmečki vodja Radić na nagloma pobotal s starim srbskim Pašičem in na to zadnji ni računal, so dalmatinski ljudje z vsemi Hrvati nastopili proti ratifikaciji Nettunskih konvencij. Italijanski diplomatski dokumenti nam to zelo nazorno prikazujejo tu in tam. Kratko in jedrnato npr. že 7. 7. 1925, kjer ocenijo Hrvate in Slovence za »avstrijakante«, da so pa Srbi »di sentimentali diveri verzo l'Italia« — drugačnih pogledov na Italijo.²

Dodajmo še kratko, da fašizem kot tak ni imel svoje linije zunanje politike razen fraz: občudovanje rimskega imperija, malo bolj konkretne zahteve »ovrednotiti italijansko zmago leta 1918«, za katero naj bi zahodni zavezniki z Ameriko vred ogoljufali Italijo. Ali kako naj se to zgodi, ni bilo načrta, fašizem je skratka zunanjo politiko prepustil svojim zaveznikom *nacionalistom*, mali desničarski stranki izpred I. svetovne vojne, ki je skoraj kompaktno prešla v vrste fašizma.

Mussolini je bil v tem času zunanji minister, podsekretar pa je bil Dino Grandi, mož, ki je ob pohodu na Rim prek bivšega predsednika vlade V. E. Orlanda prepričal kralja, da ni podpisal obsednega stanja in to ob mnogih drugih, skratka poklical Mussolinija v Rim in mu poveril sestavo vlade.³

V letu 1926 začne duče svojo »ofenzivno zunanjo politiko«, ko je z nasiljem počistil Italijo samo. Italijanski zgodovinar Nolfo⁴ piše, da je »odprl svoje napoleonsko leto«, zato je moral iskati sovražnika, na katerega bi zvrnil odgovornost za zlo, za neuspehe, in ga je našel v Franciji, kjer so dobili vso podporo italijanski antifašisti... Seveda se ni spustil v frontalni napad na Francijo, obrnil se je proti Jugoslaviji, članici male antante, ki je stala ob Franciji. Nolfo še ni poznal italijanskih diplomatskih dokumentov, zadel

pa je pravo; z jugoslovanske strani imamo danes o tem študijo Vuka Vinaverja.⁵

Italijanski diplomatski dokumenti nam pa izrecno potrjujejo, da je šlo za pravo »obkoljevanje Jugoslavije«; fašizem je bil agilen na vsem balkanskem polotoku v Bukarešti, Sofiji, Atenah, seveda tudi na Madžarskem in v Albaniji. Dino Grandi je na poročilo italijanskega poslanika iz Beograda² — (Documenti diplomacii l. c. str. 425 dok. 329 od 15. 9. 1926), da je list »Reč« priobčil članek o obkoljevanju Jugoslavije, pripisal: Da, prav to hočemo, in je dodal svojo parafo. Mussolini nam pa je v navodilih svojim poslanikom poudarjal (zlasti za Bukarešto in Sofijo), naj taktično spodbijajo trditev o obkoljevanju. Ni pa uspel, da bi Beograd uklonil; Srbija je bila pretesno povezana in to še pred I. svetovno vojno s Francijo, zdelo se ji je preveč riskantno sprejeti novo vlogo, da bi v odvisnosti od fašizma na Balkanu igrala prvo violino.

Zato je Mussolini ubral drugo pot; ob strani mu je stala londonska konservativna vlada, pritisnil je na Albanijo — italijanski dokumenti govore o tem jasno — in Albanija je klonila: 30. novembra 1926 je podpisala arbitražni in prijateljski pakt z Italijo, s katerim se je podredila skoraj popolnoma fašistični sili.

Mussolini je čutil, da igra hazardno igro. Že 30. septembra 1926 (Ital. dokumenti l. c. dok. 442—444 str. 346—347) je zaukazal načelniku vrhovnega štaba, naj pripravi za vsak primer 21 divizij; ves dokument je izliv Mussolinijevega besa na državo in narode Jugoslavije.

Do najhujšega ni prišlo decembra 1926, čeprav je tudi Francija premikala svoje čete ob italijanski meji z izgovorom, da gre za enote, ki so se vrnile iz kolonij. Pač pa je padla beograjska vlada in Ninčić je za nekaj let zapustil zunanje ministrstvo. Iz italijanskih dokumentov zvemo, da je Rimu očital, da je prelomil (seveda tajni) dogovor, da mora glede Albanije ostati status quo. Bo držalo, toda dodati je treba, da je stara jugoslovanska politika računala tudi z delitvijo Albanije. Po italijanskih virih⁶ vemo, da je Aleksander v Parizu v intervjuju odkrito izrekel: Albanija ni zmožna suverena življenja, in je predlagal delitev, Srbi bi se zadovoljili s severnim delom do Drima. Fašizem jim pa niti tega manjšega dela ni privoščil, saj bi mu ogrozili še tu »njegovo« jadransko morje; skliceval se je na izjavo iz leta 1921, po kateri mora ostati Albanija nedeljiva, ali... cela pod italijansko kontrolo.

Samo mimogrede bi omenil, da se je v tem času vnela ostra časopisna gonja med fašističnimi centralnimi listi na eni strani in beograjskimi na drugi. Rim je Srbom očital

»nehvaležnost«, češ da so bili Italijani in njih mornarica, ki je razbito srbsko vojsko reševala; akcent je bil na »razbito«. Lahko je bilo vračati: Kaj pa Kobarid, ko so avstrijsko-nemške čete zajele stotisoče Italijanov, zaplenile na tisoče topov itd.?

Vse leto 1927 je bilo napeto. Šele jeseni je Francija z Jugoslavijo podpisala prijateljsko pogodbo, ki pa je bila parafirana že spomladi 1926. Vinaver po dobrem pregledu meni,⁵ da je zunanja politika v tem primeru bila korektna, v Srbiji in drugod po Jugoslaviji so se oddahnili in zlasti srbski narod da je sprejel podpis celo z entuziazmom.

Sporedno z zunanjo politiko teče notranja Mussolinijeva politika: Tam pritisk na Jugoslavijo, tu pa vedno večji pritisk na slovensko in hrvaško manjšino.

Ob prvem atentatu na Mussolinija 1925 — bilo je novembra — so tržaški fašisti razbili uredništvo in tiskarno slovenskega lista »Edinost«. Bilo je še leto 1925, ko je Jugoslavija podpisala Nettunske konvencije, o čemer je bil zgoraj govor. V Zagrebu so bile protifašistične demonstracije, toda zunanji minister Ninčić se je opravičil (Documenti diplomacii l. c. str. 123 in 168), češ da gre za italijanske notranje zadeve in se nihče nima pravice vtikati. Omeniti je treba znano dejstvo, da velike države zmagovalke iz I. svetovne vojne niso sprejele nikakršne obveznosti do narodnostnih manjšin; te so vezale le premagane in na novo nastale države. S te strani je imel fašizem »proste roke«. Kako so tržaški in goriški Slovenci sprejemali tako zadržanje? Levičarji, katerih število je kar naraslo pri volitvah 1924, saj je bil izvoljen Jože Srebrnič, so vedeli, da od Karadjordjeve Jugoslavije ni kaj pričakovati; narodni in katoliški pa, čeprav so bili za Jugoslavijo, ali tako, kot je bila, je vsak primorski človek kritiziral. Kralj Aleksander in Ninčić bi najbrže dala vso »Julijsko Benečijo« za severno Albanijo, za Skader.

V teku leta 1926, ko se Italija še pogaja z Jugoslavijo, ne zaznamo prav očitnih udarcev, toda videli bomo pozneje, da je italijanska policija že začela ovirati prireditve slovenskih prosvetnih društev. Po podpisu pogodbe z Albanijo je pa kar završalo... Zlasti leto nato.

Ni moči dati podrobnosti, saj o tem piše Lavo Čermelj v svoji knjigi⁷ in Elio Apih ga v marsičem še dopolnjuje.⁸ Glavni udarec je fašizem namenil *prosvetnemu delu* Slovencev in Hrvatov, proti vsem prosvetnim društvom, dramskim odrom, knjižnicam, pevskim zborom;« v petih mesecih od 29. junija 1927 do začetka leta 1928 so bila vsa društva razpuščena in njihovo imetje zaplenjeno...« (Čermelj l. c. str. 116).

Ne bi tu navajal statistik o številu društev, za naš namen naj omenim česar še nikjer nisem našel zapisano: Po letu 1918 so se Goričani in Tržačani tako prebudili in razgibali, da so nastala prosvetna društva in knjižnice po majhnih vaseh, po vasicah v gorah (npr. Kal—Koritnica pri Bovcu), kjer jih preje ni bilo in pozneje tudi ne. Udarec je zadel v živo prav vse; naj še dodam, da je marsikje, čeprav je bilo društvo ustanovljeno od narodnih, slovenski komunist sodeloval ne samo kot gledalec, temveč tudi kot aktiven delavec. Omenim naj zopet Bovško, ki je imelo lepo število levičarjev-rudarjev v Rablju; ti so sodelovali zlasti v pevskih zborih (Log pod Mangartom, Bovec, že imenovano društvo Kal-Koritnica, kjer so levičarji prevladovali).

Za nas je važno dejstvo, ker je udarec po prosvetnih društvih v direktni zvezi z ustanovitvijo ilegalnih organizacij TIGR na Gorškem in BORBA na Tržaškem, ki sta po svojih ustanoviteljih »narodni«, toda imata od vsega začetka med člani tudi precej levičarjev.

Da je zunanje ministrstvo pri ukinjenju prosvetnih organizacij imelo svoje prste, nam dokazujejo do sedaj še nepriobčeni dokumenti, ki jih hrani še nepregledani, toda zelo zmedeni arhiv tržaške in goriške prefekture in PNF v arhivu I. Z. D. G. Ljubljana.⁹

Mesec dni po okrožnici notranjega ministrstva, ki je ukinilo prosvetna društva (L. Čermelj l. c.), se je oglasil podsekretar zunanjega ministrstva, nam že znani Dino Grandi, in poslal 19. avgusta 1927 brzojavko (št. 242 669/4458, ta in ostale v 3 fasc. II mapa IZDG) kot strogo tajno notranjemu pravosodnemu in še prosvetnemu ministru ter zahteval:

»Kar najbolj natančno in jasno situacijo slovenske drugojezične manjšine glede šol (srednje in osnovne), društev, verskega udejstvovanja, da dobimo realno situacijo«. In še doda, da »jo potrebujemo, da zajezimo antiitalijansko kampanijo v Jugoslaviji«.

Motivacija zahteve je svojevrstna ali tudi vprašanja glede podatkov npr. šol, saj jih je ukinila že Gentilijeva reforma liberalno-fašistične vlade, to se pri nas premalo podčrtuje. Reformo je začel pripravljati filozof, minister Croce, ki je v začetku tudi občudovalec dučeja. Ne vemo pa, ali je Gentilijeva reforma s poitalijančevanjem vseh šol (1. 10. 1923) še ne leto po »pohodu na Rim«, bila tudi v Crocejevem osnutku.

Grandijevo zahtevo je ministrstvo (javna varnost, tretja sekcija št. 020 0 10) poslalo brzojavko vsem obmejnimi prefekturam s pozivom, naj odgovore, da se zadosti zunanjemu ministrstvu.

Vsi dokumenti niso ohranjeni v arhivu tržaške prefekture, komaj da v njem najde-

mo le drobce. Iz pregleda zaporednih številka je razvidno, da se vsaj tržaški prefekturi — za Gorico in Pulj ne vemo nič — ni prav nič mudilo. Notranje ministrstvo urgira 29. 8. 1927, nato zopet 3. 9. 1927... Tržaška prefektura odgovarja pa 2. 9. 1927, toda naj takoj dodam, da nam je ohranjen le nekak osnutek odgovora, ki ni originalna kopija odposlanega v Rim. V tem osnutku gre za kratek odgovor res v brzozavnem stilu:

Hrvaški element je omejen, izoliran... nemški, teh je 3000... raztresenih z dvema organizacijama...

Slovenci so »številni, močni, po štetju 1921 60.000, računamo, da jih je še 55.000.

Na periferiji mesta jih je v skupinah 18 tisoč; v majhnih kmečkih občinah Krasa in v obmejnih krajih sestavljajo absolutno večino.

1. januarja 1927 so imeli edino društvo Edinost z odkrito političnim statutom in več drugih, kakor:

17 športnih, 79 kulturnih, 75 gospodarsko-trgovskih zadrug.«

Nato citira avstrijski zakon, po katerem so bile organizacije ustanovljene, in vse nadaljnje italijanske zakone iz let 1922—1927. Doda kratko poročilo o razpustu društev med leti 1926—1927 in pojasni, da so bile te organizacije »slavofilske... z iredentistično tendenco«, da so bili nastopi »zborov, predstav, plesov in koncertov« leta 1926 omejeni najprej v javnih lokalih po členu 29 zakona javne varnosti iz 1889. Nato pa je prišel razpust...

Osnutek odgovora v Rim se s tem konča. Ne bi se spuščali v oceno statistike o Slovencih; prepisana je iz priloženega listka pisanega s črnim.

Priložen je pa še drug list brez številke, ki obsega zapis o »Slavi« — Slovencih, nosi pa že datum 7. 7. 1927, ki je za nas zanimiv. Dva tokova, pravi, obstajata, ki se ločita glede zadržanja do Slovencev, oba sta pa pretirana v svojem gledanju.

Prvi: dati je treba Slovincem »neko pomoč, pokazati neko simpatijo« in poročati v Rim s polnim optimizmom. Poslanec Wilfan da se je tega zavedal in to izrablja, dela, da se »manjšine priznajo s tem, da jih sprejmejo v Društvo narodov«.

Optimizem da je tako velik, da je G. Cosovel, Slovenec, postal fašistični tajnik nekje na Krasu. Ko mu je sin umrl, je truplo bilo pokrito s slovensko zastavo in tako pokopano.

Drugo gledanje na Slovence je pesimistično, ali hudič da ni tako črn, kot ga slikajo. In še tretja priloga je tam tudi s datumom 7. 7. 1927, ki je najbrž v zvezi s »pesimističnim gledanjem«, saj tu piše: Drugorodci so nemirni, niso zadovoljni pod režimom. Slovenska iredenta živi. Ne sme se sprejeti Wilfanov predlog, to je priznanje manjšine v

Društvu narodov, ker s tem stopijo v fašijo. »Jutro« (ljubljski dnevnik) se joče nad usodo Slovencev.

Nekaj pripomb k vsemu temu, k tem kratkim in nejasnim zapiskom, zlasti kar zadeva poslanca Wilfana in Društvo narodov. Iz »Eдинosti« z dne 21. 5. 1925 vemo, da je v Trstu bilo ustanovljeno »Društvo za Društvo narodov«; tega fašistične oblasti niso nikdar potrdile. Pisec pripomb je nejasen, skoraj gotovo pa velja tu edina razlaga: Wilfan se je trudil za priznanje tega tržaškega društva, fašisti so pa menili, da bi s tem priznali tudi manjšino, to se pravi, manjšina bi dobila indirektno od italijanske oblasti neko pravico, da se obrača na Društvo narodov.

Vprašanje »optimistov« in »pesimistov«, so-dim, da razrešuje poročilo, ki se hrani v arhivu tržaške kvesture iz let 1926—1943 (gre za urejen arhiv IZDG, arhiv fasc. 1009). O tem piše prof. Apih (l. c. str. 259—261). V fašističnih vrstah Trsta je bila od 1926 dalje precej huda kriza. Šlo je skratka za upor proti začetniku fašija v Trstu Giunti, požigalcu Narodnega doma. Intransigentna smer gre za Giunto in za tajnikom fašijev v Rimu, radikalnem Farinacciju; ti so bili pesimisti glede »Slavov« v prefektovem poročilu, ki jih je vodil Renato Ricci. Za njim so šli mlajši ljudje in vsi prišleki iz Italije. Druga smer, »optimisti« — k tem so se prištevali starejši, zmer-ni avtohtni Tržačani in Istrani pod vodstvom Suvicha, ki je bil tudi iz Istre (bil je v sredi tridesetih let podtajnik zunanjega ministrstva). Ti »optimisti« so vse prišleke, (pod avstrijsko oblastjo so znani kot »regnicoli«) pravi poročilo, nazivali »cifarelli« (neprevedljiva psovka za južnake). Stari tržaški »Piccolo« je bil glasilo avtohtonih, medtem ko so prišleki in radikalni elementi imeli glasilo »Popolo di Trieste«, ki je bil uradno glasilo tržaškega fašija. Apih (prav tam) po tržaških virih še dodaja, da je razdvojenost segala tudi v vrste bivših bojnikov (Compagnia dei combattenti iz I. svetovne vojne). Bolj konciliantna smer je našla oporo v liniji škofa A. Fogarja, s katerim so imeli stike tudi antifašistični mazzinijevci-republikanci. Lahko dodamo, da tudi tržaški in goriški kulturniki niso bili nikdar zagrizeni fašisti, mnogi niti fašisti ne (Saba, Giotti, Stuparich, katerim je bil blizu tudi gradeški pesnik Biago Marin). Ti vsi so bili mnjenja, da bi naravna asimilacija rešila problem »Slavov«, za to pa je treba času dati čas.

Mogoče nam bo s temi pripombami pisanje tržaškega perfekta bolj jasno. Dodati pa je treba, da je že viden novi fašistični stil, ki ima svoje izrazoslovje. Npr. misel »priznati manjšino« bi pomenilo, da stopijo v fašijo.

Da pa napetost, oziroma spor med fašisti ni bil le boj dveh smeri v isti stranki, imamo

dokaz iz leta 1930, ki zadeva BORBO in TIGR in same Bazovičane.

Bistvo zadeve nam kratko in jasno v svojih memoarih daje bivši član Borbe Španger.¹⁰ Bazovičani in drugi so bili obtoženi 99 zločinov, med temi 17 umorov. Španger pravi, da »od teh 17 umorov smo vedeli le za enega, ki se je dogodil po nesreči ob času razstrelitve peklenškega stroja v tiskarni na »Il Popolo di Trieste«. Po nesreči, to se pravi, da to ni bil nameren umor. Tako so se branili vsi prizadeti obtoženi, sodišče pa ni dokazalo niti enega umora... Španger nadaljuje: »Napihnjena stvar, potvorjena in prilagojena okoliščinam« (Španger l. c. str. 115—116). Človek bi pričakoval ostrejšje izraze, ali v svoji preproščini skrivajo resnico, ki je bridka, saj so padle nedolžne mlade žrtve.

V še ne urejenem arhivu (IZDG l. c. fasc. 9) se hrani kar zajeten fascikel, dobro ohranjen, ki obsega osebni arhiv Alessandra Nicoterra, fašističnega novinarja, zastopnika poročevalskega urada Agenzia Stefani v Trstu, nato pa v letih 1941—1943 v Ljubljani. Nicoterra nam je v svojih pismih in poročilih zapustil sliko pravega stoodstotnega fašista. (V priloženi knjigi družinskih stroškov, ki jo je osebno vodil, je nekje sredi nepopisanih listov slovenski zapis o kilogramih fižola itd. Je imel pač »služkinjo« — Slovenko).

Za naše obdobje — leta 1918—1930 — nam sporoča zelo zanimive stvari. Gre za zapisek, ki zadeva tudi »sabotažo« (tako sodim, da je treba poimenovati ta akt) v tiskarni »Il Popolo di Trieste« in smrt tam se mudečega novinarja Guida Nerija. Zapisek je res šele iz leta 1939, iz pisma dr. Vitu Mussoliniju, direktorju Popolo d'Italia v Milanu, glavnemu glasilu fašizma. Nicoterra piše, da je leta 1930 med »Piccolom« in Popolom di Trieste« izbruhnila »lotta aperta« — odkrit boj. Iz uredništva »Piccola« da je prišla insinuuacija, ki jo je zagrabila tudi policija, da je namreč Guido Neri »sam prižgal bombo, ki jo je hotel podtakniti, in je po nesreči končal«. Posledice: Urednike »Popola« so zaprli, direktor je bil odpuščen. Sam tržaški federalni tajnik je moral iti. In najlepše dodajamo mi: »Mayer, lastnik Piccola, je iz svojega žepa plačal 250 tisoč lir, da so lahko izplačali odpuščene novinarje. Novi direktor »Popola di Trieste« pa je postal eden iz uredništva »Piccola«, ki pa je še nadalje imel plačo »Piccola« vse do 1938. (IZDG pod 9 l. c. fasc. z začasno oznako 21.)

Vsi ti podatki so po moji vednosti novi, ne najdeš jih ne v literaturi slovenskih in ne italijanskih antifašistov; najboljširnejši pa je prof. Apih.⁸

Strog zgodovinar bi poskušal podatke Nicoterre preveriti... Res, toda sporočilo tega polnokrvnega fašista je v eni točki že sprejemljivo, jasen dokaz je, kakšna etična nače-

la so vladala med fašisti samimi. Zadevajo tudi stari tržaški »Piccolo«, njegovega lastnika in urednike.

Nicoterra pravi, da je novi urednik »Popola di Trieste« imel plačo tudi pri »Piccolu« vse do 1938. Tega leta je Mussolini po Hitlerjevem vzgledu začel svoj »antisemitski boj«. Nicoterra, ki se je boril na liniji čistega fašizma, proti »Piccolu« in njegovemu toku avtohtonih tržaških in istrskih fašistov, pa ni povsem objektivni v svojem poročilu, ko nam prinaša »vzglede Rina Alessija«, urednika »Piccola«, o katerem piše, da je že 1925 znal priti do izkaznice fašistične stranke, da se je sam bahal s tem, da je bil sošolec Mussolinija itd. Očitki so mogoče upravičeni, Nicoterra pa pozablja, da je Rino Alessi¹¹ bil tudi »nekaj«. Dopisnik in vojni poročevalec med I. svetovno vojno pri listu »Secolo«, ki je bil glasilo demokratičnih intervencistov, Bissolatija itd., bivših socialnih demokratov, ki so se že pred I. svetovno vojno odcepili od socialistične stranke; tedaj je bil njih glavni nasprotnik »socialist« Benito Mussolini. Bil pa je Leonida Bissolati, z njim zgodovinar Salvemini itd. (več gl. Milica Kacin-Wihin pod 12), ki so se v letih 1915—1920 trudili za prijateljske odnose in sporazum z nastajajočo državo južnih Slovanov. Alessi je pisal o tem svoje spomine, toda ko je prišel v Trst, v »osvojeni« Trst, je postal vse drugačen. V italijanski zgodovini je dostikrat in zelo dosti govora o »konformizmu«, govor o tem, kako si stranke prilagajajo svoje programe zlasti takrat, ko pridejo na oblast (največji tak preokret je bil leta 1876, ko pade »desnica«, ki je zgradila združeno Italijo, nova stranka »levica« pa je že zvođenela in gre po poti prejšnje »desnice«). Bile so tudi osebnosti, ki so šle po poti konformizma. Alessi je osebno tak tip. V Trstu je postal »triestino«, »antislavsko«, spisal knjigo »Trieste viva«, kjer brani vse, kar je »tipicamente triestino«; irendentiste, stare liberalce, socialističnega desničarskega Puecherja, ki se je spopadel s slovenskim socialistom Regentom itd. (glej še Apih l. c. s (2). Samo za »Slave« Alessi nima lepe besede.

Kljub temu ta Alessi ni A. Nicoterra ljub, čeprav sta oba fašista; Alessi je namreč 1938, ko so »žida« Mayerja, čeprav senatorja, izrinili od »Piccola«, celo lastnik (vsaj delni) tega lista. Nicoterra piše leto nato proti Alessiju (25. 11. 1939). Mu je bil nevoščljiv? Ali ga je obsojal, ker je le do neke mere ob strani škofa Santina branil žide? (Mogoče je to delal kot solastnik »Piccola«.)

Tako je bilo vzdušje v letih 1925 do 1930 za Slovence in Hrvate pod fašistično Italijo, ko je zunanja politika fašizma gledala v Jugoslaviji svojega največjega sovražnika in je notranja politika izvajala genocid nad jugo-

slovanskima manjšinama. Naj so se fašistični tokovi v Istri, Trstu in tudi v Gorici, med seboj sprli tudi glede nastopa do »Slavov«, stoji dejstvo, da tudi smer umirjenih fašistov ni mogla prav nič napraviti za naše ljudstvo, tudi če bi hotela, saj je bil duče Mussolini tisti, ki je odločal. Znani publicist Ludwig je nato v letih trideset izdal svojo knjigo »Gespräche mit Mussolini« — Pogovori z Mussolinijem, ki so bili prevedeni v mnoge jezike. Uvod pove, da je Mussolini delo prebral in odobril. V njem pa je napisano na nekem mestu »der Slawenhasser Mussolini« — sovražnik Slovanov... Nastanek BORBE—TIGRA v tem vzdušju je bil nujna posledica razmer; pritisk rodi protipritisk, zavedni mladi ljudje, ki so vzljubili svojo narodno dediščino, svoj jezik, kulturo svojega ljudstva, niso mogli sprejeti fašistične »podobe sveta«. Borili so se »za spremembo podobe tega sveta«, kot lepo pravi pisatelj Ciril Kosmač in najvidnejši izmed mnogih, štirje so padli na Bazovici. Seme pa je ostalo. Vzklilo je zlasti 1941 z NOB, a leta 1943 še posebno z Bazoviško brigado.

OPOMBE

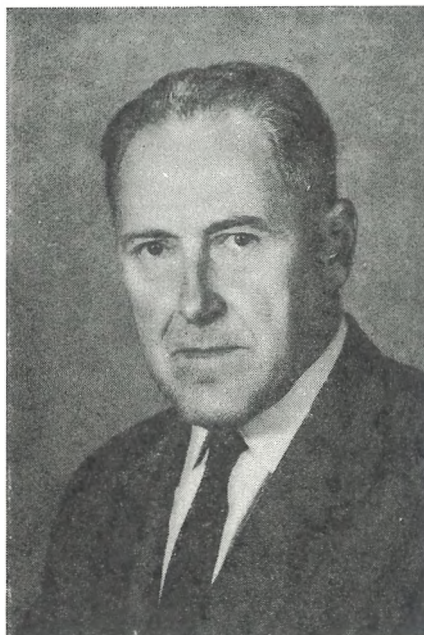
1. Franco Catalano, L'Italia dalla dittatura alla democrazia, Milano 1962. Federico Chabod, L'Italia contemporanea, Torino 1961. Delce obsega predavanje tega valdostanskega zgodovinarja na pariški univerzi 1950. Važno pa je, da so njegovo periodizacijo sprejeli vsi antifašistični zgodovinarji. — 2. I documenti diplomatici italiani — Ministero d'affari esteri, Serie 7, zlasti 3. in 4. Glej še I. Juvančič, Pred 40 leti 1926—1928, Primorski dnevnik, 14. 12. 1966. — 3. Dino Grandi. Vloga tega še živega moža je bila važna. Ob pohodu na Rim se trudi, da bi preprečil krvolitje in spopad z vojsko; je eden izmed akterjev, ki so vplivali na kralja, da ni podpisal obsednega stanja. O tem Nuova Antologija, oktober 1972, Epoca XXIII, št. 1150 — 15. 10. 1972, Discussione 9. 11. 1972. št. 37 Antologija zlasti navaja vso tekočo važno literaturo. Ni treba še posebej omeniti, da je bil Grandi in njegova resolucija 25. julija 1943, ki je zadal prvi udarec za padeč Mussolinija. — 4. Ennio di Nolfo, Mussolini e la politica estera italiana 1919—1933, Padova 1960. — 5. Vuk Vinaver, Jugoslavija i Mladjarska 1918 do 1933, Beograd 1971. Študija z obširno dokumentacijo; avtor mora nujno upoštevati Italijo. — 6. Torre-Mosca-Toscano, La politica estera italiana 1914—1943, Torino 1963. — 7. L. Čermelj, Slovenci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1965. — 8. E. Apih, Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, Bari 1966. — 9. Neurejeni italijanski arhiv IZDG, Ljubljana, fascikli 1 do 30 s svinčnikom napisano oštevilčenje (manjka pa: 2, 11, 14, 15, 18, 19, 20. Le fascikli 4, 5, 7 sestavljajo neko urejeno enoto (goriška kvestura in prefektura). In še 8, 26, 30, arhiv PNF. — 10. V. Španger, Bazoviški spomenik, Trst 1965. — 11. Rino Alessi, Dall'Isonzo al Piave, Milano 1966. Trieste viva, Roma 1954.

Arhivistika in historiografska dejavnost v naših arhivih imata sicer že primerno tradicijo, toda močnejše sta se razmahnila šele po osvoboditvi. Da bi bil tudi Mestni arhiv ljubljanski kos novim in odgovornejšim nalogam, ki so se pojavile v vseh arhivskih ustanovah nasploh in v zgodovinopisju še posebej, je svoje delo razvijal v obe smeri, zdaj uspešneje v drugo, historiografsko smer, zdaj spet v prvo, arhivistično smer. Razvijati obe smeri hkrati ni bilo lahko, ker ni bilo dovolj kadra ne tu ne tam. V letih okoli 1950 je prevladoval razvoj v drugo, historiografsko smer. Vzroka sta dva: arhivistično šolanega kadra še ni bilo (mogli bi govoriti komaj o pripravah za snovanje arhivistične tradicije), drugič, da se ne bi porazgubili fakultetno izobraženi posamezniki, ki so obvladali ekonomsko, pravno in druge smeri zgodovinske znanosti, jih je bilo treba zajeti in povabiti k sodelovanju. Naše zgodovinopisje po osvoboditvi ni terjalo samo urejenih arhivskih fondov, ampak tudi nove razprave zlasti za tista področja zgodovine, ki se do takrat še niso mogla prav razviti.

V taki situaciji je Mestni arhiv pridobil za preučevanje ekonomske zgodovine dr. oec. publ. Vlada Valenčiča. Jubilant je bil rojen 26. novembra 1903 v Trnovem pri Ilirski Bistrici v družini, kjer je bil oče Ivan posestnik in zadružni delavec. Poslednji dve besedi moramo podčrtati, ker je ta očetova zavzetost sina prevzela in mu pozneje usmerjala poklicno delo.

Po končani osnovni šoli v domačem kraju in gimnaziji v Opatiji se je leta 1921 vpisal na dunajsko pravno in državnoznanstveno fakulteto, nadaljeval študije na gospodarsko in socialnoznanstveni fakulteti v Frankfurtu na Maini, končal pa leta 1926 na pravni in državnoznanstveni fakulteti v Zürichu. Na univerzah se je poglobljal v problematiko in zgodovino zadružništva in disertacija *Die slowenische Genossenschaftsbewegung, Zürich 1926*, je zaključek njegovega študijskega obdobja.

Ko se je vrnil domov v prakso, je z zadružništvom živel dalje; najprej nekaj let v Zadružni zvezi, nato nekaj naslednjih let v Zadružni gospodarski banki. V Zadružni zvezi je urejal njeno glasilo *Narodni gospodar* in sam prispeval več člankov, nato je urejal tudi agrarnopolitični del *Orača*, glasila *Kmetijske zbornice za dravsko banovino*. Prav tako je v vrsti razprav, ki jih je objavil v letih prakse, obravnaval zadružništvo.

Leta 1950 je postal sodelavec Mestnega arhiva, kjer se je posvetil historičnim raziskavam zadružništva, gozdarstva, agrarnih vprašanj, obrti in industrije ter demografije. Izmed okoli 50 bibliografskih enot odpade približno po eno petino razprav ali samostojnih publikacij na vsakega izmed omenjenih sektorjev dela. Gozdarske študije je največ objavljaval v *Gozdarskem vestniku*, v *Kroniki*, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, in *Zgodovinskem časopisu*. Tam je priobčeval razprave iz demografske, obrtniške in industrijske zgodovine, v *Zgodovinskem časopisu* še posebej iz zgodovine trgovskega kapitala. V *Publikacijah Mestnega arhiva ljubljanskega*, serija *Razprave*, je obdeloval agrarna vprašanja, trgovski kapital ter obrtništvo, sodeloval je v *Kamniških zbornikih*, v *spominskem zborniku 900 let Kranja*, vidno tudi v enciklopedični *Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev* (*Zgodovina agrarnih panog, I*), ki jo je leta 1970 izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Glede samostojnih publikacij naj še omenimo, da sta dve posvečeni zgodovini zadružništva, ena pa sladkorni industriji.

Ni dvoma, da je jubilentovo sodelovanje v Mestnem arhivu, ki traja že 23 let, prav uspešno in plodno. Zato želimo dr. Valenčiču tudi za bodoče, da bi mu delovni elan ne popustil in da bi slovenskemu zgodovinopisju prispeval še dokaj razprav.

Jože Šorn

25. decembra bo prof. Janko Jarc, ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu dopolnil 70 let.

Jubilant se je rodil v Črnomlju. Zaradi očetove službe mu je tekla mladost v različnih dolenjskih in belokranjskih krajih. Maturiral je na novomeški gimnaziji, študij zgodovine pa je nadaljeval v Ljubljani in Pragi. Prvo službo je opravljal na gimnazijah v Murski Soboti, Novem mestu in Ptuj, kjer ga je zatekla tudi vojna. Vrnil se je v mesto ob Krki. Tu so ga Italijani 1942. za nekaj časa zaprli, nato pa odpeljali v taborišče Monigo in od tam v Gonars. Po kapitulaciji Italije je odšel v partizane. Prva povojna leta je preživel v Ljubljani, od kjer se je znova vrnil v Novo mesto.

Delo prof. Janka Jarca je izredno obširno in raznovrstno. Že prva leta njegove službe so pokazala, da se v njem bijeta dve osebi: pedagog in raziskovalec. Samo življenje je uredilo tako, da je v njem prevladala želja po odkrivanju novega, čeprav se mu je po učiteljevanju večkrat stožilo.

Začetki profesorjevega znanstvenega dela so povezani s Kroniko. V prvih predvojnih številkah je poročal o zbiranju arhivskega materiala v Novem mestu. Iz podstrešij upravnih zgradb je rešil mnogo starih arhivalij in tako zbral tisto, čemur danes rečemo novomeški arhiv. Žal so povojne razmere to njegovo delo precej okrnile.

Svoje arhivarsko delo je nadaljeval tudi v partizanih. Ob kapitulaciji Italije je ostalo v Novem mestu veliko okupatorjevega arhiva. Ob nemški oktobrski ofenzivi ga je odpeljal v varstvo gozdov. Ko je predsedstvo

SNOS ustanovilo Znanstveni inštitut, so Janku Jarcu naložili skrb za arhiv. Prav njemu in dr. Francetu Škerlu gre zasluga za številne ohranjene fonde, ki tvorijo osnovo arhiva IZDG v Ljubljani. Tudi prva povojna leta je posvetil zbiranju in urejevanju dokumentov NOB. Ko je 1951. leta ugotovil, da so arhivi dokončno na varnem in da svoje delo lahko prepusti drugim, se je vrnil v Novo mesto.

Dolenjska metropola je profesorjeva edina in največja ljubezen. Ne moremo si sicer drugače razlagati njegove vrnitve. Zapustiti že utečeno delo, zavreči možnost znanstvene kariere, ki bi jo po svojem znanju in razgledanosti gotovo dosegel, je v tistem trenutku pomenilo veliko žrtev. Niti pomisliti ni bilo mogoče, da bi lahko nadaljeval s proučevanjem novomeške preteklosti, katere izsledke je prvi po Vrhovcu strnil v knjižno obliko (Novo mesto in njegova gasilska četa, 1936) ali pa zgodovine NOB (Bela krajina v upor, Kronika 1947). Vse sile je moral vpreči v izgradnjo muzeja, kateremu se je zapisal že leta 1940 ob ustanovitvi Muzejskega društva in ob svojem znamenitem posegu v arheologijo, ko je kot srednješolski profesor reševal dragocene najdbe iz znanega grobišča na Znančevih njivah. Novo delovno mesto je zahtevalo od prof. Janka Jarca še dodatnih naporov. V vsesplošni želji po čim hitrejši obnovi razrušene domovine je vsak poseg gradbenikov v Novem mestu in okolici pomenil veliko nevarnost za kulturne in zgodovinske spomenike. Začel se je profesorjev najtežji boj. To ni bila le borba za večje objekte, to je bila bitka za vsak kamen, vsak napis, vsako sliko, vsak drobec naše preteklosti. Le Jarčevim naporom, delu in ne nazadnje tudi ugledu se lahko zahvalimo, da je v Novem mestu toliko ohranjenega.

Seveda pa ob vsem tem delo v muzeju ni trpelo. Razvil se je v izredno pomembno institucijo ne samo za mesto, ampak celo Dolenjsko. Profesorjeva zasluga je, da je zrasla nova galerija in da je oddelek NOB dobil lastno zgradbo. Poskrbel je, da se je ustanova kadrovsko okrepila in dosegla mednarodni ugled. Vsak prosti čas je posvetil nadaljnemu proučevanju naše bližnje in daljnje preteklosti. Svoja dognanja je strnil v obširnem delu Partizanski Rog in več krajših razpravah in člankih po raznih časopisih. Poleg tega je sodeloval kot soavtor ali sourednik pri publikacijah drugih avtorjev.

Spoštovanemu tovarišu profesorju ob jubileju želimo obilo zdravja in še mnogo let.

Stane Granda

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

NEKAJ BLEJSKIH RAZGLEDNIC

OLGA JANŠA

Ob pripravi razstave o zgodovini blejskega turizma,¹ ki jo je postavil Mestni arhiv iz Ljubljane v sodelovanju s turističnim društvom Bled in krajevno skupnostjo Radovljica v juliju 1973 v predverju festivalne dvorane na Bledu, je prišlo na dan nekaj zanimivih fotografij Bleda. V tem sestavku želim opozoriti predvsem na tiste, ki prikazujejo nekdanjo vasico Grad z župno cerkvijo ter gradom in otokom v ozadju. Kot je znano, moremo govoriti o začetku turizma na Bledu v pravem pomenu od srede 19. stoletja dalje, ko viri omenjajo zdravilišče Prešeren po domače Burjevc, kjer je 1850 zrasel Luisenbad-Luizina kopel,² današnje Toplice; vsaj iz prve polovice 19. stoletja, če ne še starejša je bila furmanska gostilna pri Petranu,³ 1848. leta pa je bila zgrajena gostilna pri Malnerju na mestu današnjega hotela Park. Do srede prejšnjega stoletja je Bled obsegal pretežno kmečke naselbine in šele izgradnja železnic (južne 1849—1857, gorenjske 1870 in bohinjске 1906) je dala Bledu

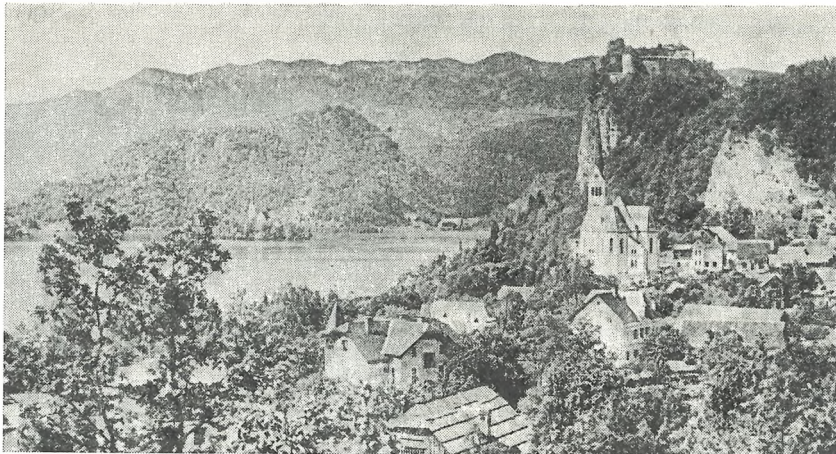
široke možnosti za razvoj turizma. Ni dvoma, da je Bled v veliki meri zaslovel v svetu tudi zaradi novega načina zdravljenja, ki ga je uvedel v drugi polovici 19. stoletja Švicar Arnold Rikli. Vpliv turizma na urbanistični razvoj Bleda je bil silno velik zlasti ob koncu stoletja. Medtem ko je bilo sprva okrog jezera pet vasi (Grad, Zagorice, Želeče, Mlino, Rečica), je kasneje iz njih nastalo enotno naselje z imenom Bled, kjer so pričele rasti vile in parki in naselje se je tudi uradno pričelo imenovati Bled, kajti dotlej so s tem imenom imenovali le grad kot sedež briksenške posesti na Gorenjskem. Prva slika o kateri želim spregovoriti je Wagnerjev jeklorez iz serije »Mallerische Ansichten aus Krain« iz srede 19. stoletja (slika je bila objavljena tudi v knjigi L. Germovnika Curort Veldes, 1878. leta), prikazuje pa nam Bled v Prešernovem času v njegovi idilični kmečki podobi, preden je nastopajoči turizem to sliko spremenil. V ospredju je Malnerjeva gostilna, kjer je kasneje zrasel hotel Park.

J. Wagner: Bled z Malnerjevo gostilno v ospredju (iz serije Mallerische Ansichten aus Krain)

Del Bleda pod gradom (iz zbirke Dragice Repe)

Bled po razglednici okrog leta 1908 (Turistično društvo Bled)

Bled pod gradom danes (foto Mirko Vovk)

Med letom 1896 in 1904 je nastala fotografija, delo blejskega fotografa Lergetporerja, ki sem jo dobila v zbirki Blejčanke Dragice Repe, ki se ji ob tej priložnosti tudi zahvaljujem za razumevanje ob pripravi razstave o blejskem turizmu, saj je bila ena od redkih domačinov, ki so bili pripravljeni posoditi svoje fotografije za preslikavo. Nastanek fotografije datiram v leta 1896 do 1904 iz razloga, ker je na njej že viden Curhaus — Zdraviliški dom (prva stavba levo), za katerega so pričeli zbiralno akcijo 1891. leta in ga otvorili 1896. leta (podrli pa 1955 zaradi urbanistične preureditve Bleda in na veliko žalost domačinov) in ker je na fotografiji še stara župna cerkev, ki so jo leta 1904 podrli in na njenem mestu v psevdogotskem slogu zgradili novo. Prav tako je lepo viden stari hotel Jekler (kasnejša Jelovica), sicer v že nekoliko modernizirani obliki (druga stavba levo). Verjetno najstarejša podoba Jeklerja pa nam je ohranjena na Beneschevi risbi v knjigi Schweiger-Lerchenfeld: Veldes, eine Idylle aus den Julischen Alpen (1891). Desno od cerkve pod gradom je lepo vidno tudi staro župnišče.

Časovno sledi razglednica (hrani jo Turistično društvo Bled v svoji zbirki na gra-

du), ki je verjetno nastala leta 1908. Na njej že vidimo novo cerkev sv. Martina, ki jo je znotraj monumentalno poslikal Slavko Pengov, okrog je še ohranjeno obzidje iz časov turških vpadov,⁴ vidni sta tudi glavni turistični zgradbi tega dela Bleda, to sta že omenjeni Zdraviliški dom in Jekler, medtem ko je prva stavba na levi (s stolpičem) Töniesova vila.

Na četrti fotografiji iz zbirke sedanjega blejskega fotografa Mirka Vovka pa Zdraviliškega doma ni več, lepo pa sta vidni lepi in moderni stavbi z ravno streho, od katerih je prva stara a zelo predelana Jelovica, druga pa je novi del istega hotela, zgrajena po vojni.

OPOMBE

1. Razstava je bila odprta od 16. do 31. julija 1973 v festivalni dvorani, del razstave pa bo prenešen kot stalna razstava na grad. — 2. L. Germonik: Curort Veldes. Wien 1878. — P. Borisov: Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem, Kronika XVI/1968, str. 54. — 3. O. Janša: Zgodovina turizma na Slovenskem, Turistični vestnik XV/1968, str. 29. — 4. Krajevni leksikon Slovenije, I. knj., 1968, str. 277.

IZ DELA NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Ob 700-letnici mesta Ormoža, stalna zgodovinska razstava »Ormož skozi stoletja«

Zgodovinski arhiv v Ptujju je pripravil stalno zgodovinsko razstavo ob 700-letnici prve omembe sedanjega mesta Ormoža.

Problem, kako predstaviti obiskovalcem arhivsko gradivo, ki je samo po sebi pusto in za večino obiskovalcev nerazumljivo, smo skušali rešiti na nov način. K sodelovanju smo pritegnili strokovnjake. Arhitektka Marija Funkl in Dušan Moškon sta pripravila tehnični aranžma. Po posvetovanju z delavci iz arhiva sta napravila načrte za ureditev razstavnih prostorov in za razstavno opremo. Tudi sta posrečeno rešila vprašanje razmerij med fotokopiranim gradivom in razstavnimi panoji. To sta rešila tako, da sta fotokopije in drugo pisano razstavno gradivo kaširala na rjavo pobarvane aluminijaste plošče. Tako je razstavljeni material dobil neenake rjave robove. Poudarjeno in pomembnejše gradivo ima močnejše robove, manj pomembno gradivo manjše. Zunanje strani v juto oblečenih panojev sta namenila za fotografske posnetke Ormoža in njegove okolice. Te slike služijo kot neke vrste dopolnilo strokovnemu gradivu, ki prikazuje historični razvoj Ormoža od predzgodovine do dandanašnjih dni.

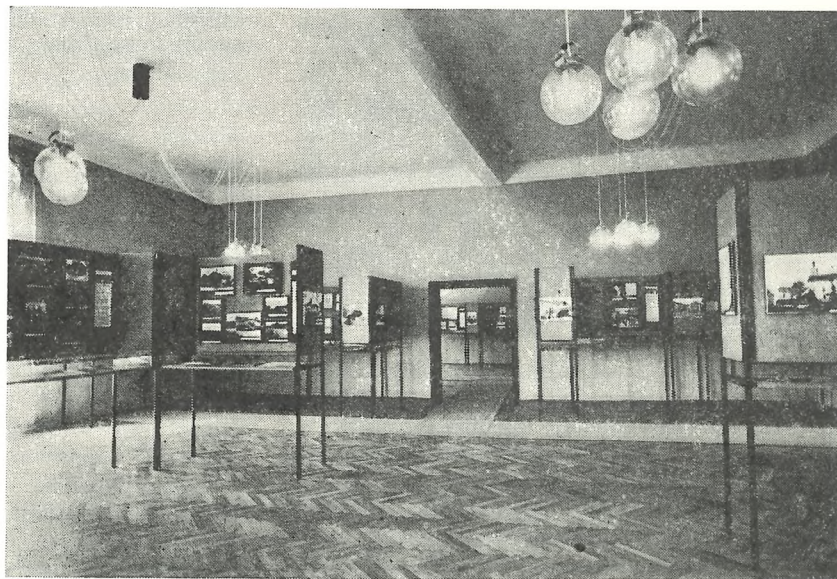
Ta stalna zgodovinska razstava je bila pripravljena, kakor je že omenjeno, ob 700-letnici prve omembe sedanjega Ormoža v zgodovinskih virih.

Gradivo za prazgodovino in rimsko dobo je kot uvod v razstavo pripravila arheologinja Pokrajinskega muzeja v Ptujju.

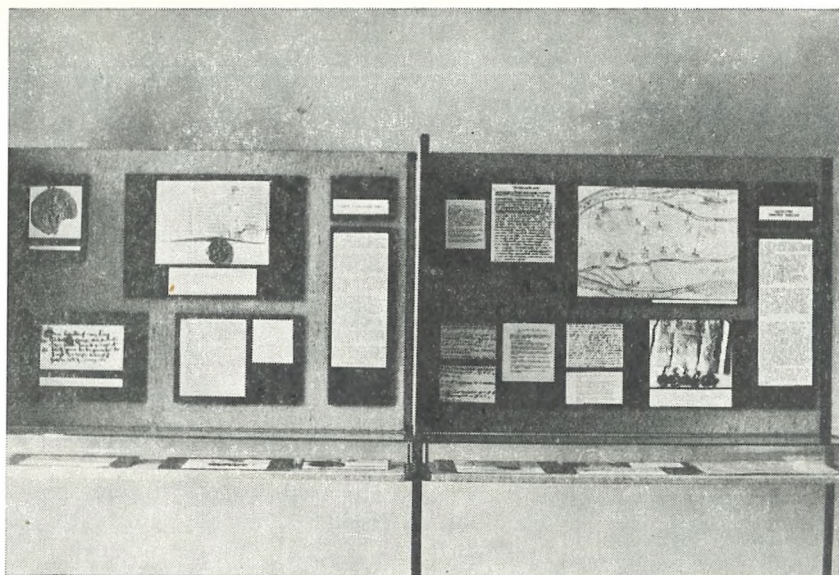
Zgodovinska dokumentacija se začne nekaj stoletij po naselitvi ormoške krajine. Iz zgodovinskega vira *Conversio* iz 9. stoletja je razvidno, da so Slovenci v Panoniji gradili cerkve, ki so jih posvečevali salzburški nadškofje. Ti so bili v tem času fevdni gospodarji pokrajine od Ptujja do Ormoža. Konec 9. stoletja je bil ta mirni razvoj prekinjen zaradi vdorov nomadskih Madžarov. Po letu 1000 madžarska nevarnost preneha, kajti Madžari so v tem času prešli k stalni obdelavi njiv tj. k stalni naselitvi. Tako se je umirila meja na spodnji Pesnici vzhodno od Ptujja.

Prva omemba sedanjega Ormoža se je ohranila na listini, ki je datirana s 16. junijem 1273. V listini je med pričami Fridrikom Ptujskim, župnikom Konradom iz Ptujja itd., imenovan tudi vitez Fric iz Ormoža v izvorniku *FRIZO DE HOLERMUOS*. Holermuos je bilo ime najstarejše naselbine na razgledni planoti nad Dravo. Samo ime Holermuos se je oblikovalo prek naslednjih jezikovnih prehodov. Olermus — Olrmus — Ormus — Ormuš — Ormuž — ORMOŽ. Od 14. stoletja naprej se v nemško pisanih virih naselje označuje po ormoškem gradu z imenom *FRIDAW*. V latinsko pisanih virih hrvaškega ali madžarskega porekla se še dalje uporablja naziv *Ormosd* — *Ormosdinum*.

Ormož je leta 1331 dobil mestne pravice. Ormoški meščani, čeprav maloštevilni in gospodarsko nerazviti, so se od 15. stoletja do zloma fevdalizma vztrajno borili za svoje pravice proti mestnemu gospodu in si ustvarili samostojno upravo in sodstvo patrimonialnega mesteca ob skrajnem robu slovenskega Podravja.

»Ormož skozi stoletja« — pogled na razstavni prostor

Levo zgoraj listina z najstarejšo omembo Ormoža iz leta 1273

Skozi nemirna stoletja preživlja to malo obmejno mesto mnogoštevilne vojne vihre, turške vpade, kužne epidemije in stoletne boje proti svojim fevdalnim gospodarjem.

Za razvoj mesta je bila zaslužna ogrsko-nemška plemiška rodbina Szekely (Zekel). Ta gospodari Ormožu in njegovi širši okolici dobrih sto let (1486—1598).

Ogrska rodbina Pethe de Hethes si je pridobila ormoško zemljiško gospostvo leta 1604 in izumrla leta 1710. Njeni predstavniki so z brezobzirno strogostjo vladali kmečkim podložnikom in tudi ormoškimi meščanom. Številni arhivski viri nazorno pričajo o nepretrgani vrsti pritožb, sodnih procesov, poravnjav in zopetnih pritožb skozi celotno 17. stoletje.

V 18. stoletju gospodari Ormožu plemiška rodbina Köigsacker. Nekaj desetletij pred marčno revolucijo 1848 pa pride mesto v roke meščanskega pridobitnika Jožefa Pauerja.

Leta 1848 se v Ormožu že pokažejo prva narodnostna nasprotja med Slovenci in Nemci, o čemer pričajo ohranjeni arhivski viri. S kmečko odvezo postane tudi ormoški tlačan samostojen gospodar na svoji zemlji, ki jo je dolga stoletja obdeloval pod fevdalnim jarmom tujerodne gosposke.

Politično in kulturno delo, ki so ga v Ormožu in okolici opravila slovenska društva in ustanove v času pred prvo svetovno vojno je zajezilo pretečo nevarnost germanizacije ormoškega okraja.

Ormož se je v obdobju med obema vojnama v okviru takratnih splošnih političnih in gospodarskih razmer ugodno razvijal.

V letih nacistične okupacije in osvobodilnega boja slovenskega naroda je tudi ormoška krajina žrtvovala svoj krvavi prispevek za svobodo. Ob velikem številu padlih borcev in talcev je dala tudi vrsto narodnih

herojev, od katerih omenim samo prof. Kerenciča in Mileno Berce.

Po letu 1945 se je ormoška okolica intenzivno vključila v gradnjo svobodne socialistične Jugoslavije in se danes kljub delni nerazvitosti pogumno spoprijema z mnogovrstnimi težavami, ki jih dokaj uspešno premaguje.

Ob 700-letnici je mesto bistveno spremenilo svojo nekdanjo podobo. Pridobilo je urejeno kanalizacijo, sodobno cesto skozi mesto, novo avtobusno postajo, spomenik žrtvam NOB in spomenik Stanka Vraza.

Že nekaj let občina Ormož načrtno ureja stari ormoški grad, v katerem ima svoje delovne prostore, in njegov nekdanji znameniti park.

V drugem nadstropju gradu je v dveh na novo urejenih dvoranah postavljena stalna zgodovinska razstava, zbirka, ki nosi naslov **ORMOŽ SKOZI STOLETJA** in daje nazoren pregled razgibane zgodovine mesta in njegovega zaledja.

Peter Klasinc

Razstava »Vstaja v Jugoslaviji 1941«

Zgodovinske razstave splošnojugoslovanškega značaja so le redko na repertoarju razstavne dejavnosti naših muzejskih institucij, zato je bilo še toliko bolj dobrodošlo in koristno gostovanje potujoče razstave »Vstaja v Jugoslaviji 1941«, ki sta jo pripravila Vojni muzej JLA in Muzej revolucije narodov Jugoslavije v Beogradu. Razstava je bila v Sloveniji (gostovala je v Celju, Mariboru in v Ptujju) sprejeta z velikim zanimanjem in zelo dobro obiskana, posebno v Mariboru in v Ptujju, kjer si jo je ogledalo skoraj 3000 obiskovalcev, predvsem šolske mladine, za

katero je še zlasti koristna (postavitev v Celju sovпада s šolskimi počitnicami!).

Nedvomno so se avtorji razstave lotili odgovorne in zelo zahtevne naloge, kajti leto 1941, ki ga z vidika celotnega osvobodilnega boja in ljudske revolucije jugoslovanskih narodov označujemo kot obdobje priprav na oborožen upor ter postavljanje vojaških in političnih osnov narodnosvobodilnemu gibanju, je v zgodovinopisju sicer že precej obdelano, razstavno pa doslej le fragmentarno prezentirano. Osnovni problem, pred katerim so se znašli oblikovalci razstave, je bil pravičen in ustrezen izbor razstavnega gradiva. Iz obilice dokumentov in dokumentarnih fotografij, ki so jih prispevale skoraj vse jugoslovanske muzejske in arhivske institucije, ki se ukvarjajo z našo polpreteklo zgodovino, je bilo treba oblikovati scenarij, ki bi naj zadovoljil dokumentarne, ilustrativne in didaktične zahteve, ki jih postavljamo pred tovrstne razstave. Razstava je v tem pogledu povsem uspela, saj je letu 1941, v katerem so sile osi dosegale največje uspehe, dan značilen pečat prelomnega obdobja za nadaljnjo usodo jugoslovanskih narodov. Nekoliko manj sreče so imeli avtorji s »scenografijo« razstave (panoji, legende in razna ponazorila — predvsem zemljevidi), ki sicer grandiozno delujejo na obiskovalca, precej manj pa prepričljivo. Razstava namreč ne sme pritegniti obiskovalčeve pozornosti bolj s svojimi izjemnimi in posebnimi rešitvami postavitve kot pa s kvaliteto prezentiranega gradiva in še posebej s kvaliteto prezentacije same.

Razstavno gradivo je razporejeno tako, da se obiskovalec najprej seznanja s pripravami Komunistične partije na odločilne in usodne dogodke, ki jih je njeno vodstvo predvidevalo. Prvi razstavljeni dokument je proglas narodom Jugoslavije iz marca 1938, s katerim je CK KPJ ob priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu ponovno opozoril na fašistično nevarnost, ki je grozila Jugoslaviji in njenim narodom. Razstava nato obravnava dogodke pred napadom na Jugoslavijo, aprilsko vojno, razpad jugoslovanske vojske in razkosanje Jugoslavije po okupatorjih. Med temi dokumenti je po svoje zanimiv odmev na marčne dogodke v Jugoslaviji leta 1941 v svetovnem tisku. Newyorški »Herald Tribune« je 28. marca 1941 med drugim zapisal: »... To je vsekakor največji dan za svobodne ljudi vsega sveta. Medtem ko so nemške oklopne divizije na njihovih mejah, so si Jugoslovani upali vreči »novi red« na smetišče, kamor tudi spada... Dogodki v Beogradu so zgodovinskega pomena kot dejanja poguma majhnega naroda, da se raje upre in bori, pa čeprav za ceno vojne, v kateri bo pregažen, kakor pa da sprejme iz-

dajo...!« Razumljivo je, da so nekateri obsežnejši dokumenti lahko bili predstavljeni le v odlomkih. Tako tudi dokument o brezpogojni kapitulaciji Jugoslavije, ki so jo 17. aprila 1941 v Beogradu podpisali pooblaščenec vrhovne komande jugoslovanske vojske. Nato je razstavljeno gradivo o fašističnem nasilju nad jugoslovanskimi narodi po začetku okupacije. Omenimo le odredbo šefa mariborske policije dr. Pfrimerja z dne 12. aprila 1941 o zamenjavi slovenskih napisov z nemškimi v Mariboru do 14. aprila do 8. ure zjutraj. Za ta dan je bil namreč napovedan prihod šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreitherja in njegovega akoijskega štaba v Maribor. Po zlomu stare Jugoslavije je KPJ ostala edina organizirana politična sila v državi, ki si je s svojo aktivnostjo maja in junija 1941 pridobila veliko zaupanje ljudskih množic, tako da je že 4. julija 1941 lahko bil sprejet sklep o takojšnjem začetku oborožene vstaje. Proglasi in sklepi CK KPJ nas seznanjajo s potekom priprav na oboroženo vstajo. Najprej je prikazana vstaja v Srbiji. Dogodki, ki so se leta 1941 odvijali v zahodni Srbiji in Šumadiji, so bili izredno pomembni za vso Jugoslavijo. Med temi dokumenti zasluži posebno pozornost poročilo orožniške postaje Šabac, ki govori o napadu partizanov na orožnike v Beli Crkvi 7. julija 1941 kot začetku vstaje v Srbiji in prvi akciji s sovražnikovimi izgubami v Jugoslaviji sploh. Sledi prikaz vstaje na območju Črne gore, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Slovenije ter Makedonije. Razstava se nadaljuje s prikazom nasilja, s katerim je hotel okupator zadušiti vstajo. Kričeč primer strahovitih nacističnih maščevalnih ukrepov na partizanske akcije je nemška objava o ustrelitvi 2100 talcev za 21 v boju s partizani padlih nemških vojakov pri Blacu 2. oktobra 1941. Temu so čez dvajset dni v zahodni Srbiji sledili še strahotnejši zločini.

Poseben poudarek daje razstava prikazu delovanja glavnega oziroma vrhovnega štaba partizanskih enot ter septembrskemu posvetovanju v Stolicah pri Krupnju, ki je bilo izredno pomembno za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Avtorji razstave se niso omejili le na vojaška dogajanja, vključili so tudi gradivo o nastanku in razvoju nove ljudske oblasti, katere zametki so bili narodnoosvobodilni odbori. Sledijo še prikazi okupatorske ofenzive proti partizanom v Črni gori, v zahodni Srbiji in v zahodni Bosni jeseni 1941. Omeniti velja, da so okupatorju izdatno pomagali domači nasprotniki osvobodilnega gibanja, o čemer priča pretresljiv zapis v 15. številki »Borbe« z dne 18. novembra 1941 o četniškem zločinu v klisuri Ridovi, kjer so na zverinski način ubili devet ljudi. Razstava se zaključuje z odredbo

o ustanovitvi prve proletarske brigade 22. decembra 1941, ki je pomenila novo, širšo osnovo v organizaciji partizanske vojske. Moč in zakoreninjenost narodnoosvobodilnega gibanja na jugoslovanskih tleh leta 1941 lepo ilustrira citat iz izjave enega izmed nemških funkcionarjev, ko je med drugim dejal: »V tej deželi narod ne priznava avtoritet, vsi naši poskusi, da bi ljudi kanalizirali v konstruktivni smeri in jih ločili od komunistov, so propadli... imam vtis, da niti vesti o kapitulaciji Sovjetske zveze ne bi prisilile h kapitulaciji teh banditov, ki so vražje žilavi...«

Navedli smo le drobec iz prave panorame izredno bogatega in privlačnega dokumentarnega gradiva. Nič manj zgovorne pa niso dokumentarne fotografije, saj nam na svojevrsten način prikazujejo prvo leto vstaje v Jugoslaviji.

Delež Slovenije v narodnoosvobodilnem gibanju jugoslovanskih narodov leta 1941 je na razstavi sorazmeroma skromno predstavljen, le z 38 (23 dokumentov in 15 fotografij) izmed 289 eksponatov, pri čemer pa nikakor ne moremo tudi mimo številnih vsebinskih napak in pomanjkljivosti. Že karta partijskih organizacij v Jugoslaviji leta 1941 daje izkrivljeno podobo resničnega stanja. Za mariborsko okrožje, na primer, sta sicer označena okrožni in okrajni komite KPS, ni pa označena niti ena partijska celica v mariborskem okrožju. V arhivu CK KPS je ohranjen blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, iz katerega je jasno razvidno, da je bilo samo v Mariboru leta 1941 trinajst partijskih celic, poleg tega pa so bile partijske celice še v Slovenski Bistrici, Rušah, Hočah in v Ribnici na Pohorju. Tudi karta o partizanski aktivnosti v Sloveniji leta 1941 je pomanjkljiva. Tako ni na njej dveh velikih akcij 1. štajerskega bataljona v oktobru 1941, ki ju štejemo za največja podviga štajerskih partizanov v prvem letu vojne. Tu mislim na napad na Šoštanj v noči na 8. oktober 1941 ter na spopad z Nemci pri Sv. Katarini na Dobrovljah 26. oktobra 1941. Prav tako manjka spopad Brežiške čete z Nemci v Dvorjanah pri Podsredi na Kozjanskem 28. novembra 1941, v katerem je bila četa uničena (padli so štirje partizani, enajst drugih pa so Nemci ujeli in jih 27. decembra 1941 v Mariboru ustrelili!). Omeniti velja tudi zemljevid s prikazom narodnoosvobodilnih obdobjev v Jugoslaviji leta 1941, kjer je razvoj ljudske oblasti v Sloveniji leta 1941 pomanjkljivo prikazan. Manjka namreč Slovenski narodnoosvobodilni odbor, v katerega se je 16. septembra 1941 kontistuiral Vrhovni plenum OF, istočasno pa so tudi nekdanji terenski odbori OF vse bolj postajali še ob-

lastni organi, kar pa iz zemljevida ni razvidno. Površen in po vprašljivem kriteriju napravljen je tudi zemljevid pomembnejših partizanskih enot v Jugoslaviji 1941 (junij—november), vsaj kar se Slovenije tiče. Izpušteni sta namreč taki enoti, kot sta bili Cankarjev bataljon in že omenjena Brežiška četa, medtem ko je na karto vnesen II. štajerski bataljon, ki je bil ustanovljen šele 15. decembra 1941, ne pa v času, ki ga zemljevid zajema. Na razstavi se srečujemo tudi z nekaterimi napačno in pomanjkljivo dokumentiranimi fotografijami. Tako je fotografija prihoda madžarskih okupacijskih sil v Murško Soboto datirana z 11. namesto s 17. aprilom 1941. V leto 1941 je postavljena tudi fotografija Tončke Čec in skupine ujetih partizanov Savinjskega bataljona iz novembra 1942 v Celju, kakor tudi fotografija Simonove čete II. grupe odredov (poleg tega pa fotografija sploh ne ustreza II. grupi odredov!) na Kremenjku, ko pa vemo, da je bila II. grupa odredov ustanovljena šele aprila 1942.

Zaradi navedenih napak in pomanjkljivosti — navedli smo le nekatere — razstava sicer ne izgublja na aktualnosti, vendar se kljub temu vsiljuje ugotovitev, da bi lahko bil izbor razstavnega gradiva, nanašajočega se na Slovenijo, preciznejši in kvalitetnejši. Vse kaže, da je bil koncept razstave bolj usmerjen k vizualnim kot vsebinskim efektom. Od tod do napačne podobe o obravnavani temi pri obiskovalcu, ko odhaja z razstave, pa ni več daleč.

Marjan Znidarič

Razstava »Lackov odred«

Muzej narodne osvoboditve v Mariboru v zadnjih letih daje v svojih delovnih načrtih večji poudarek raziskovalnemu delu, pisanju monografij o novejši zgodovini severovzhodne Slovenije, pa tudi razstavne dejavnosti ne zanemarja. Ena izmed temeljnih nalog vsakega muzeja namreč je, da posreduje javnosti izsledke svojih raziskovanj z razstavami. Prav način prezentacije muzejskega gradiva pa največkrat odloča pri vrednotenju dela in pomena muzeja. Ob letošnjem občinskem prazniku se je muzej predstavil javnosti z novim uspehom na področju razstavne dejavnosti, z razstavo »Lackov odred«, ki sodi v vrsto tematskih razstav, s katerimi skuša muzej obdelati in prikazati najpomembnejša poglavja iz najnovejše zgodovine širše mariborske regije. Občasne tematske razstave pa obenem pomenijo uvod v novo stalno razstavo v Mariboru.

S postavitvijo razstave »Lackov odred« je muzej proslavil petnajsto obletnico svojega dela. Na krajši slovesnosti ob otvoritvi raz-

stave je o dosedanjem delu muzeja spregovoril dr. Tone Ferenc, ravnatelj Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Poudaril je, da petnajst let sicer ni posebno častitljiva starost, a vendar pomeni primer-no priložnost za pregled opravljenega dela. In to je muzej narodne osvoboditve tudi storil. Ob katalogu k razstavi »Lackov odred« je izšla posebna priloga s pregledom razstavne dejavnosti od ustanovitve muzeja do konca lanskega leta. Pet stalnih, deset občasnih in potujočih, sedemindvajset priložnostnih razstav ter štirinajst sodelovanj muzeja pri postavitvi in gostovanjih razstav drugih ustanov, zavodov in organizacij je rezultat dela razmeroma majhnega kolektiva. Muzejske razstave si je doslej ogledalo že čez 520.000 obiskovalcev. Seznamu razstav moramo dodati še obsežno bibliografijo znanstvenih strokovnih del, ki so jih napisali strokovni delavci muzeja. Po besedah dr. Toneta Ferenca je opravljeno delo velik prispevek k raziskavi novejših slovenske zgodovine in obenem moralna obveza, da bo kolektiv muzeja prevzel raziskovalno nalogo za obdelavo zgodovine osvobodilnega boja na Štajerskem v okviru projekta »Zgodovina Slovencev 1918—1945«.

Z zbiranjem gradiva o Lackovem odredu so muzejski delavci pričeli že kmalu po ustanovitvi muzeja in nadaljevali z njim vse do postavitve razstave. Pri zbiranju gradiva jim je bil v veliko pomoč odbor Lackovega odreda. Poleg gradiva, ki so ga muzejski delavci zbrali na terenu in od posameznikov, je bilo treba dosti arhivskega gradiva o Lackovem odredu preslikati v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v Muzeju ljudske revolucije Slovenj Gradec pa zbirko dokumentov o 1. in 2. bataljonu preurejenega Lackovega odreda. Glavno delo pri postavitvi razstave je opravila kustodinja Zdenka Rogl, oblikovno pa jo je uredil arhitekt Rudi Zupan. Razstava »Lackov odred« je prva, ob kateri je uspelo muzeju izdati razstavni katalog. Oris zgodovine Lackovega odreda v katalogu je napisal ravnatelj muzeja Milan Ževart, ki se je doslej največ ukvarjal s proučevanjem zgodovine omenjene partizanske enote. Katalog je opremil akademski slikar Janez Vidic.

Kljub obilici dokumentov partizanskega in okupatorskega izvora nekaterih problemov zgodovine Lackovega odreda ni bilo lahko razrešiti. Še posebej je avtorjem razstave povzročalo težave pomanjkanje dokumentarnih fotografij o odredu iz razdobja pred njegovo reorganizacijo decembra 1944. Razstava zajema čas od januarja 1944, ko je bila v bližini Maribora ustanovljena Lackova četa, do 22. maja 1945, ko je bil Lackov odred razpuščen. Razdeljena je v tri obdob-

ja. Najprej je prikazana predzgodovina odreda, ki obsega Lackovo četo, Lackov bataljon, ki je bil 27. junija 1944 vključen v novo ustanovljeni Pohorski odred, ter zgodovino le-tega do njegove preureditve in preimenovanja v Lackov odred v drugi polovici septembra 1944. Drugi del razstave zajema razvoj in aktivnost Lackovega odreda do velike nemške ofenzive proti partizanom na Kozjaku v drugi polovici novembra 1944 ozroma do reorganizacije odreda 8. decembra 1944, tretji pa zgodovino odreda od decembrske preureditve do konca vojne.

Med dokumenti partizanskega izvora bi se zaradi njihove kronološke dokumentarne vrednosti težko odločili za tiste, ki bi jih lahko posebej izločili. Morda pritegne obiskovalca že pohvala, ki jo je okrožni odbor OF Maribor izrekel Lackovi četi na tretjo obletnico ustanovitve OF in obenem odločil, naj se preimenuje v bataljon. Operativno območje bataljona se je razširilo od Haloz do Kozjaka, kjer se tedaj druge enote partizanske vojske niso pojavljale. Zanimivo je poročilo štaba IV. operativne cone z dne 31. maja 1944 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, v katerem sporoča, da mu je uspelo dobiti zvezo z Lackovim bataljonom. Štab cone je namreč spoznal, da so tudi na Kozjaku, v Slovenskih goricah, na Dravskem polju in v Halozah ugodni pogoji za razvoj osvobodilnega gibanja. Z dne 23. junija 1944 datira odredba o ustanovitvi Pohorskega odreda, v katerega sta bili vključeni dve četi Lackovega bataljona ter po ena četa Tomšičeve in Zidanškove brigade, z dne 30. septembra 1944 pa povelje, s katerim štab cone izreka pohvalo borcem Pohorskega odreda za uspešne akcije na Kozjaku. Predzgodovina Lackovega odreda se zaključuje s prikazom spopada Pohorskega odreda z Nemci 15. septembra 1944 pri Kurji vasi na Pohorju, v katerem je bil odred razbit na več skupin. Večina razkropljenih skupin se je zbrala že do 19. septembra in sledila je takojšnja reorganizacija in preimenovanje odreda na jasi pri Treh kraljih. Pohorski odred se je preimenoval v Lackov odred.

V noči na 22. september je Lackov odred pri Ožbaltu prešel Dravo in se združil s svojim 3. bataljonom, ki je že deloval na Kozjaku. Takoj po prihodu odreda na Kozjak je bila formirana posebna četa, ki je odšla na akcije v Prekmurje. Čeprav se je v Prekmurju zadrževala le kratek čas, je napravila na domačine močan vtis. Za oznako uspešnosti akcij Lackovega odreda omenimo samo napada na postojanko Zgornja Kungota in na elektrarno Fala, za kateri so si partizani priskrbeli celo natančna načrta. Nemci so skušali odred za vsako ceno uničiti.

Ena njihovih najtemeljitejših akcij proti Lackovemu odredu je bila ofenziva na Kozjaku v času od 18. do 24. novembra 1944. Nemci svojega namena niso dosegli, saj so se v ofenzivi razkropljene skupine borcev odreda kmalu spet zbrale. 8. decembra 1944 je bila na Zgornji Kapli izvedena ponovna reorganizacija Lackovega odreda, ki je znova predstavljal trdno vojaško enoto. Obiskovalca razstave presune poročilo o borbi 2. bataljona na Mlakah 7. marca 1945, ko je pri Škerjancu padlo trinajst borcev, Škerjančevo domačijo so Nemci zažgali in ubili tudi štiri člani Škerjančeve družine. Med najzanimivejšimi dokumenti na razstavi je dnevnik neznanega borca Lackovega odreda, ki je padel decembra 1944 v Paki pri Velenju. Pred smrtjo je odvrget torbico z dnevnikom v bližnje grmovje. Kmet, ki je padlega borca pokopal, je našel tudi torbico z dnevnikom in jo oddal obveščevalcu Tomšičeve brigade. Od okupatorskih dokumentov je posebno zanimivo poročilo Treeckove bojne skupine o Lackovem odredu in o nemški novembrski ofenzivi na Kozjaku.

Kolikor je bilo mogoče, je na razstavi prikazano tudi osvobodilno gibanje ob severni meji, predvsem na Kozjaku, kjer je bilo najtesneje povezano z usodo Lackovega odreda. O tem so muzejski delavci zbrali veliko podatkov, toda primerne razstavljivega gradiva o sodelovanju prebivalstva ob severni meji v osvobodilnem gibanju je le malo na voljo. Veliko politično delo sta na Kozjaku opravila aktivista Franc Zalaznik-Leon, ki je že v začetku leta 1944 pričel delovati na območju med Kaplo in Mariborom in širil mrežo zaupnikov Osvobodilne fronte, ter Ivo Škerlovnik na zahodnem Kozjaku, kjer vse do konca avgusta 1944 ni bilo organizirane dejavnosti partizanskih aktivistov.

Spoznali smo samo nekatere važnejše dokumente iz obsežnega razstavljenega gradiva, razporejenega v sedmih razstavnih prostorih na 36 panojih, spremljanih s 17 vitrinami. Dragocene muzealije in nekateri originalni dokumenti v vitrinah (npr. izjave borcev, ki so jih morali dati o svoji odsotnosti v času nemške ofenzive, formularji za padle borce, primerki tiskov partizanskih tehnik na Kozjaku, uniforma namestnika politkomisarja odreda Jožeta Klepa-Smeha...) samo še dopolnjujejo zaokroženo podobo zgodovine Lackovega odreda. Eden najdragocenejših eksponatov pa je prav gotovo bojna zastava Lackovega odreda. Kot posebnost razstave naj omenim učinkovito vključeno kompozicijo šestintridesetih fotografij domačij s Kozjaka, kjer so bile partizanske postojanke. Kot rdeča nit spremljajo obiskovalca skozi razstavo, da lahko intimneje podoživlja veličino narodnoosvobodilnega boja in neločljivo po-

vezanost partizanskih enot in slovenskega kmeta, ki je bil tudi edina njihova opora.

Lackov odred se je bojeval na skrajnem severnem robu slovenskega ozemlja, med Dravo in državno mejo ter s svojimi akcijami zajel tudi del Gornje Štajerske, ki je bila že od leta 1938 sestavni del nemškega rajha. Na ozemlju, kjer so bili Nemci še posebno občutljivi, in ki ga druge enote IV. operativne cone niso mogle zajeti, je vezal nase znatne nemške sile. Uspešno je mobiliziral in vključeval v svoje vrste nove borce, sprejemal begunce iz nemške vojske in z napadi na za Nemce življenjsko važne komunikacije hromil organiziranost okupatorjevega odpora v zadnjih mesecih vojne.

Doslej je si razstavo ogledalo že blizu 5000 obiskovalcev, predvsem šolske mladine, za katero je še posebej koristna. Oblikovno je razstava prirejena tudi za selitev, kar še povečuje njeno vrednost.

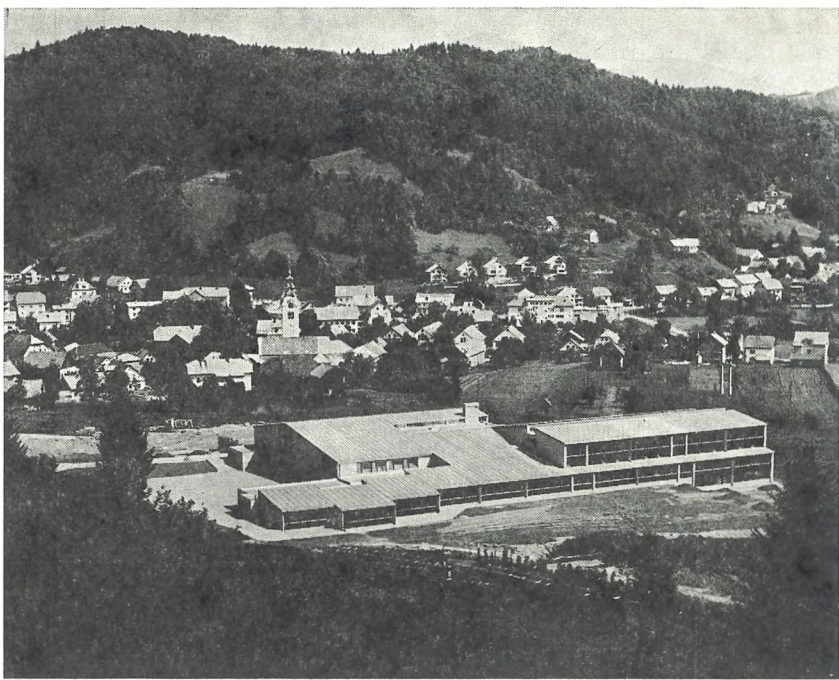
Marjan Znidarič

Razstava »5 let 100 šol (1969—1973)«

Dne 6. junija 1973 je bila v Slovenskem šolskem muzeju odprta razstava »5 let 100 šol«. Razstavo je pripravil muzej v dogovoru z Izobraževalno skupnostjo SR Slovenije z namenom, da prikaže uresničitev družbenega razvojnega načrta SR Slovenije na področju vzgoje in izobraževanja. Leta 1969 — ob stoletnici osemletne šolske obveznosti — je namreč Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS izdal predlog programa, da v petih letih (1969—1973) zgradimo sto novih osnovnošolskih stavb. Za realizacijo tega programa je skrbela Izobraževalna skupnost SR Slovenije.

S prireditvijo te razstave je muzej izpolnil tudi svojo nalogo, da seznanja našo javnost ne le z zgodovinskim razvojem šolstva na slovenskem etničnem ozemlju, ampak tudi z uspehi in prizadevanji na tem področju v današnjem času.

Razstava je prirejena kronološko. V prvem prostoru (vhodni veži) je kot uvod v ožje razstavno gradivo prikazan kratek historični razvoj šolske stavbe pri nas. Razstavljen je najstarejša listina, ki omenja šolsko stavbo: vojvoda Ernest dovoljuje obnovitev šole pri sv. Nikolaju v Ljubljani 22. marca 1418. S Splošno šolsko naredbo leta 1774, s členoma 3 in 4 pa smo dobili prva navodila o gradnji šolske stavbe. Ta navodila je leta 1783 dopolnil in izdelal Ignacij Felbiger, ki je svetoval, naj bodo šole zgrajene poceni in da morajo biti smotrno razdeljene. V trivialkah je učence razdelil v dve skupini; v tiste, ki berejo, in tiste, ki poleg branja še pišejo. V učilnici, kjer otroci samo berejo, potrebujejo manj prostora, kakor v tisti, kjer berejo

Osnovna šola Gorenja vas
zgrajena l. 1971 (inv. št. 1495)

in še pišejo. V tem obdobju poznamo tri vrste plačnikov za financiranje trivialnih in glavnih šol. Zemljiški gospod je moral oskrbeti stavbno gradivo, šolski patron (cerkev) je poravnal stroške za obrtnike in opremo, občina pa je poskrbela za dovoz stavbnega gradiva in za težaška dela. Prvi tipizirani načrti za gradnjo trivialk pa so izšli leta 1788. Dekret dvorne študijske komisije iz leta 1820 je priporočal že tri tipe podeželskih šolskih stavb (prtilično stavbo z eno učilnico za okrog 60 učencev, pritlično stavbo z eno učilnico za 90 učencev ter enonadstropno stavbo z dveh učilnicama za 150—175 učencev). Zadnji načrti za gradnjo ljudskih šol so v avstrijski monarhiji izšli po izidu zakona o osemletni šolski obveznosti leta 1873; tu je velikost učilnic že točno odmerjena, število letih pa se je ravnalo po številu učencev in po tipu šole. Predvideno je bilo, da bo stavba služila svojemu namenu 100—150 let.

Po ljudskošolskem zakonu iz leta 1929, kakor tudi z uredbo o vzdrževanju ljudskih šol iz leta 1936, so morale skrbeti za gradnjo, prezidave in vzdrževanja šolskih poslopij občine. Banovina jim je v ta namen dajala le brezobrestna posojila.

V času druge svetovne vojne so šole utrpeli veliko materialno škodo; saj je bilo poškodovanih ali uničenih nad 800 šol.

Za najnujnejša dela po osvoboditvi so bila potrebna ogromna materialna in finančna sredstva, kakor tudi nešteto prostovoljnih delovnih ur. Razumljivo je, da povojna obnova šol kakor tudi izdelava novih gradenj nista potekala vedno načrtno, kajti narekovala in

vodile so jih velike potrebe in naglica gradenj.

Prve normative za gradnjo šol po sodobnih principih smo dobili v začetku leta 1958, ko je bila izvedena tudi šolska reforma osnovne šole. Dosedanja gradnja ni več ustrezala učno-vzgojnim nalogam v smislu šolske reforme. Leta 1964 pa je Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SR Slovenije osnoval posebno skupino za gradnjo in opremo šol. Plod dela te skupine so bili normativi za gradnjo in opremo šol v SR Sloveniji, ki so izšli leta 1968.

Vse te faze v razvoju šolske stavbe pri nas so prikazane z ustreznimi zakonskimi akti in normativi (Allgemeine Schulordnung — člena 3 in 4; Navodila k načrtom za šolske stavbe iz leta 1788; Zbirka zakonov in odlokov iz leta 1820 — Entwurf eines Schulgebäudes; Politična šolska ustava iz leta 1805; Statistika osnovnih šol iz leta 1865; Ljudskošolski zakon iz leta 1929), kakor tudi s fotografskimi posnetki šolskih stavb iz obdobja od 1775 do 1968 (šole: Bled, Škofja Loka, Tržič, Kranj, Trebnje).

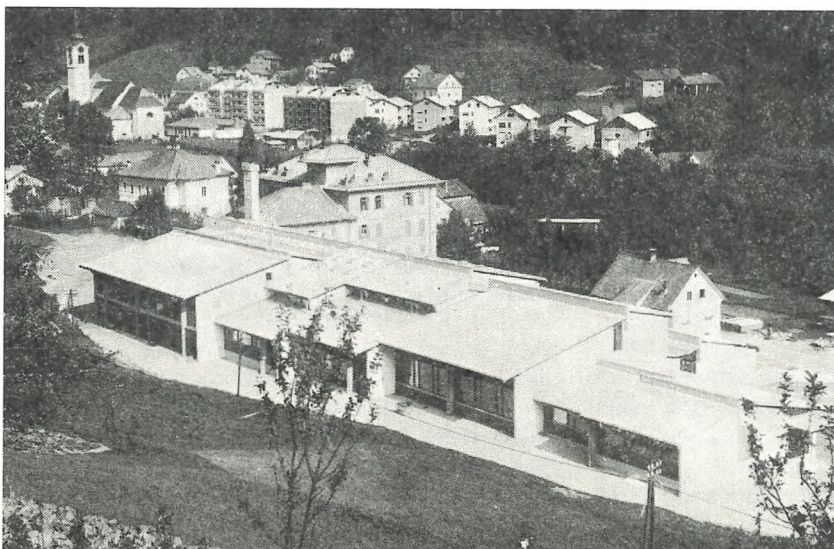
Bogato razstavno gradivo na hodniku in v razstavnih sobi pa dokazuje, da je bil predlog programa, sprejet ob stoletnici osemletne šolske obveznosti, v celoti uresničen. Prikazano gradivo — 102 šolski stavbi — dopolnjeno s tabelami in grafikoni o gradbeni in investicijski dejavnosti na področju osnovnega šolstva v tem časovnem obdobju, je razdeljeno v pet skupin; vsaka izmed njih prikazuje šolska poslopja, dograjena v tistem letu, kakor tudi fizični obseg gradnje in porabljenega finančnega sredstva.

V vitrinah pa so publikacije, ki so jih izdale šole ob raznih jubilejih; izvlečki iz šolskih kronik, ki govore o gradnji šol; načrti za gradnje; letna poročila in najnovejša literatura o gradnji šolskega prostora. Slikovno gradivo o kabinetnih učilnicah pa nam prikaže pestrost in nazornost sodobnega pouka.

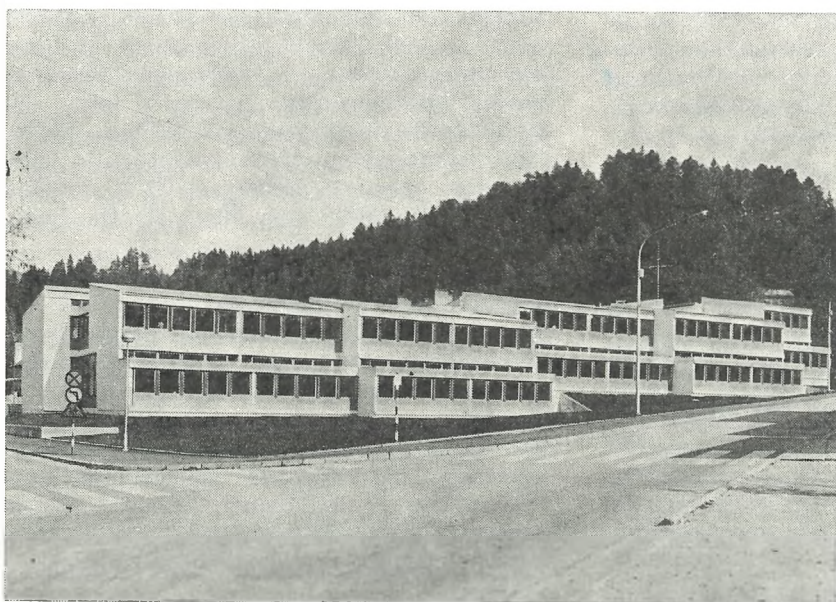
S prikazanimi novimi šolskimi stavbami smo pridobili nad 200.000 m² bruto zazidalnega prostora; hkrati pa je omembe vredna tudi številka 714.304.000 dinarjev, ki predstavlja v ta namen porabljena finančna sredstva. Prispevek občanov pri tem je precejšen (nad 196.000.000 din); upoštevati pa je treba dejstvo, da se šele v zadnjih dveh letih bolj množično odločamo zanj, seveda po posameznih občinah. Vse to jasno izpričuje voljo občanov naše samoupravne socialistične

skupnosti, da kljub gospodarsko neugodni dobi po svojih možnostih prispevajo za nujno potreben novi šolski prostor.

Novе šolske površine, pridobljene v zadnjih petih letih, so omogočile ukinitve tretje izmene pouka in delno odpravo druge, nadomestitev dotrajanih prostorskih fondov in zgraditev šol v središčih, kjer populacija izredno hitro raste. Vse te stavbe po vsej Sloveniji so zgrajene po že omenjenih normativih za gradnjo in opremo osnovnih šol iz leta 1968. Tako se razvija nov tip šole pod imenom ŠOLA — KULTURNI IN ŠPORTNI CENTER. To je šola, ki je poleg učno vzgojnega programa prevzela tudi vlogo kulturnega žarišča in rekreacijskega središča soseske, vlogo šole, ki se odpira družbi in se po svoji funkciji vrašča v organsko celoto mestnega področja.

Osnovna šola Cerklje ob Krki
zgrajena l. 1972 (inv. št. 2561)

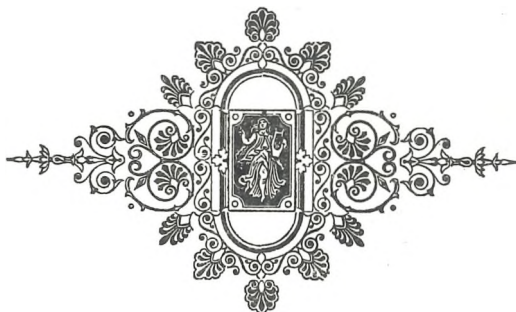
Osnovna šola Trbovlje
zgrajena l. 1972 (inv. št. 2570)

Slovenski šolski muzej je ob odprtju razstave izdal tudi poseben katalog, ki registrira celotno razstavljeno gradivo. Poleg tega pa je v sestavku arh. M. Lapuha orisan še razvoj šolske zgradbe v SR Sloveniji. Popis novih osnovnošolskih stavb v obdobju 1969 do 1973 vsebuje kratke podatke o pričetku pouka in šolski zgradbi od ustanovitve do danes. V posebni tabeli je podan pregled osnovnih šol za čas 1968—1972, razdeljeni na centralne, samostojne in podružnične šole. Sledi še tabelarni prikaz L. Činča, ki obsega poleg

novih gradenj tudi adaptacije; teh pa razstavno gradivo ne zajema; iz tega prikaza je moč razbrati, koliko je bilo porabljenih finančnih sredstev in kdo vse je prispeval k financiranju. Katalogu je priključena tudi bibliografija o šolskih stavbah in notranji ureditvi prostorov.

Razstava je pripravljena kot potujoča in bo ob koncu letošnjega leta in v prihodnjem letu 1973/74 obiskala večja slovenska središča.

Jože Ciperle

»Koroški kulturni dnevi I.«, Zbornik predavanj, uredila dr. Erik Prunč in Gustav Malle, založila Založba obzorja Maribor 1973, 263 str.

Res da malo pozno, a vendar bolje pozno kot nikoli, je izšel prvi iz serije zbornikov predavanj iz koroških kulturnih dni. Kot je znano, so Kulturni koroški dnevi ena izmed osrednjih prireditev koroških Slovencev. Že od leta 1969 se tik pred novim letom v Celovcu zbere nekaj sto poslušalcev, ki tri dni z zanimanjem sledijo izvajanju predavateljev. Teh je bila v začetku večina iz matične domovine, v zadnjem času pa že prevladujejo predavatelji iz vrst organizatorjev. Koroški kulturni dnevi so postali že tradicionalni in prav gotovo postajajo osrednja kulturno-znanstvena manifestacija naših rojakov za mejo. Prav zato je razveseljivo dejstvo, da so se na Koroškem odločili, da bodo predavanja na koroških kulturnih dneh vsako leto sproti objavili v zborniku. Ideja je sicer že stara, toda do prve realizacije je prišlo žal šele sedaj ko so prva predavanja še malček padla v pozabo.

Koroški kulturni dnevi so ena izmed tistih redkih prireditev, kjer se določeni problemi obravnavajo interdisciplinarno. Vse preveč se namreč velikokrat zapiramo v okvire svoje vede in skušamo probleme osvetljevati predvsem s svojega stališča. Kulturni dnevi v Celovcu pa so bili že od vsega začetka koncipirani tako, da o koroškem vprašanju govorijo zgodovinarji, slavisti, umetnostni zgodovinarji, pravniki, muzikologi, sociologi in drugi. Poleg interdisciplinarnosti kot izredno pozitivnega elementa koroških kulturnih dni pa bi bilo treba omeniti še njihov namen in v zadnjem času tudi rezultat: vzgojo mladih intelektualcev v smeri samostojnega nastopanja ne samo na Koroških kulturnih dneh, ampak tudi kjerkoli v znanstvenem in »kulturnem« svetu. Prav rezultati tega dela nam še enkrat potrjujejo, da se Koroški kulturni dnevi razvijajo v najpomembnejšo kulturno-znanstveno prireditev koroških Slovencev.

Odsev prej omenjenih dejstev je seveda tudi lepo opremljena (knjigo je opremil Matjaž Vidic) knjižica — zbornik s predavanji na prvih koroških kulturnih dneh. Naj že takoj na začetku pisanja o zborniku poudarimo, da je izredno težko poročati (da o ocenjevanju niti ne govorimo) o zborniku v katerem nastopa toliko različnih vej znanosti. Zato se bomo pri poročanju omejili le na najbolj okvirne poteze celotnega zbornika pa tudi posameznih predavanj.

Najprej nekaj besed o zborniku kot celoti. Sestavljen je iz 22 predavanj strokovnjakov s področja zgodovine, jezikoslovja, umetnostne zgodovine, geografije in muzikologije. Žal je bilo na prvih kulturnih dneh samo pet predavateljev s Koroške. To so bili Valentin Inzko, ki je govoril o publicističnem delovanju Andreja Einspielerja, Pavle Zdovc z referatom »Vokalna redukcija v podjunskih govorih«, Erik Prunč je v predavanju z naslovom »Nekateri problemi koroškega slovstva do leta 1848« podal izčrpen pregled izbrane problematike koroškega slovstva, začeni s srednjim vekom (Brižinski spomenik in Celovski [rateški] rokopis) prek reformacije, protireformacije in razsvetljenstva (Dalmatinova biblija, jezuitske pridige itd.) do predromantike in romantike, ki prineseta najplodnejše obdobje slovenske literature na Koroškem. Poleg teh treh pa sta na kulturnih dnevih predavala še sedanji ravnatelj slovenske gimnazije v Celovcu Pavle Zablatnik o slovenski pripovedki na Koroškem in danes že pokojni profesor glasbe na isti gimnaziji France Czigan, o koroški ljudski pesmi danes.

Vsako predavanje ima na koncu tudi kratek povzetek v nemščini, kar daje zborniku seveda vse drugačno veljavo, predvsem v tem smislu, da bo tako zbornik kot ena redkih slovenskih publikacij o koroški problematiki vsaj delno dostopen tudi nemškemu in evropskemu bralcu. Oba urednika pa sta se potrudila tudi pri zadnjih straneh zbornika. Sestavila sta namreč štiri kazala, ki bralcu močno olajšajo branje, služijo pa tudi za vsakodnevno rabo (besedno, osebno in stvarno kazalo, kakor tudi kazalo geografskih imen).

Vrnimo se k posameznim referatom, ki pa jih bomo, kot smo že v začetku poudarili, samo površno pregledali. Med dvaindvajsetimi predavanji prevladujejo jezikoslovni. Kar trinajst jih govori o koroških narečjih, dramatik, književnosti zamejskih koroških Slovencev po plebiscitu, koroški ljudski pesmi, pripovedki, basni in podobnem. S potrebnimi referati sta zastopani zgodovina in umetnostna zgodovina, po en referat pa sta imela direktor geografskega inštituta v Ljubljani prof. dr. Vladimir Klemenčič (Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na Južnem Koroškem) in asistent na filozofski fakulteti Janez Höfler (Glasbena umetnost na Koroškem 19. stoletja).

Med referati naj omenimo vsaj nekatere. Težo zgodovinskega dela nosita akademika Fran Zwitter in Bogo Grafenauer. Prvi je

predaval o zgodovinskem razvoju na Koroškem in o njegovih socialnih osnovah. Referat je pravzaprav ena izmed redkih sintez o prikazu razvoja prebivalstva na nekem večjem slovenskem zaključenem ozemlju, če pri tem seveda izključimo njegovo knjigo »Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni« (Ljubljana 1936). Kronološko zajema predavanje čas od 18. stoletja do obdobja med obema vojnama, kot posebno kvaliteto predavanja prof. Zwitterja pa naj še omenimo izčrpno navajanje tozadavne literature. Predavanje prof. Grafenauerja nosi naslov »Pomen Karantanije v oblikovanju zgodnjerednjeveške skupnosti alpskih in panonskih Slovanov in o njihovem kulturnem življenju 9. in 10. stoletja«. Predavanje je razdeljeno v tri dele. Prvi del govori o najrazličnejših težah v zvezi z naslovno problematiko do dosedanjih znanosti. Začenja že pri Antonu Tomažu Linhartu iz konca 18. stoletja, osvetljuje pa tudi trditve novejših zgodovinarjev (Hauptmann, Moro in drugi). V drugem delu avtor razlaga predvsem vsebino imena »Carantani« in v tej zvezi govori o Karantanski marki in regnum Carantanum. Na koncu tega dela ugotavlja: »... To tedaj (9. stol., op. p.) ni več ime prebivalstva le ene mejne grofije, marveč postane skupno ime vseh alpskih in panonskih Slovanov in ohrani skozi nekaj stoletij pomen današnjega imena Slovenci (čeprav seveda obeh etničnih enot ne moremo — že zaradi tako različne razsežnosti, preprosto izenačevati).« Tretji del pa označuje pomen Karantanije v kulturnem razvoju alpskih in panonskih Slovanov.

Tretji zgodovinski referat na prvih Koroških kulturnih dnevih je pripravil znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja Tone Zorn. Naslov njegovega referata je sicer »Nekateri pogledi na slovensko vprašanje na Koroškem po letu 1925«, vendar avtor govori predvsem o nastanku in namenu tako imenovane »vindišarske teorije« na Koroškem. V glavnem ugotavlja, da je bila »vindišarska teorija« vse do »anšlusa« leta 1938 privatna teorija nemških nacionalistov in njihovih organizacij in da je šele po tem letu postala tudi uradno priznana. Pri štetju leta 1939 so nacisti namreč uvedli tudi jezikovno kategorijo »windisch«. Nadalje avtor ugotavlja, da je bil eden izmed tvorcev in prav gotovo eden najbolj gorečih zagovornikov te teorije dr. Martin Wutte, predsednik Kärntner Heimatbunda in znan pronacistični zgodovinar. Zornov prispevek je obenem tudi tehtno dopolnilo knjige Lojzeta Umeta »Teorija o vindišarjih — Windische«.

Zaradi omejenosti prostora in pa sveda predvsem zaradi nestrokovnosti poročevalca se ne bomo spuščali v podrobnejše prikazo-

vanje drugih, predvsem jezikoslovnih prispevkov. Načelno naj samo omenimo, da so med avtorji predavanj znana imena kot: Tine Logar, Milko Matičetov, Valens Vodušek, France Stele, Nace Šumi, Marjan Zadnikar, Boris Paternu, France Bezljaj, Franc Zdravec in Emilijan Cevc. Med njimi pa se uspešno uveljavljajo tudi mlajši strokovnjaki kot Matjaž Kmecl, Jože Koruza in Janez Höfler. Žal pa med objavljenimi referati ni predavanja Brede Pogorelčeve »Delež Koroške pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika«, ki bo iz tehničnih razlogov izšel šele v »Zborniku predavanj II. koroških kulturnih dni«.

Naj na koncu poudarimo, da je pot, po kateri so šli organizatorji Koroških kulturnih dni, pot objavljanja predavanj, zelo pozitivna. Vendar je treba opozoriti, da so štiri leta, ki so minila do izida prvega Zbornika odločno predolga. Brez dvoma so temu vzrok tudi objektivne težave, vendar zaradi pomembnosti Koroških kulturnih dni tako za Koroške Slovence kot tudi za njihove nemško govoreče sodeželane bi bilo nujno, da bi zborniki predavanj izhajali bolj redno, predvsem pa obvezno vsaj z nemškimi povzetki, če že ne s prevedenimi referati.

Dušan Nečak

Ormož skozi stoletja. Ur. Jože Curk. Maribor, Obzorja 1973. 308 str. 8°. Ilustr.

Mineva 700 let od prve znane omembe Ormoža, s čimer seveda ni rečeno, da kraj ni še mnogo starejši. Kot nekateri drugi kraji je tudi Ormož skušal svoj visoki jubilej čimbolj dostojno proslaviti. Zvrstila se je vrsta prireditev, med njimi naj omenim zlasti bogato razstavo o zgodovini Ormoža na ormoškem gradu, skupščina občine Ormož pa je izdala bogat zbornik, v katerem sodeluje kar 19 avtorjev, nekateri celo z več prispevki.

O naselitveni zgodovini Podravja piše Jože Curk, ki kot osnovo historičnega nastajanja današnje pokrajine šteje antično zapuščino, v kateri so odsevale ilirsko-keltske in rimske civilizacijske zasnove. Na to, od preseljevanja ljudstev dalje precej zabrisano zasnovo so se usedale razne kolonizacijske plasti. Prispevek sega tudi v najnovejše obdobje, ko na razvoj naselij začenjajo vplivati nekmetski elementi. Dodan je bogat spisek literature.

Marjana Tomanič-Jevremov je opisala eneolitško naselbino na Pavlovskem vrhu pri Ormožu, medtem ko je Zorka Šubic prispevala članek o antični podeželski stavbi v Pavlovcih pri Ormožu, ki jo je izkopala ekipa pokrajinskega muzeja v Ptujju jeseni leta 1967.

Velik poznavalec ormoške preteklosti Anton Klasinc je napisal dve bogati razpravi.

V prvi z naslovom Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov je posegel nazaj tja do najstarejših pričevanj o karantanskih in panonskih Slovencih v 9. stoletju, se zadržal ob naselitvi Slovenskih goric, zemljiških gospodstvih v ormoški krajini, na kratko prikazal nekaj urbarjev, register vinske desetine iz leta 1482, mestno samoupravo v raznih obdobjih, posebej je spregovoril še o rodbinah Szekely in Pethe de Hethes, o obrambi pred Turki in vdoru Krucev, o podeželskih dajatvah, tlaki, vinogradniški posesti, o imenih podložnikov, bojih do zloma fevdalizma in letu 1848. Drugi prispevek A. Klasinca Gradivo za zgodovino Ormoža in njegovega okraja podaja nekaj registrov najpomembnejših listin (skupaj je bilo v raznih arhivih odkritih nad 110 ormoških listin za srednjeveško obdobje) za starejšo zgodovino Ormoža, zanimiv je popis hišnih gospodarjev iz leta 1754, ki daje vpogled v socialno strukturo podeželskih mest in trgov, urbarji in registri komende Velika Nedelja in Muretinci, popis arhivskih fondov v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, starejši popisi arhivskega gradiva za zgodovino Ormoža in sedanji inventar arhiva mesta Ormož ter komend Velike Nedelje in Muretincev.

Vladimir Bračič, ki je že v ČZN obdelal nekaj gosposčin (Borl in Vurberk) na podlagi imenjske cenitve iz leta 1542, ohranjene v graškem deželnem arhivu, je v študiji Ormož in njegova gosposčina leta 1542 pokazal, da so bile sredi 16. stoletja ormoško-ljutomerske gorice dobro poseljene, da »pustega ormoškega okraja« iz 13. stoletja ni več in da so takrat že obstajala vsa današnja naselja. Zanimiva je ugotovitev, da je štel Ormož tedaj 32 gospodinjev, torej okrog 150 prebivalcev, po večini obrtnikov. Primerjava s trgov Središče v istem času pa pokaže, da je bilo Središče večje naselje, vendar popolnoma kmečko.

Članek z naslovom Ubožni špital v Ormožu je prispeval Peter Klasinc; v njem sledimo razvoj te ustanove od 15. stoletja dalje vse do nemške okupacije leta 1941. Borut Belec je v prispevku Razvoj zemljiškoposestnih razmer v katastrski občini Tomaž v obdobju 1824—1961 primerjal franciscejski kataster s popisom kmetijskih površin leta 1896 in kataster iz leta 1961 ter prišel do zanimive ugotovitve, da so zahodno ljutomersko-ormoške gorice s svojim skromnim kmečkim vinogradništvom v primerjavi z jeruzalemskimi goricami doživljale bistveno drugačen socialnopoljestni razvoj.

75 let ormoške bolnice je skromen informativni zapis Theodore Čeč, za katerega se mi zdi, da bi bil lahko veliko bolj zanimiv, če bi avtorica znala najti arhivske podatke in ustne vire, zlasti pa menim, da ne bi smela

mimo zaslužnih ormoških zdravnikov, kakršen je bil npr. dr. Tone Hrovat. Delno je to vrzel zabrisal Ciril Porekar v članku Ormož na prelomnici devetnajstega v dvajseto stoletje, ki je tudi sicer eden najbolj doživeto napisanih prispevkov, kjer je avtorju uspelo prikazati utrip življenja in mnoge že pol pozabljene dohodke in običaje iz časov Avstro-Ogrske, narodnostne boje, vrsto zanimivih podatkov s področja šolstva, spominja se mnogih zaslužnih domačinov ipd.

Vida Rojic je obdelala poročila nemških orožniških postaj o partizanih na ozemlju sedanje ormoške občine v letih 1943 do 1945, kjer je opisala domala vse akcije o partizanskih nastopih na območju sedanje občine Ormož, ter ugotovila, da je bilo izvedenih največ preskrbovalnih akcij, sledijo oborožitvene akcije, propagandni in sabotažni nastopi, obračuni s sovražnikom itd. Zelo pa moti napačna raba predloga v (ne v Hajndlu, v Hardeku, v Krčevini, temveč na Hajndlu, na Hardeku . . .). O Ormožu v ljudski revoluciji piše Ivan Hren, ki posebej spregovori še o življenjski poti dveh narodnih herojev Jožetu Kerenčiču in Vinku Megli. O gospodarskem razvoju mesta s posebnim poudarkom na zadnjem desetletju govori Ivo Rajh v krajšem prispevku z naslovom Ormož in njegov dosednji razvoj, medtem ko je Ivan Cvetko obdelal vinogradništvo ormoškega področja.

V zborniku je objavljena tudi vrsta prispevkov s področja umetnostne zgodovine in etnografije. Marjetica Šetinc piše o zlatarskih in pasarskih izdelkih na ormoškem področju. Mira Ilijanić o poznogotskih pečnicah iz varaždinske trdnjave, razprava Jožeta Curka o fevdalni arhitekturi na ormoškem področju pa je širšega značaja, saj se marsikje dotika tudi zemljiškoposestnih razmer. Vitomir Belaj nas seznanja z ljudskim običajem pámetovo — tepežkanjem v Slovenskih goricah, medtem ko Marko Šošarič navse zanimivo opiše podobo krajine in naravo v ormoški občini.

Ob koncu naj omenim še Bibliografijo Ormoža in okolice, ki jo je pripravil Jakob Emeršič in obsega 617 enot. Razporejena je v glavnem po avtorjih, anonimni članki pa so razvrščeni pod krajevnim imenom.

Olga Janša

Iva Curk, Ohranjeni mitreji na Slovenskem, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, 31. zvezek, Ljubljana 1972, 22 strani, 15 slik.

To je prva knjižica v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, ki obravnava neko vrsto spomenikov na širšem prostoru vse naše dežele in ne skuša predstaviti le do-

ločenega naravnega oziroma kulturnozgodovinskega objekta ter ga povezati z njegovo ožjo ali širšo okolico, kot je bilo to pri vseh dosedanjih zvezkih.

Najprej nas avtorica seznanja z osnovnimi pojmi Mitrovega kulta. Prvotno so ga častili v vzhodnih provincah rimskega imperija, kasneje pa se je razširil tudi proti zahodu. Njegovi častilci so bili večinoma vzhodnjaki, a kasneje se jim je pridružilo tudi drugo prebivalstvo. Naj omenim tu le napis C. Caecinae Calpurniusa, ki je izhajal iz stare plemiške rodbine, a je dal Mitri na čast popraviti prvi mitrej v Ptuj. Največ privrženecv je imel bog svetlobe in Sonca v tretjem stoletju, za časa Dioklecijana, a nekaj desetletij kasneje ga je izpodrinilo krščanstvo, ki je postalo državna religija. Obe verovanji pa imata precej stičnih točk, saj sta nastali mladane na istem prostoru. Nova vera se je morala ozirati tudi na običaje tako številnih privrženecv Mitre. Prevzeli so 25. december, ki je bil prvotno dan, ko se je Mitra rodil iz skale, za rojstni dan Kristusa, praznovanje nedelje, dneva Sonca. Vplivi pa so bili tudi obratni.

Osnova mitraizma je v bojevanju dveh nasprotujočih si sil, dobrega in zla. Mitras je bog dobrega, svetlobe, ki se je rodil iz skale. Moral se je neprestano boriti proti zlu, končno je mogel z daritvijo belega bika ustvariti rastlinstvo, živalstvo in človeka. Na tej poti so mu pomagali kača in pes ter Cautes in Cautopates, njihov nasprotnik pa je bil škorpion, simbol zla. Mitrovim privrženecv, to so bili le moški, pa je bilo obljubljeno tudi plačilo v onostranstvu.

V Sloveniji je imel svoje privrženecv v vseh večjih naseljih, tako v Emoni, Celeji, Praetoriju Latobiorum in Nevidunumu, pa seveda v Poetoviju, kjer je bilo eno najmočnejših središč tega kulta. Posamezne spomenike najdemo še v Rušah, Savinjski dolini, Modriču na Pohorju, Zg. Pohanci pri Sevnici in pri Rožancu v Beli krajini.

Tem splošnim pojmom sledi podroben opis vseh treh, še danes in situ ohranjenih mitrejev v Sloveniji, to so prvi in tretji v Ptuj ter v živo skalo vsekan mitrej pri Rožancu. Avtorica podrobno razloži vse reliefe, ki so tako pomemben vir za poznavanje mitrovega kulta ter posvetilne napise, ki nam omogočajo spoznati socialni položaj častilcev boga Mitre.

Na koncu sledi še kratek seznam najpomembnejše strokovne literature o tem verovanju za časa rimskega imperija.

Anja Zwitter

Karl Semmelweis, *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823)*; Bur-

genländische Forschungen, Sonderheft IV Eisenstadt 1972. 98 str. + 68 tbl. Illustr. 8°.

Avtor publikacije Karl Semmelweis že vrsto let proučuje tiske Janeza Mandelca (Mannel, Manlius), prvega tiskarja, ki je deloval na tleh današnje Gradišćanske (od leta 1582 do 1604 ali 1605, ko je v kraju Deutschkreutz prenehal tiskati in tam verjetno tudi umrl).

Pred prihodom na obmejno področje zahodne Ogrske oziroma današnje Gradišćanske pa je Janez Mandelc deloval v Ljubljani. Sprva je bil tu knjigotržec, toda poleti 1575 je v Ljubljani ustanovil tiskarsko delavnico, ki je bila prva na Kranjskem in sploh na slovenskih tleh. Do svojega izgona spomladi 1582 je natisnil v Ljubljani okrog 30 del, od tega 11 slovenskih — torej petino vseh slovenskih tiskov 16. stoletja — in se s tem uvrstil tudi med pomembne pospeševalce slovenske protestantske književnosti.

Prvotno je imel Semmelweis namen obravnavati le Mandelčevo delo, vendar to v celoti, ko pa je bila njegova publikacija predvidena za slavnostno darilo ob 12. zborovanju avstrijskih bibliotekarjev, ki je bilo od 6. do 9. septembra 1972 v Eisenstadtu, se je odločil, da napiše zgodovino tiskarstva na Gradišćanskem. Menil je, da je to še toliko potrebnije, ker se s to materijo, razen pisca, ta čas ne ukvarja nihče drug. Zato je v tako zasnovani publikaciji tista dela, ki jih je Mandelc natisnil zunaj Gradišćanske, le na kratko navedel (ljubljanke tiske iz let 1575 do 1580 na straneh 46 in 47, varaždinske iz let 1586 do 1587 na strani 47 ter sárvárske iz let 1600 in 1602 na strani 48). Kljub temu obsegajo: uvodna razprava o Mandelcu, bibliografski popis njegovih izdaj na Gradišćanskem, kratka navedba Madelčevih izdaj zunaj Gradišćanske, preglednica tiskarskih krajev na Gradišćanskem s številom izdaj, preglednica tiskarskih krajev od Ljubljane do Deutschkreutza prav tako s številom izdaj in seznam literature o Mandelcu, polovico besedila Semmelweisove publikacije; od 68 prilog, kjer so reproducirane naslovne strani obravnavanih tiskov, pa prikazuje Mandelčeve tiske kar 41 prilog.

V nadaljevanju je avtor obravnaval na straneh 53 do 91 še deset tiskarn oziroma tiskarjev, ki so delovali na Gradišćanskem za Mandelcem do leta 1823. Svojo razpravo je zaključil s seznamom kratic in z registrom oseb in krajev, besedilu pa sledi še priloge. Ob popisu vsake bibliografske enote je navedel Semmelweis tudi starejšo literaturo, kjer se tisk že popisuje in obravnava. Tiskom v madžarščini je dodal še nemški prevod naslova. Popis je po večini razširil še s kratko informacijo o avtorju in o vsebini popisane

bibliografske enote in navedel slednjič, seveda le pri ohranjenih tiskih, tudi število ohranjenih izvodov in njihovo hranilišče.

Čeprav avtor Mandelčevega ljubljanskega delovanja iz navedenega razloga ni izčrpneje prikazal, pa je tisti del njegove publikacije, ki obravnava Mandelca, pomemben tudi za slovensko kulturno zgodovino, saj bolje osvetljuje Mandelčevo delovanje po izgonu iz Ljubljane. To obdobje tiskarjevega življenja je bilo v naši literaturi opisano le v splošnih potezah in še ti sumarični podatki so se naslanjali na starejšo literaturo. Novejše objave v teh prikazih niso upoštevane. Kakor sta prišla v zadnjem času na dan dva nova Mandelčeva ljubljanska tiska (prim. O. Sakrausky, Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580; 900 Jahre Villach, Villach 1960 in P. Simoniti, Neznani ljubljanski tisk iz leta 1577 in nekaj podatkov o njegovem avtorju; Kronika 19, 1971), tako so našli nekaj novih naslovov Mandelčevih tiskov na Ogrskem in Gradiščanskem tudi v madžarskih in avstrijskih bibliotekah (prim. seznam literature o Mandelcu na straneh 51 in 52). Vendar moramo upoštevati, da spadajo Mandelčevi tiski zaradi starosti in okoliščin, v katerih so nastajali in katerim so bili v naslednjem obdobju izpostavljeni, med velike redkosti tiskarske umetnosti, zato slika njegovega dela tudi danes najbrž še ni popolna.

Semmelweisova zasluga je, da je po približno sedemdesetih letih — na prelomu stoletja se je z Mandelcem intenzivneje ukvarjal zlasti Friedrich Ahn — ponovno združil vse dosedanje raziskave, preveril število in hranilišča tiskov in tako podal popolnejši pregled Mandelčevega delovanja v zadnjih dveh desetletjih njegovega življenja. Na tem mestu bi opozoril, da je napravljen sodoben bibliografski popis tudi za ljubljanske slovenske Mandelčeve tiske — v sklopu bibliografskega popisa vseh slovenskih tiskov 16. stoletja — v B. Berčič, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts; Abhandlungen über die slowenische Reformation (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 1.), München 1968.

Po Semmelweisovih navedbah je Mandelc natisnil na Gradiščanskem 58 del (6 v nemškem, 35 v madžarskem in 17 v latinskem jeziku), v Varaždinu 3 dela (2 v latinskem in 1 v hrvaškem jeziku) in v Sárváru 4 dela (3 v madžarskem in 1 v latinskem jeziku). Doslej je torej evidentiranih 65 del, ki jih je Mandelc po svojem odhodu iz Ljubljane natisnil na Gradiščanskem, Hrvaškem in Ogrskem.

Iz teh del je razvidno, da je Mandelc tiskarno selil iz kraja v kraj in pod zaščito protestantskih velikašev Batthyányjev, Zrinj-

skih, Erdödyjev in Nádasdyjev pridno tiskal. Güssing (1582—1585), Varaždin (1586—1587), Eberau (1587—1592), Deutsch Schützen (1592—1593), Güssing (1595—1597) Deutschkreutz (1598), Sárvár (1600), Deutschkreutz (1601), Sárvár (1602), Deutschkreutz (1603—1605) so postaje njegove življenjske poti. Z impresuma njegovih zadnjih izdaj lahko tudi sklepamo, da je svojo življenjsko pot zaključil leta 1604 ali 1605 v kraju Deutschkreutz na Gradiščanskem. Za tiskarjevo vdovo je vodil podjetje Mandelčev pomočnik Emerik Farkas, ki je že leta 1608 postal lastnik tiskarne.

Pri proučevanju Janeza Mandelca je torej Semmelweis napravil velik korak naprej in s tem prispeval, da je slika delovanja tega pomembnega tiskarja postala celovitejša.

Branko Reisp

Jože Koropec, Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor, Obzorja 1972, 195 strani.

Avtorja ni treba posebej predstavljati, saj je že nekaj let znan kot najbolj plodovit slovenski štajerski zgodovinar, kot profesor na mariborski pedagoški akademiji in kot urednik nove vrste Časopisa za zgodovino in narodopisje. »Zemljiške gosposčine« predstavljajo tekst njegove doktorske disertacije iz leta 1970. Razveseljivo je, da so v razmeroma kratkem času prišle v knjižni obliki med širši krog zgodovinarjev in drugih ljubiteljev berila z zgodovinsko tematiko. Delo je sinteza nekajletnega proučevanja štajerske fevdalne zgodovine in še posebej starejše zgodovine dravske doline ter zemljiške posesti šentpavelskega samostana. Šentpavelsko posest je Koropec posebej obdelal že v letih 1965-67 v svoji magistrski nalogi, na podoben tematiko in način obravnave pa lahko naletimo tudi v njegovih krajših razpravah. Naj že kar tu opozorimo na njegovo predavanje na lanskoletnem zborovanju zgodovinarjev v Škofji Loki »Štatenberg in kmečki upor«, objavljeno v ČZN 1972 in ponatisnjeno v posebni publikaciji z Aškerčevim ciklusom »Tahi na Štatenbergu«, Obzorja 1972, ter na njegov najnovejši oris »Slovenski kmečki upor 1635«, ki je v nadaljevanjih letos spomladi izhajal v mariborskem Večeru.

V posameznih poglavjih je avtor z leksikografsko natančnostjo podal pregled obsega in teritorialnega razvoja posameznih posesti dravske doline v času od 11. do 16. stoletja. Dalje je obdelal različne oblike zemljiške posesti in njihove pertinence. Orisu upravne, sodne in cerkvene razdelitve sledi pregled kolonizacije posameznih področij. Pri pisanju naštetih poglavij je avtor kritično uporabljal vrsto že objavljenih virov in tis-

kanih zgodovinskih pregledov, ki se nanašajo na ta del slovenskega prostora.

Drugi del knjige, poglavja o gospodarskem položaju gospoščin in njim podložnih kmetov, sloni v pretežni meri na podobni analizi še neobjavljenih virov, predvsem dragocene vrste urbarjev in imenjskih cenitev iz let 1542—1544. Koropčevi opisi družbenoekonomskih odnosov so podkrepiljeni s številnimi podatki, tabelami in grafikoni. Naštevanja podrobnosti so sicer večkrat resda že podobna objavi virov in so za povprečnega bralca prav gotovo utrujajoča. Avtor pa je zaključke v sklepnem poglavju teksta z njimi nedvomno solidno podkrepil. Očitki, ki jih je lahko slišal v Škofji Loki na račun svojega »drobnjakarstva«, se ob tem zdijo neupravičeni.

Profesorja Ferdo Gestrin in Bogo Grafenauer v spremni besedi poudarjata, da bodo prav Koropčevi kvantitativni podatki lahko dobro izhodišče za nadaljnje podobne raziskave in skupaj z opusom Pavla Blaznika o škofjeloškem gospodstvu pot do novih spoznanj v slovenski agrarni zgodovini. Daljši povzetek v nemščini še povečuje uporabnost in razširja krog odmevnosti pričujočega dela.

Nataša Stergar

Milan Valant, Zgodovina najstarejše Ljubljane (Šentjakoba). Samozaložba, Ljubljana, 1972; 50 str.

Milan Valant je po starših Krajinčan, sam pa je rojen v Ljubljani. Svoje drugo delo je zato posvetil njenemu najstarejšemu delu, v katerem je preživel velik del svojega življenja.

Razen kratkega opisa prazgodovinske, antične in zgodnjerednjeveške Ljubljane je večina prostora namenjena opisu nastajanja in razvoja Šentjakoba. Izredno zanimiva preteklost tega mestnega predela, zlasti jezuitskega kolegija, mu je dala možnost, da je nastala zanimiva knjižica. Zgodovinar v njej sicer ne bo našel kakih bistvenih novih podatkov pač pa vrsto drobcev iz zgodovinske in kulturne preteklosti šenjakobske cerkve in bližnjih ulic.

Delo je napisano na podlagi dosedanje literature. Avtorjev namen — popularizirati preteklost — je sicer lep, vendar se mu ne sme popolnoma prepustiti. Tudi zgodovinska publicistika ima namreč svoja pravila.

Stane Granda

Stanko Škaler, Boj za staro pravdo. Ljubljana, 1973, 124 str. in zemljevid.

Med razmeroma precejšnjim številom publikacij, ki so izšle v počastitev 400-letnice

slovensko-hrvaškega kmečkega upora, je zadnje delo pokojnega Stanka Škalerja najbolj poljudno. Avtor, ravnatelj Posavskega muzeja v Brežicah, ki naj bi v perspektivi postal centralni slovenski muzej za kmečke upore, je bil gotovo med najbolj poklicanimi, da napiše na podlagi dosedanjih dognanj lahko razumljivo delo o naši uporniški preteklosti.

V prvem delu je opisano stanje podložnih kmetov v letih pred uporom, ko se je njihov položaj naglo poslabševal. Ne samo, da je razložen temeljni družbeni konflikt, ampak so prikazani tudi drugi momenti, ki so silili kmete v upor. Detajlneje so obdelani koroški kmečki upor leta 1478, slovenski 1515 in slovensko-hrvaški kmečki upor 1573. S tem je jasna tudi prva pomanjkljivost knjige. Upor iz leta 1635 in tolminski kmečki upor nista obdelana. Naslednja pomanjkljivost je v tem, da je poleg citiranja virov, ki naj bi delo poživili, položil v usta kmetov stavke, ki jih ti (verjetno) niso govorili. S tem je razvrednotil nekatere prednosti, ki jih je dosegel z vpletanjem originalnih dokumentov.

Delo moramo šteti za uspelo. Ne odlikuje ga samo lep, jasen in skrbno napisan tekst, ampak tudi številne ilustracije, grafike in fotografije. Knjigo bo z užitkom prebiral tudi zahtevnejši bralec.

Stane Granda

Beniamino Salvi-Slavec, Nacionalno in politično gibanje Slovencev in Hrvatov od razsvetljenstva do nastanka jugoslovanske države (1918). (Il movimento nazionale e politico degli Sloveni e dei Croati dall'illuminismo alla creazione dello Stato Jugoslavo (1918). ISDEE Istituto de studi e documentazione sull'Est Europeo 1971, 264 str.

Beniamino Salvi-Slavec je pripadnik slovenske narodnostne manjšine v Italiji, študij zgodovine je dokončal na ljubljanski univerzi, zdaj pa poučuje v Italiji. K njegovemu delu sta prispevala uvoda znana italijanska zgodovinarja Leo Valiani in Arduino Agnelli. Zlasti uvod slednjega je obsežen in podaja razmerje med Zahodno Evropo in Južnimi Slovani.

Avtor se na začetku na kratko dotakne naselitve Slovencev in Hrvatov, problema nacionalnega ozemlja in v kratkih obrisih poda zgodovino obeh narodov do obdobja razsvetljenstva, ko obravnava vse slovenske prepovedne krožke, pri Hrvatih pa posebej obravnava Ignata Martinovića in njegovo profrancosko zaroto. Nadalje obravnava Ilirske province, v zvezi z njimi Vodnika, odnos slovenskih prepovediteljev do francoske oblasti in idejo ilirizma. Obravnava panslo-

vansko gibanje pred letom 1848, Dobrovskega, Czartoryskega, Herderja, Kollarja, Pačackega.

Sledi poglavje o političnih gibanjih pred 1848 najprej pri Hrvatih, kjer obsežno obravnava kulturno gibanje in njegove pomembne osebnosti. Pri Slovencih v tem obdobju obravnava delovanje Čopa in Prešerna, boj proti ilirizmu in abecedno vojno.

Ob letu 1848 obravnava stališča posameznih slovanskih narodov, njihove odnose z Madžari in Italijani, praški kongres, program »Zedinjene Slovenije«, delovanje Slovencev, dogodke na Hrvaškem, delovanje bana Jelčića.

V obdobju Bachovega absolutizma omenja ustanovitev Družbe sv. Mohorja, nato opiše ustavno obdobje 1860—1867, ob čemer razlaga tudi avstrijski parlamentarni sistem. Nato piše o kulturni in politični aktivnosti za časa čitalnic, o mariborskem programu.

Precej prostora posveti hrvaškim strankam, delovanju škofa Strossmayerja, uvedbi dualizma in dejavnosti v Saboru. Sledi poglavje o slovenskih taborih in Ljubljanskem programu, o volitvah 1867 in posledicah dualizma za Slovence. Nato avtor obravnava mladoslovence in tabore, ki jih natančno opiše. Omenja rusofilske ideje pri Franu Celestinu, pojav jugoslovanske ideje, obsežno pa se pomudi ob Ljubljanskem programu.

Nadaljnje poglavje govori o političnem in kulturnem življenju na Hrvaškem od dualizma do 1880, pri čemer je poudarek na reviziji hrvaško-ogrske nagodbe. Avtor obsežno obravnava dogajanja na Slovenskem od 1867 do 1893. Opisuje trenja med »mladimi« in »starimi«, delovanje Levstika, Taafjevo obdobje, slogaštvo, nastop Mahničiča, »ločitev duhov«, prvi slovenski katoliški šod.

Avtor nato obravnava nastanek in razvoj slovenske socialne demokracije od 1867 — od Slovenske lipe, preko delovanja Železnikarja, ustanovitve JSDS, problem Kristanove personalne avtonomije, Tivolske resolucije, konča pa z idejami Ivana Cankarja. Nekoliko krajše obravnava razvoj hrvaške socialne demokracije.

Obsežno obravnava dogajanja na Hrvaškem od 1883 do 1914, od vlade bana Khuena Hedervaryja, trenja med Hrvati in Srbi na Hrvaškem, delovanje strank, politiki »novega kurza« in srbsko-hrvaški koaliciji.

Avtor se nato povrne k Slovencem, obravnava nastanek klerikalne in liberalne stranke, stike Slovencev s Hrvati, razvoj jugoslovanskega gibanja, dotakne se prepovedov.

Zadnji del knjige je posvečen slovenskemu in hrvaškemu gibanju med prvo svetovno vojno. Najprej obravnava odmev na izbruh vojne v Sloveniji in na Hrvaškem, pre-

ganjanja naprednih elementov, proces proti prepovedovcem, stališča slovenske in hrvaške socialne demokracije. Nato obravnava Niško izjavo, ustanovitev Jugoslovanskega odbora, njegovo delovanje, odnose z italijansko vlado in delovanje Supila. Obravnava Krfsko deklaracijo, ki ji pripisuje kljub šibkim točkam zelo velik pomen.

Nato obravnava majniško deklaracijo, okoliščine, v katerih je do nje prišlo, razkol med Krekom in Korošcem ter Šušteršičem. Opozori na različno vrednotenje pomena deklaracije, kot se kaže pri jugoslovanskih zgodovinarjih, poroča o deklaracijskem gibanju, ki ga je izjava sprožila. Opozarja tudi na vpliv parol oktobrske revolucije na deklaracije Jugoslovanskega kluba in na odmev Majniške deklaracije pri Hrvatih in Srbih.

Dotakne se tudi uporov južnih Slovanov v avstrijski vojski, obravnava slovenske in hrvaške socialiste, ob njihovem obratu od avstromarksizma k jugoslovanstvu, Cankarjevo predavanje v Trstu, vstop socialistov v Narodni svet, deklaracijo hrvaške socialne demokracije na konferenci v Stockholmu. Delo zaključi s stanjem ob koncu vojne, nacionalno koncentracijo, ustanovitvijo Narodnog vjeća in Narodnega sveta ter ustanovitvijo države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Navaja tudi obsežen pregled literature. Čeprav je delo pisano na podlagi literature, je gotovo pomemben pregled zelo važne dobe v slovenski in hrvaški zgodovini in kot tako gotovo pomembno za informiranje naših zahodnih sosedov. Pomembno je tudi dejstvo, da je avtor uporabil mnogo novejših del slovenske, hrvaške in svetovne historiografije. Velik poudarek daje kulturni zgodovini.

Andrej Vovko

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, izdal in založil Goriški muzej, Nova Gorica, januarja 1973, 30 str.

Delo je posvečeno 10-letnici Kluba starih goriških študentov in 85-letnici predsednika tega Kluba Franceta Gorkiča. Avtor opisuje delovanje Kluba, ki se kaže v odkrivanju plošč in spomenikov kulturnim, javnim in narodnim delavcem na Goriškem. Dotakne se novejših zgodovine Goriške, življenjske poti in delovanja Franceta Gorkiča, sestankov bivših dijakov nemške in slovenske gimnazije v Gorici, njihovega sestanka 22. septembra 1963 v Kromberku. S tem sestankom, na katerem so iz svoje srede izvolili odbor za postavitev spominskih plošč Andreju Gabrščku in dr. Antonu Gregorčiču, se je pravzaprav začelo njihovo delo.

Avtor nato v kronološkem redu podaja kronike proslav in besedila na spominskih ploščah in spomenikih, prav tako pa opiše podrobnosti o izdelavi plošč in spomenikov.

Prvo spominsko ploščo Andreju Gabrščku so odkrili 12. septembra 1965 na njegovi rojstni hiši v Kobaridu, na isti dan popoldne pa še dr. Antonu Gregorčiču na Vrsnem. Leta 1966 so odkrili spomenik s spominsko ploščo v Kromberku skladataelju Vinku Vodopivcu, 1967 v Mostu na Soči spominsko ploščo dr. Ivanu Preglju na njegovi rojstni hiši, 1968 pa Vinku Vodopivcu na njegovi v Ročinju. Isto leto je dobil spominsko ploščo dr. Ivo Šorli, leta 1969 so odkrili ploščo v spomin na 100 let čitalnice v Vrtojbi in Ivanu Laharnarju ter dr. Dragu Marušiču, leta 1971 Ernestu Klavžarju, Andreju Žnidaršiču, bratoma dr. Josipu in dr. Nikolaju Tonkliju, leta 1972 pa Stanku Premrlu, istega leta pa so odkrili spomenik Franu Erjavcu na Erjavčevi cesti v Novi Gorici.

Klub skrbi tudi za obnovitev grobov pomembnih rojakov, zlasti za obnovitve napisov.

Andrej Vovko

Vid Vremec: Andrej Manfreda, kobariški protifašist in drugi. Partizanska knjiga, Ljubljana 1973, 200 str.

Knjiga je posvečena Andreju Manfredi, kobariškemu študentu, pripadniku tajne organizacije TIGR, obsojencu prvega tržaškega procesa, članu italijanske komunistične stranke, ki je 7. julija 1943 umrl v ječi Saluzzo.

Avtor nas izčrpno seznanj z njegovim življenjem in delovanjem, hkrati pa označi tudi geografski in zgodovinski okvir, v katerem je živel. Začne z opisom kobariškega območja od preloma stoletja dalje, opiše dogodke med prvo svetovno vojno, fašistično nasilje, zlasti znane dogodke ob poškodbi spomenika na Krnu in fašističnih represalijah.

Andrej Manfreda se je rodil 1908, oče mu je umrl 1915 v ruskem ujetništvu, mater z bratom in sestro pa so Italijani po prvi zasedbi odvedli v bližino Neaplja, kjer so živeli skoraj leto dni. Po končani ljudski šoli so vpisali Andreja na idrijsko slovensko realno gimnazijo, od tam pa je leta 1925 prestopil na videmski licej, kjer je maturiral z odliko leta 1928.

Andrej je bil že od gimnazije naprej narodno in protifašistično usmerjen, zanimal se je tudi za socialne probleme; pred koncem leta 1927 so ga sprejeli v tajno protifašistično organizacijo TIGR. Postal je eden voditeljev te tajne organizacije na gornjesoškem območju.

Avtor poroča o protifašističnem zborovanju na Krnu avgusta 1928, kjer je dvajsetletni Andrej govoril in navaja tudi njegov govor. Jeseni istega leta se je vpisal na fakulteto za politične in družbene vede v Padovi, opravljal je tudi razne akcije, med drugim je sodeloval v trosilni akciji z letaki proti fašističnim volitvam leta 1929.

V Padovi je nadaljeval študij, dokler ga niso 25. marca 1930 doma aretirali in odpeljali v Koper, nato pa v rimsko ječo Regina Coeli. Iz tega obdobja navaja avtor tudi nekaj Andrejevih pisem. Sledi opis Prvega tržaškega procesa, ustrelitev v Bazovici in odmev na ta dogodek.

Andreja Manfreda so na tem procesu obsodili na 10 let ječe. Najprej so ga zaprli v kraju Oneglio v Liguriji v samico. Zbolel je; v zaporu je prišel v stik z italijanskimi komunisti. Ko so ga prestavili v jetniško zdravilišče Pianosa, je postal prepričan komunist. Oktobra 1932 so ga premostili v jetnišnico Civitavecchia. Iz tega časa je na tem mestu v knjigi objavljenih več Andrejevih pisem.

Leta 1931 so zaprli tudi Andrejevega brata Janka, v Rimu pa so ga obsodili na 15 let ječe v jetnišnici v Volterro. Andrej je iz zapore pisal bratu pisma in vplival nanj, da se je tudi on približal komunistični ideologiji. Janka so premostili v Turi di Bari, kjer je bil nekaj časa v celici skupaj z Gramscijem.

Ob amnestiji leta 1935 je bil Andrej izpuščen iz ječe, bil pa je pod policijskim nadzorstvom. Kljub temu mu je uspelo navezati stike celo s komunisti onstran meje. Iz Kobari-da si je dopisoval z bratom, maja 1936 pa so ga spet aretirali. Sodna obravnava proti njemu se je začela maja 1937, do takrat pa je bil zaprt v Regini Coeli. Dolžili so ga, da je širil protifašistični tisk. Obsodili so ga na 14 let zapore. Poslali so ga v Pianoso, nato pa v Saluzzo, kjer so bili samo težji bolniki. Pri prevozu do jetnišnice je slučajno srečal 25. marca 1938 brata Janka, ki so ga vodili na Pianoso. Andrej je 7. julija 1943 v skrivnostnih okoliščinah umrl.

V knjigi je tudi poglavje o dogodkih tik pred italijansko kapitulacijo in po njej, o nastanku »kobariške republike«, partizanski dejavnosti v kobariško-breginskem in severnem predelu Beneške Slovenije, knjiga pa se zaključuje z vrnitvijo Janka Manfrede 9. junija 1944 domov, njegovim delovanjem v partizanih ter prevozu posmrtnih ostankov Andreja domov. Njegovo krsto so 19. novembra 1945 prepeljali v Ljudski dom v Gorici, naslednji dan pa so jo pokopali v Kobaridu. Brat Janko, ki sta ga prizadela zapor in bolezen, je umrl 1948, njuna mati pa je dočakala visoko starost in umrla leta 1965.

Knjiga je nedvomno dragocen prispevek k poznavanju dogajanja na Kobariškem za

časa fašizma, prav tako pa natančen opis življenjske poti bratov Manfreda, zlasti Andreja, njuno življenje in delo pa širši javnosti dosedaj ni bilo preveč poznano. Številna objavljena pisma so pretresljivo pričevanje razvoja neke osebnosti v mračnem in usodnem času, kot je to bil čas fašizma.

Andrej Vovko

Erna Muser — Vida Zavrl, FKL žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Partizanska knjiga v Ljubljani 1971. 760 str.

Zajetna knjiga, ki govori o deležu Slovencev in Jugoslovanek v ženskem koncentracijskem taborišču Ravensbrück (uradna kratica FKL) — poleg Auschwitza največjem ženskem taborišču — je fuzija pričevanj preživelih jetnic in uvodnih poglavij, ki jim ne moremo odrekati resnosti znanstvenega dela. Avtorici, obe nekdanji jetnici taborišča na Mecklenburškem, sta pri pisanju uvodnih sestavkov in kritičnih pripomb k tekstom spominskih pričevanj uporabili vso bogato svetovno in domačo literaturo, ki je izšla v letih 1945—1971. Prav tako sta pregledali domače dokumente arhiva IZDG in RSNZ SRS, nadalje dokumente in podatke Inštituta za marksizem in leninizem v Berlinu, muzeja v Ravensbrücku, ki »gostuje« v nekdanjem zloglasnem ravenbrückem bunkerju, ter številne podatke in pojasnila. Pri objavah pričevanj sta avtorici poskušali podati čimbolj avtentičen tekst z izrazi, ki so bili v navadi v taboriščnem žargonu, opombe ob koncu knjige pa koristno pojasnjujejo manj jasne ali napačno interpretirane detajle. Razvrstitev spominskih prispevkov sledi kronologiji prihodov in odhodov v druga taborišča: v bližnji Uckermark (sprva mladinsko, pozneje uničevalno taborišče), Mauthausen, Neustadt-Glewe, Malchov, Rechlin in Bergen-Belsen, če navedemo le nekatera. Posamezna pričevanja so bila zapisana že v prvih letih po vojni, nekaj so jih pozneje avtorice dopolnile, več prispevkov pa je bilo že objavljenih. Pisanje taboriščnih spominov je zlasti spodbudil kongres internirank septembra 1949 v Berlinu, načrtno zbiranje pa se je začelo po letu 1961. Več kot 100 knjižnih strani obsega slikovni del, ki ga napolnjujejo fotografije jetnic in drugo dokumentarno gradivo — last raznih institucij in ustanov pri nas in v tujini. Najbolj neposredno doživimo risbe in fotografije ročnih izdelkov jetnic. 3 zemljevidi pa dajejo celotnemu tekstu prostorsko orientacijo: Slovenija po 6. aprilu 1941, SS Evropa s koncentracijskimi taborišči in Načrt FKL Ravensbrück.

V uvodnih poglavjih se seznanimo z nastankom in razvojem nacističnih koncentra-

cijskih taborišč ter o delovanju Ravensbrücka od njegove uradne »otvoritve« marca 1939 do konca, ko je 1. maja 1945 KL Ravensbrück prevzela sovjetska oblast, nekaj dni prej pa je popolna evakuacija taborišča pred prodirajočo rdečo armado terjala še zadnje žrtve. Prav nacisti so do vrhunca izpopolnili angleški izum v burski vojni. Po prihodu na oblast so začeli s sistematičnim izgrajevanjem koncentracijskih taborišč, najprej za uničevanje svojih političnih nasprotnikov, kriminalcev nemške narodnosti, že kmalu pa tudi za pripadnike »manjvrednih ras« (Žide in Cigane), zločince in asocialce, po izbruhu vojne in zasedbi tujih ozemelj pa za uničevanje predstavnikov manjvrednih, zlasti slovanskih narodov. V taboriščih so se znašli tudi jetniki in jetnice iz zahodnoevropskih držav, od koder so povečini prihajali ljudje, ki naj bi ogrožali varnost zasedbenih oblasti. Tako so postala KL kraj organiziranih in sistematičnih umorov 11 milijonov ljudi obeh spolov in raznih narodov in ras. Miselne silnice za uničevanje ljudi v nacistični državi je treba iskati v celotnem kompleksu Hitlerjevega prihoda na oblast, v porajanju nacionalsocializma, ki je na poti do oblasti najprej uničil vse svoje nasprotnike v Reichu, ko pa je začel zasedati Evropo, je z rasistično ideologijo začel uničevati množice z vseh zasedenih ozemelj. 12-letna zgodovina koncentracijskih taborišč pozna samo stalno izpopolnjevanje svoje organiziranosti, uničevalnih metod (plinske celice in krematoriji) do presenetljive popolnosti tega mehanizma za množično uničevanje. Organizacija taborišč se je še zlasti okreplila po marcu 1934, ko jih je prevzela SS in so bila mogoča le uradna, državna taborišča. Prvi taborišči po prevzemu SS sta bili Oranienburg (pozneje Sachsenhausen) in Dachau, ki se jima je leta 1937 pridružil še Buchenwald. Do začetka vojne so nacisti zgradili še 3 velika taborišča: Mauthausen po zasedbi Avstrije, Flossenbürg in Ravensbrück, do aprila 1942 pa še 9 novih. Mreža taborišč je prepredla najprej Nemčijo in nato še zasedene dežele (množica uničevalnih taborišč na Poljskem). Med vojno so postale gospodarske naloge taborišč pomembnejše od političnih in so jih delili na delovna, na delovna s strožjimi razmerami in uničevalna. Delitev pa je dejansko neupravičena, saj so bila vsaj ob koncu vsa uničevalna. Tudi na slovenskih tleh je bilo uničevalno taborišče v opuščeni rižarni pri Sveti Soboti v Trstu leta 1944. Upravno se je s taborišči ukvarjal SS-Führungshauptamt v Oranienburgu. Leta 1942 so tudi KL vključili v »totalno« — v delo za vojno in proizvodnjo in so zato upravo priključili novemu SS glavnemu uradu za upravljanje gospodarstva. »SS država« je

taborišča planirala še za obdobje po vojni, če bi nacizem zmagal, kjer bi zlasti slovenski jetniki prisilno delali.

FKL Ravensbrück je nastal po Himmlerjevem ukazu, ker je postalo žensko taborišče v opuščeni kaznilnici Lichtenburg pri Torgauu premajhno. Zaradi vedno večjega dotoka so morali taborišče, sprva namenjeno za 2000 jetnic, pozneje trikrat povečati. Število jetnic v celotnem taboriščnem kompleksu s podružnicami se je gibalo od 2500 leta 1939 do 46.000 januarja in februarja 1945, ko so se v taborišča zgrnile tisočere jetnice iz vzhoda in madžarske politične jetnice. Za zgodovino Ravensbrücka se je delno ohranil dragocen transportni seznam novink od 24. marca 1939 do 26. januarja 1945. Iz njega dobimo podatke tudi za Slovenke oziroma Jugoslovanke.

Zgodovina nemških koncentracijskih taborišč je eno od poglavij našega NOB. Po približni cenitvi je bilo v Ravensbrücku in raznih podružnicah 2300 Slovenk in 2750—2800 jugoslovanskih državljanek. Od teh se okoli 200 Slovenk ni nikoli vrnilo v domovino. Prve Slovenke so pripeljali z Gorenjskega že 10. septembra 1941, sredi januarja 1945 pa so v Ravensbrück pripeljali vsaj še 3 transporte Slovenk, dva iz goriških zaporov. Slovenke razredno zavedne protifašistične bojevnice so bile prvič tudi resnično združene, saj so v taborišče pripeljali najprej Gorenjke in Štajerke, od aprila 1942 cele koroške družine, po kapitulaciji Italije žene iz bivše ljubljanske pokrajine, konec leta 1944 pa še Prekmurke, ki so jih Nemcem izročili Madžari. Med njimi so bile zastopane pripadnice vseh slojev in poklicev, od predvojne politične delavke Marije Žumrove, prve doktorice naravoslovja Angele Piskernik do koroške ljudske pesnice Katarine Miklav iz Lepene, avtorice doživetih pesmi iz taborišča.

Knjiga o Slovenkah in Jugoslovankah v Ravensbrücku je naš prispevek k dokumentom o tragični usodi zatiranih evropskih narodov, za katere si je nacizem izmislil pojem fizičnega uničenja. Postala je vest ljudi, da se nikoli ne bi ponovile podobne grozote za električnimi žicami, kjer je bil človek oropan svojega dostojanstva ter ostal le številka s popolnoma negotovo usodo, izročen na milost in nemilost podivjanim esesovskim hlapcem. V svetu, ki ga živimo, ko so nasilje in temne človekove sile še prisotne in ko v naši sosesčini spet dvigajo glavo neonacistični obsedenci, igra pričujoča knjiga pomembno kulturno poslanstvo.

Gvido Stres

Bazovica v boju. Trst, »Odbor za postavitve spomenika padlim v NOB v Bazovici« 1973. 48 str.

V zadnjem desetletju opažamo pri prebivalcih v vaseh na tržaškem Krasu težnjo po postavitvi spomenikov padlim v NOB. Ta ideja vsebuje neko dvojnost in sicer postavitve spomenika iz zgodovinskega in umetniškega okvira, ter obenem mobilizacijski moment prispevka cele vasi. Skupno s spomenikom, ki po navadi predstavlja glavni del truda in dela, pa izhajajo po kvaliteti in kvantiteti različne brošure, ki opisujejo potek NOB v določeni vasi, nanizanje imen padlih in pogrešanih, imena terencev itd. Sistem pisanja je v večini teh brošur enak. Pisci po ustnih pričevanjih in po pisanih ostankih prikažejo poljudno, vsakomur razumljivo dogajanje v obdobju od konca prve svetovne vojne do leta 1945.

Po tem konceptu je izšla tudi brošura »Bazovica v boju«, ki jo je uredil novinar pri Primorskem dnevniku, Jože Koren. Ob svečani otvoritvi spomenika septembra 1973 so brošuro organizatorji delili med prisotne.

Za učinkovitost platnice je poskrbel arh. D. Jagodic, ki je obenem tudi osnoval načrt spomenika.

Uvodni tekst nam posreduje boj vaščanov Bazovice za postavitve spomenika. Kljub vsakovrstnim težavam in to predvsem birokratskega značaja, je spomenik zrasel ob finančni in materialni pomoči vseh vaščanov. Obenem pa je zgraditev spomenika podprla tudi ZZB NOV Slovenije, zavedajoč se, da predstavlja ime Bazovica globok moment v slovenski narodni zavesti. Ta zapis izzveni obenem kot zahvala vsem, ki so na kakršenkoli način pomagali pri postavitvi spomenika.

V drugem sestavku razloži arh. D. Jagodic umetniški koncept spomenika: »na sredi kraškega tlaka iz grobega kamna, široka a nizka forma iz bronu v obliki fontane, s figurami v reliefu, ki ponazorujejo zgodovino Bazovice od prvih žrtev in kalvarije slovenskega ljudstva do zmagovitega narodno-osvobodilnega boja in obnove miru.«

Temu sledi fotografski in biografski insert 15. padlih v NOB. Po uvodnem delu sledi še zgodovinski prikaz v petih prispevkih: V fašističnem jarmu, Krvava zora, Bazovica v boju, Nastanek in bojna pot Bazoviške brigade, Bazovica po zmagi.

V prvem prispevku se V. Mijot zaustavi ob posledicah propada Avstroogrske za Bazovico, nato pa spremlja prosvetno in združno življenje na vasi. Svoje pisanje zaključí z nastopom fašizma v tržaški okolici in še posebno v Bazovici.

Seveda ni mogla ta brošura mimo bazoviških junakov. Podelila jim je prispevek pod naslovom »Krvava zora«, kjer si je urednik pomagal z odlomkom iz knjige V. Špangerja »Bazoviški spomenik«, kjer prikazuje ekse-

kucijo Miloša, Bidovca, Marušiča in Valenčiča na bazoviški gmajni. V tretjem prispevku, ki ga je napisal Duško Kalc, je najobširnejše podano obdobje borbe proti fašizmu v Bazovici. Pisanje temelji predvsem na ustnem izročilu preživelih in na dokumentih terenske organizacije, od protestnih akcij domačinov do deportacij in do prvih kontaktov ljudstva vzhodnega tržaškega Krasa z OF. Po 8. septembru 1943 se v vasi osnuje vaški odbor OF, organizirana je ilegalna slovenska osnovna šola ter okrajni NOO.

V četrtem prispevku je J. Koren ekscerpiral knjigo Franja Bavca »Bazoviška brigada«.

Zadnji prispevek nam prikaže razvoj Bazovice od osvoboditve do današnjih dni, kar S. Spetič jemlje kot podlago za poziv ljudem v borbi proti neofašizmu.

Ob tej brošuri ter ob celi vrsti njenih predhodnic, naj zapišem, da je to le delček zgodovine vasi v okolici Trsta. Potreben bi bil resnejši pristop k preteklosti teh vasi. Pozitivna vloga teh brošur, naj bi bila v tem, da bi bile v spodbudo za zbiranje gradiva teh vasi, ki postajajo vse bolj predmestja z mešanim prebivalstvom, kjer spomini in navade prav tako hitro izginjajo, kot izginja podoba tržaškega Krasa.

Boris Gombač

Jože Krall, *Partizanske tiskarne na Slovenskem, II. — Primorske tiskarne. Knjižnica NOV in POS 40/II. Ljubljana 1973. 430 str.*

Sodelavec Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Jože Krall, je v dobrem letu z dvema pomembnima publikacijama obogatil slovensko zgodovino pisje. V svoji prvi knjigi je opisal razvoj tiskarstva v ilegalni Ljubljani in na partizanskem Dolenjskem. Razprava o primorskih tiskarnah predstavlja nadaljevanje že začetega dela. Avtor obravnava razvoj Primorskih tiskarn že od njegovih prvih začetkov in jo je tako kot prvi del izdal IZDG v redni zbirki NOV in POS, ki jo zalaga Partizanska knjiga.

V uvodnem poglavju se je na kratko dotaknil ciklostilnih tehnik, ki so delovale v času fašizma. Tako navaja, da so že v letih 1938—1940 izdajali ilegalni list Delo in še več drugih časopisov v Goričah pri Divači, v Gorici in v Trstu. Vse te izkušnje ilegalnega tiskarstva so prišle do izraza z začetkom vojne. Na Primorskem je do poletja 1943 delovalo 8 pomembnejših in nekaj manjših ciklostilnih tehnik, ki so razmnoževale propagandni material.

S kapitulacijo Italije je prišlo na Primorskem do množične vstaje in ob tem se je pokazala tudi večja potreba po partizanskem

tisku. Vodstvo Pokrajinske tehnike KPS za slovensko Primorje je sredi marca 1944 poskrbelo za postavitev prve majhne tiskarne z imenom »Ančka 222« na Vogrskem. Do osvoboditve so na Primorskem nastale še tri tiskarne: Julij 63, Slovenija in Doberdob. Med vsemi je bila najbolj opremljena tiskarna Slovenija v Studencih. Od septembra 1944 je prevzela tiskanje »Partizanskega dnevnika«, in so do osvoboditve v njej natisnili 101 številko, kar kaže, da je izhajal skoraj vsak drug dan. Znano je, da je ta časopis, katerega dedič je današnji Primorski dnevnik v Trstu pričel izhajati že novembra 1943. To je kot pravi avtor, edinstven primer v vsej okupirani Evropi. Avtor je svoje gradivo črpal predvsem iz arhivov posameznih tiskarn slovenskega Primorja, ki jih hrani IZDG. Vse to je lepo razvidno iz številnih opomb. Podal nam je tudi obširen pregled literature, saj je že večje število avtorjev obravnavalo posamezne primorske tiskarne in ciklostilne tehnike. K temu je dodal abecedni seznam krajev in imen, brez česar si težko predstavljamo tiskano znanstveno delo.

Da si lažje predstavljamo obseg dela, ki so ga opravile Primorske tiskarne naj v ilustracijo povzamem Krallov izračun opravljenega dela štirih primorskih tiskarn: 13 različnih listov, in sicer 268 številok (1017 strani) v nakladi 1,141.182 izvodov, 18 obsežnejših tekstov v nakladi 56.490 izvodov (483 strani); 57 letakov in lepakov (85 strani) v nakladi 520.264 izvodov; 28 večbarvnih ovitkov za brošure (28 strani) 70.114 izvodov; 133 drobnih tiskovin (162 strani) v 337.549 izvodi. Vseh tiskov skupaj torej 504 na 1775 straneh v 2,126.599 izvodi. Izreden pomen so imele tudi razmeroma številne izdaje v italijanščini.

S pričujočim delom je avtor opravil veliko nalogo, saj je na sistematičen način obravnaval razvoj partizanskega tiskarstva. Delo pa bo zaokroženo, ko bo na enak sintetičen način raziskano in obdelano tudi partizansko tiskarstvo na Gorenjskem, na Štajerskem in na Koroškem.

Nataša Stergar

Stane Terčak, *Ukradeni otroci. Druga, izpopolnjena izdaja. Zavod Borec v Ljubljani 1973, 475 strani.*

O prelomnem in hkrati velikem obdobju zgodovine slovenskega naroda, narodnoosvobodilnem boju v letih 1941—1945 je v primerjavi z obdobjem med obema vojnama 1918—1941 v slovenski historiografiji že veliko napisanega in nekatera vprašanja že raziskana. Tako ima Slovenija v primerjavi z drugimi republikami o NOB obdobju že celovitejši pregled, ki pomeni temeljno delo

in osnova za nadaljnja raziskovanja katerekoli problematike in področja.

Poleg tega ima tehtne in izčrpne študije in monografije, med katerimi naj omenimo le nekaj: O osvobodilni fronti, o okupacijskih sistemih v Sloveniji, o nemškem okupatorju na Štajerskem in Gorenjskem in o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941—1945, o italijanskem okupatorju na Dolenjskem in Notranjskem, o kapitulaciji Italije in narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji jeseni 1943. Dalje imamo razprave, ki preučujejo kolaboracionizem in kontrarevolucijo v Sloveniji, napisanih je že nekaj monografij o narodnoosvobodilnih enotah (odredih, brigadah), o posameznih dejavnostih v NOB, tako o saniteti, gospodarstvu, tiskarstvu.

Tokrat bomo spregovorili o dokumentarnem delu Staneta Terčaka *Ukradeni otroci*, ki pomeni novo poglavje v zgodovinospisju obdobja NOB. S tehničnimi dokazi prikazuje manj znano poglavje genocida, ki ga je zagrešil nemški nacizem nad slovenskim narodom. Avtor je z dolgoletnim zbiranjem dokumentarnega gradiva: arhivskih dokumentov, ustnih virov zaoral ledino v raziskovanju omenjenega vprašanja in zbral toliko gradiva, da je uspel prikazati zaokroženo podobo o nacističnem ugrabljanju slovenskih otrok v letih okupacije. Zavod Borec je leta 1962 delo izdal pod naslovom *Ukradeni otroci*, za katero je dobil Terčak Kajuhovo nagrado za leto 1960. Prva izdaja knjige pa je imela tudi nekaj pomanjkljivosti, na katere je opozoril v recenziji dr. Tone Ferenc z naslovom *Nekaj pripomb h knjigi Ukradeni otroci v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja IV/1963*, št. 1-2, str. 181—192.

Prizadevanje avtorja, da bi delo izpopolnil, ga je vodilo k nadaljnjemu iskanju in zbiranju dokumentarnega gradiva, tudi tistega, ki ga v času priprave in izdaje knjige pred desetimi leti ni bilo povsem na voljo.

Dodatno zbrano gradivo, predvsem izpopolnitev gradiva iz VIII. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nürnbergu, in nove izjave prič otrok in njihovih preživelih svojcev in drugih za pripravo druge izdaje, pa avtorja ni omajalo v prepričanju: da tudi tokrat ni še v celoti zbrana vsa dokumentacija, zlasti ne v arhivih tistih držav, ki so zasegle okupatorsko gradivo. Vendar kot pravi sam v uvodu tudi še neraziskano gradivo ne more kaj bistveno novega prispevati k prikazu ali pa ovreči grozljivo podobo nemškega ugrabljanja otrok v okviru nacističnega genocida nad slovenskim narodom.

Jedro Terčakovega dela je preučitev nacističnega izganjanja družin partizanov in ustreljenih talcev, prikaz življenja ugrabljenih otrok v taboriščih VOMI (Volksdeutsche

Mittelstelle) in domovih Lebensborna ter njihove nadaljnje usode. Vsebina knjige je razdeljena na več poglavij z opombami, ki jo zaključuje sklepna beseda in resumeji v slovenščini, angleščini in nemščini.

V prvem delu knjige v prvem poglavju avtor na kratko in dovolj jasno prikaže okupacijo Spodnje Štajerske in Gorenjske in deportacije Slovencev. V drugem poglavju Himmler in organizacija njegovih uradov prikaže vse ustanove in organizacije, ki so se ukvarjale z izseljevanjem, s preseljevanjem in zapiranjem naših ljudi v koncentracijska taborišča in ugrabljanjem slovenskih otrok. Tako nas seznanja z delovanjem Urada državnih komisarjev za utrjevanje nemštva, Glavnim uradom za čistost rase in preseljevanje, Nemško naseljevalno družbo, Nemško preselitveno in upravljalno družbo, Repatriacijskim uradom za etnične Nemce — folksdojčerje in z Organizacijo »L« — Lebensborn, kateremu so nacisti z ozirom na posebne naloge namenili veliko pozornost. Ta ustanova naj bi skrbela za čistost nordijske rase, pospeševala rojstva nemških otrok in prek organiziranih ustanov sprejemala ugrabljene otroke drugih narodnosti. Tretje poglavje *Od domačih ognjišč v taborišča* je najdaljše. Avtor opira svoje raziskave na monografijo Toneta Ferenca *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945* in natančno oriše aretacije in akcije izseljevanja družin ustreljenih talcev in partizanskih družin iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, nacistično nasilje v zbirnih taboriščih v okoliški šoli v Celju, v Šentvidu in Goričanah pri Medvodah, odhod transportov in življenje v otroških taboriščih *Volksdeutsche Mittelstelle* (VOMI) in domovih Lebensborna. V četrtem poglavju *Ugrabljanje tujih otrok* prikaže Terčak prav tako z dokumenti, med njimi so Himmlerjeva pisma in govori, kako so Nemci s svojo rasno teorijo utemeljevali oziroma opravičevali ugrabljanje tujih otrok. Ustanove, ki so tesno sodelovale pri ropanju »biološko sprejemljivih« otrok tuje narodnosti primerni za germanizacijo so bile naslednje: Glavni urad za čistost rase in preseljevanje, Repatriacijski urad za etnične Nemce in organizacija Lebensborn. Vse te organizacije so izvajale svoje zločinske dejavnosti v vseh okupiranih deželah, zlasti pa na Poljskem, v Jugoslaviji (Slovenija), na Češkem in Norveškem.

Drugi del knjige je posvečen spominom in izpovedi otrok (*Otroci obtožujejo*), ki so jim nacisti namenili usodo janičarjev a so se po končani vojni srečno vrnili v domovino. Mnogi izmed njih se le bežno spominjajo svojih staršev, vsem pa je ostal neizbrisen pečat velikega trpljenja v taboriščih tretjega rajha. Svojevrsten dokument je dnevnik

12-letnega dečka Slavka Preložnika, ki ga je pričel pisati od aretacije svojega očeta (7. VII. 1942) pa do konca leta 1944. V tretjem delu, Materina izpoved, govori Pavla Kovačič iz Celja. Je ena izmed redkih mater, ki se je prebila skozi koncentracijsko in nato delovno taborišče, dobila svoja ugrabljena otroka, s katerima se je po vojni vrnila domov. Njena izpoved je, kot vse ostale, preseljena a toliko bolj dragocena če vemo, da so materam po odvzemu otrok v zbirnih taboriščih namenili edino še pokončanje v taboriščih smrti. Po kratkem pregledu taborišč v Tretjem rajhu, kamor so pošiljali naše ljudi, sledi četrti del Vrnitev v domovino. Terčak natančno prikaže organizacije in njihovo delovanje za repatriacijo vojnih ujetnikov (vojakov bivše jugoslovanske vojske), taboriščnikov, otrok, in oseb, ki so bili poslani na delo v Nemčijo. Na koncu prikaza so še izjave repatriiranih otrok o zadnjih me-

secih izgnanstva. Veliko ukradenih otrok, ki so si jih prisvojile nacionalsocialistične družine, pa je utonilo v tujini in le redkim svojcem teh otrok je uspelo po dolgotrajnem iskanju in boju doseči, da so se vrnil v domovino. V nadaljnjih treh poglavjih je prikazan prvi primer takega boja, ki ga je spremljala domača in tuja javnost; boj matere za vrnitev sina Ivana Pirečnika, dalje enajstletni boj za Franca Zagožena in vrnitev Elice in njenega brata Ivana Acmana. Zadnji dve poglavji pa prikazujeta neuspeli poskus takšnega boja.

Terčakovo najboljšo dokumentarno delo, ki odkriva neizpodbitna dejstva podprta z dokumenti in fotografijami o nacističnem ugrabljanju otrok jer pisano tudi z bolečo prizadevnostjo. Knjiga ima visoko etično vrednost in je primerna tudi mladini, zlasti še pri pouku zgodovine.

Anka Vidovič-Miklavčič

SOMMAIRE

Božo Otarepec, Collaborateur supérieur à l'Institut Historique de l'Académie Slovène, Ljubljana: Contribution à l'histoire du château de Turjak. — CDU 728.81 (497.12 Turjak) (091) — p. 147

Anton Svetina, juriste en retraite, Ljubljana: Où se trouve la montagne carinthienne Mons Junensis ? — CDU 914.366 Mons Junensis — p. 153

Helfried Valentinitz, Associé d'études à la Faculté de Droit, Graz (Autriche): Les plaintes des paysans dépendant de l'office du vidame en Carniole de 1634. — CDU 347.237(497.12) «1634» — p. 155

Jelka Melik, Etudiante de droit, Ljubljana: Les finances de la province de Carniole de 1861—1914. — CDU 351.72(497.12)«1861/1914» — p. 160

Dušan Kermavner, Conseiller scientifique en retraite, Ljubljana: La grève dans la mine de houille Ojstro en 1883. — CDU 331.892:622.332 (497.12 Ojstro) «1883» — p. 166

Katarina Kobe-Arzenšek, Conservateur supérieur au Musée technique de Slovénie: Contributions à l'histoire de la corderie en Slovénie. — CDU 677.7.08(497.12)(091) — p. 169

Ivo Juvančič, Adjoint scientifique à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Le fond politique du premier procès de Trieste. — CDU 329.18(45)«1925/1930» — p. 180

Jože Šorn, Adjoint scientifique à l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier, Ljubljana: Vlado Valenčič-septuagénaire. — CDU 92 Valenčič V. — p. 185

Stane Granda, Associé d'études à l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier, Ljubljana: Janko Jarc-septuagénaire. — CDU 92 Jarc J. — p. 186

En feuilletant des vieux albums de photographies. — CDU 77.03(093) — 187

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés. — CDU 061.055 — p. 189

Publications nouvelles. — CDU 930(048.1) — p. 198

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

GOSPODARSKE ORGANIZACIJE, ZAVODI IN DRUGI

čestitamo

za 30-letnico zasedanja
AVNOJ V JAJCU
IN
ZA DAN REPUBLIKE
29. november

*vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
pa se priporočamo za sodelovanje
na gospodarskem in kulturnem področju*

obenem pa želimo tudi

srečno,
zdravo in uspeha polno
novo leto 1974

IZBRAN JE GLAVNI DOBAVITELJ JEDRSKE ELEKTRARNE KRŠKO

Na predlog elektrogospodarstev republike Slovenije in Hrvatske sta Izvršni svet Skupščine SR Slovenije in Izvršno vijeće Sabora Hrvatske sklenila dne 27. oktobra 1973 sporazum, s katerim je bila dana pobuda in začeta skupna akcija dveh republik za gradnjo dveh jedrskih elektrarn, od katerih bo prva zgrajena v SR Sloveniji v Krškem, a druga v SR Hrvatski.

Na podlagi tega sporazuma dveh izvršnih svetov sta združeni elektrogospodarstvi obeh republik pooblastili elektrogospodarska podjetja in to: Savske elektrarne, Ljubljana in Elektroprivredo, Zagreb, da opravita skupni program priprav za gradnjo JE Krško.

V ta namen sta pooblaščenim elektrogospodarski organizaciji ustanovili skupno delovno skupino in skupni koordinacijski odbor, izvršna sveta obeh republik pa posebno delovno skupino.

Po dvoletnem delu pri izdelavi tenderja, pri zbiranju in analizi ponudb, pri pogovorih z inozemskimi ponudniki, z domačo industrijo ter z domačimi gradbenimi in montažnimi podjetji, s projektnimi organizacijami, kakor tudi z inozemskimi in domačimi bankami in finančnimi institucijami se je opravila dokončna analiza in vrednotenje zbranih ponudb in se ugotovil najugodnejši ponudnik za JE Krško.

V razpisu za dobavo in gradnjo JE Krško so sodelovale inozemske firme:

General Electric iz ZDA,
Kraftwerk Union iz Zvezne republike Nemčije in Westinghouse iz ZDA.

Kot najugodnejši ponudnik je bil izbran in predlagan organom upravljanja zainteresiranih elektrogospodarskih delovnih organizacij Westinghouse iz ZDA.

Dne 28. novembra 1973 so organi upravljanja Savskih elektrarn Ljubljana, Elektroslavonije Osijek, Elektroprivrede Rijeka, Elektroprivrede Dalmacije, Split, Elektroprivrede Zagreb in Geološkega zavoda, Ljubljana, obravnavali poročilo in predlog KO za pripravo gradnje JE Krško in posebne delovne skupine IS dveh republik ter na podlagi tega sorejeli sklepe, da se za najugodnejšega ponudnika izbere in sprejme firma Westinghouse. Istega dne je bilo v Krškem podpisano namensko pismo, tako imenovani »Letter of intent«, s firmo Westinghouse.

Firma Westinghouse je za JE Krško ponudila projekt te elektrarne z lahkovodnim reaktorjem pod pritiskom »sistema PWR« in z enim turboagregatom, moči 632 MW s pretočnim hlajenjem, oziroma z močjo 615 MW v primeru hlajenja s hladilnimi stolpi. Cena elektrarne po sistemu dobave »ključ v roke« znaša 3.929 milijonov dinarjev, vključno z jedrskim gorivom za prvo polnjenje.

Eden izmed odločujočih elementov pri izbiri firme Westinghouse za najugodnejšega ponudnika je bila zanesljivost pri obratovanju elektrarne. To je toliko pomembnejše, ker bo JE Krško najmočnejša elektrarna v našem elektroenergetskem sistemu.

Westinghouse je sprejel zahteve investitorja, ki se nanašajo na ugodnost lokacije JE v Krškem kot tudi vsa potrebna zagotovila za varnost okolice ob upoštevanju postavljenih pogojev vodnogospodarskih organov obeh republik, kar zadeva hladilni sistem.

Firma Westinghouse bo vso pomembnejšo opremo, zlasti jedrski reaktor in turboagregat, dobavila iz lastnih tovarn iz ZDA, ki imajo pri izdelavi takšne opreme že dolgoletne izkušnje.

V ZDA je takšna oprema v glavnem že standardizirana, v omenjenih tovarnah pa imajo tudi izredno dobro kontrolo nad kakovostjo materiala in izdelavo v vseh proizvodnih fazah.

Ocenjeno je bilo, da bo Westinghouse lahko zgradil jedrsko elektrarno v ponujenem roku. Firma Westinghouse zagotavlja, da bo elektrarno predala v obratovanje v 60 mesecih od podpisa Letter of intent.

Ponudba Westinghouse je bila najugodnejša tudi v komercialnem in finančnem pogledu glede na temeljne kreditne pogoje.

Skupna investicijska vlaganja in zadolžitve v tujini, so pri tej ponudbi najnižje.

Westinghouse je sprejel tudi investitorjeve pogoje za vključitev domače industrije pri dobavi opreme za JE Krško kot tudi za sklenitev kooperantskih poslov z domačo industrijo. V ta namen je podpisal ustrezen sporazum s konzorcijem domače industrije za gradnjo JE Krško.

Začetek gradnje JE Krško pomeni hkrati uvajanje jedrske tehnologije in začetek nuklearnega obdobja v razvoju jugoslovanskega elektrogospodarstva in industrije.

JE Krško pomeni kot skupni gospodarski podvig dveh republik na načelih skupnih vlaganj pomemben faktor povezovanja dveh republiških elektrogospodarstev na temelju moderne tehnologije ter hkrati pomemben prispevek za združevanje in razvoj enotnega jugoslovanskega elektroenergetskega sistema.

Organizacija združenega dela

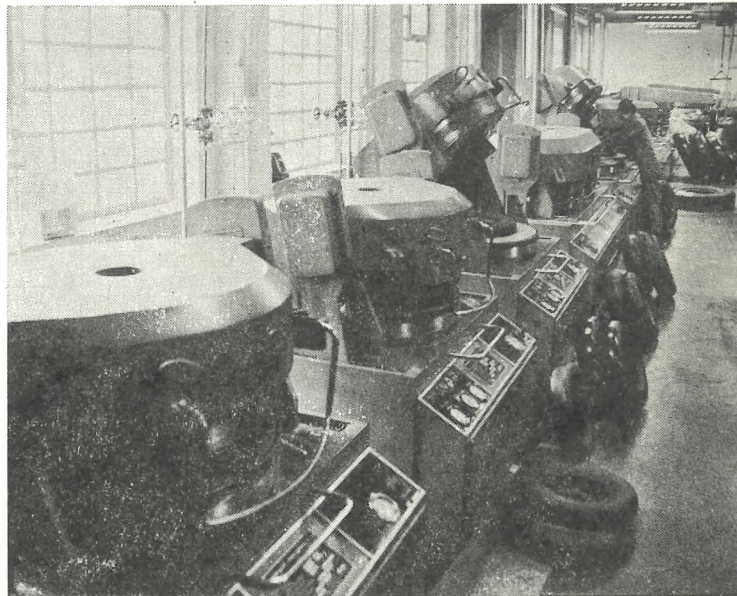
Protektor

Ljubljana, Šmartinska 64

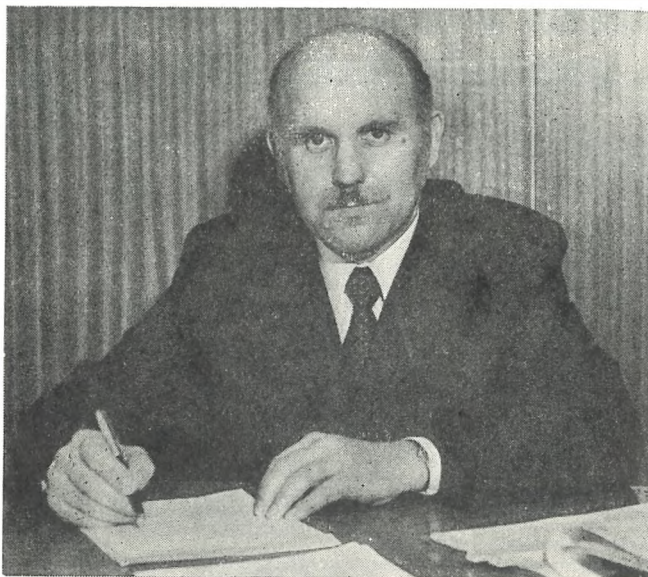
praznuje v letošnjem letu
25 let obstoja in dela

V minulih 25 letih se je »PROTEKTOR« razvil iz obrtne delavnice v podjetje, ki na modernih napravah industrijsko obnavlja diagonalne in radialne osebne ter tovarne avtomobilske plašče z modernimi letnimi in zimskimi profili. Izdeluje po željah kupcev najrazličnejša tesnila in penaste profile in druge gumijeve izdelke.

S svojimi proizvodi se je »PROTEKTOR« uveljavil na domačem tržišču in želi poslovno sodelovati z vsemi organizacijami združenega dela, ki bi hotele skleniti ustrezne poslovne aranžmaje. Zlasti vabi k sodelovanju transportna podjetja, za katera bi lahko prevzel obnavljanje avtomobilskih plaščev za njihova prevozna sredstva. Kolektiv »PROTEKTORJA« bo tudi v bodoče vlagal velike napore in potrebna sredstva, da bo svoje poslovne partnerje zadovoljeval s najrazličnejšimi kvalitetnimi gumijevimi izdelki ter solidno obnovljenimi avtomobilskimi plašči.

Linija za vulkanizacijo avtomobilskih plaščev

Direktor inž. Pavle Logonder

25-letnica GRAL-Avtoobnova Ljubljana

Avtoobnova, podjetje za servisne usluge, prodajo avtomobilov in rezervnih delov, slavi v tem letu 25-letnico svojega obstoja.

Z odlokom ministrstva za lokalni promet leta 1948 je bilo ustanovljeno podjetje; začetki so bili zelo skromni: nekaj avtoremontnih delavnic in kovnic za rezervne dele, katerih vloga je bila v času obnove domovine pomembna, če imamo pred očmi takratno stanje voznega parka v Sloveniji.

Podjetje je začelo poslovati s skromnimi osnovnimi in obratnimi sredstvi v vrednosti 9,173.607 din. Posebno po letu 1957 se je poslovni sklad ob smotrni in racionalni uporabi investicij stalno večal. Sporedno z naložbami v osnovna sredstva so se večala tudi obratna sredstva. In ravno pravilna razporeditev sredstev je imela ugodno posledico, tj. likvidnost podjetja vseh 25 let svojega delovanja.

Celotni dohodek je narasel kljub nekaterim težavam zaradi neugodnih tokov v gospodarstvu v letih 1952 in 1953 od skromnih 5,713.000 v letu 1948 na 5.030,708.741 starih din v letu 1972. Tudi osebni dohodki so rasli, pri čemer je veliko vlogo odigralo nagrajevanje po storjenem delu.

Kadrovska struktura se je iz leta v leto izpopolnjevala od delavcev, ki so prišli iz prakse na začetku poti do strokovno usposobljenih delavcev, ki jih današnja tehnologija nujno zahteva. Številčno stanje kolektiva je od 61 članov in 32 vajencev na začetku poti podjetja naraslo na 400 članov v letu 1972.

Najpomembnejša za podjetje je bila selitev v nove prostore v letu 1963; od 1948—1963 so poslovne površine zavzemale le ca. 3000 kvadratnih metrov, od prelomnega leta dalje pa 32.300 kvadratnih metrov.

Danes je podjetje specializirano za servisna opravila za 4 znamke avtomobilov: TAM, FAP, OM in Mercedes ter za popravila hidravličnih volanov ZF, ventilatorjev Behr itd. Za vsako vrsto popravil so organizirali samostojne enote, ki predstavljajo tehnične, prostorske in personalne celote.

V sklopu podjetja deluje tudi trgovina splošnega materiala in rezervnih delov za osebna vozila, saj je povpraševanje po njih na našem trgu zelo veliko.

In kakšni so načrti za prihodnost? Na eni strani specializacija, na drugi pa izpopolnitev manjkajočih oddelkov in služb v tej smeri, da bi v bodoče nudili lastnikom vozil gravitacijskega območja tj. ljubljanske regije in tranzitnim koristnikom celotno storitev in to je: ne samo popravil in vzdrževanja vozil, temveč tudi možnost za garažiranje in prenočišča za stranke.

Modernizacija poslovanja, razsežnost delavniških prostorov, uvajanje nove tehnologije in

specializacija so zahtevale bolj strokovno povezavo; najnovejša pridobitev za zadovoljitev te potrebe je sprejemno oddajni center za komunikacije in dokumentacijo.

Delavsko samoupravljanje je bilo uvedeno leta 1950 in je moralo premagovati vrsto težav, ki so mu bile na poti. Po obdobju krize v letih 1967—1970 je znova zaživel in je dobilo tisto vlogo, ki mu je določena po zakonih. V duhu novih odnosov v podjetju delujejo tudi sindikat, mladinska organizacija in ZK. V okviru sindikata so najbolj delavne športne sekcije: kegljači, šahisti in nogometaši.

Za zaključek prikazane poti podjetja lahko ponovimo besede direktorja ing. Pavla Logondra: »Kolektiv si je vseskozi prizadeval, da je držal korak s časom, kar mu je v glavnem uspevalo. Zaželeno je, da bi bilo tako tudi v bodoče, da bi ob naslednjem jubileju lahko ravno tako s ponosom gledali na prehojeno pot.«

Panorama poslovnih prostorov Avtoobnove

SLOVENIJALESA

Pravijo, da iz majhnega raste veliko. Res je tako. Pred petindvajsetimi leti je bilo podjetje Slovenijales majhno podjetje, danes, po petindvajsetih letih, pa je po velikosti že peto med jugoslovanskimi trgovskimi podjetji. Med proizvodnimi podjetji lesne industrije Slovenije je Slovenijales s svojimi tovarnami po obsegu proizvodnje največje.

Ustanovitev Slovenijalesa, podjetja za izvoz lesa in lesnih izdelkov, sega v začetek leta 1948. Izvoz lesa je bil prva leta centraliziran, šele leta 1951 se Slovenijales osamosvoji in začne izvažati sam. Izvoz je rasel iz leta v leto, vse večji je postajal izvoz finalnih izdelkov — lesne galanterije in pohištva, leta 1955 je izvoz finale že večji kot skupni izvoz gozdnih in žagarskih izdelkov. Stalno večanje obsega proizvodnje je zahtevalo tudi večjo prodajo. Leta 1954 je Slovenijales odprl prvi trgovini za prodajo pohištva v Ljubljani in Beogradu. Poleg izvoza ima za nalogo tudi preskrbovanje domačega trga. Z namenom, da združuje izvozne organizacije v Sloveniji, se spoji s podjetjem Kooperativa in nekaj časa nosi skupno ime.

Razvoj notranje trgovine ne pozna republiških meja. Že so se pojavile trgovine v Zagrebu, Osijeku, Skopju, Novem Sadu, Subotici, Zadru, Splitu. V Celju in Mariboru zrastejo nove prodajne kapacitete.

Tudi v zunanji trgovini raste iz leta v leto več predstavništev v Evropi, v Ameriki, v Afriki. Odpirajo se posebne SK enote v Ameriki, ki kupujejo izdelke, jih montirajo in kot takšne prodajajo naprej.

Slovenijales med prvimi spozna, da je potrebna vse večja povezanost z industrijo. Lesna in pohištvena industrija Idrija se leta 1967 prva pridruži podjetju Slovenijales. Začne se obdobje velikih integracijskih procesov. V nekaj letih število naraste na šestnajst enot, od tega ena na Hrvaškem, druga v Bosni.

Pomanjkanje lesa v Evropi napoti Slovenijales, da prvi med jugoslovanskimi podjetji odpre svoja sečišča v Afriki. Iz Centralne afriške republike že dobiva žaga v koprski brezcarinski coni hlovdovino in jo predeluje tako za potrebe doma kot za izvoz.

Ob petindvajsetletnici ustanovitve Slovenijalesa lahko ugotovimo, da je podjetje napravilo tak silovit vzpon v relativno kratkem časovnem obdobju.

Poslovna politika podjetja pa tudi v obdobju jubilejnega leta vodi v nadaljnje povečanje obsega poslovanja; kaže pa se v sledeči poslovno politični problematiki: integracijski procesi v trgovini in proizvodnji zahtevajo istočasno širjenje prodajnih kapacitet doma in v inozemstvu.

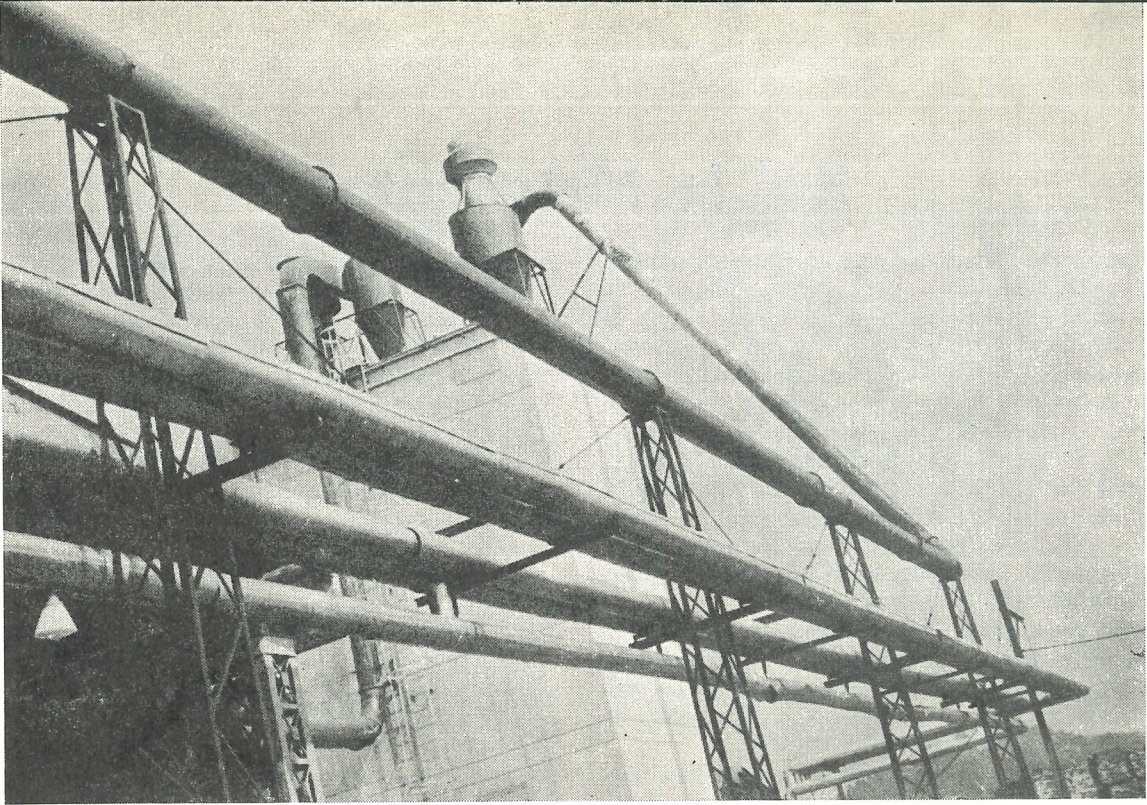
Ti procesi zahtevajo povečano samoupravno dejavnost znotraj samega podjetja v odnosu do proizvodnje in do trgovine. Izvajanje ustavnih dopolnil pomeni nadaljevanje že pred leti začete delo.

Vlaganje sredstev v industrijo deficitarnih proizvodov za potrebe lesne industrije je stalna oblika sodelovanja med Slovenijalesom in proizvodnjo.

Prav v tem letu sta bili zgrajeni moderni skladišči v Novem Sadu in Celju. Z delom je začela žaga v CAR. Odprte so nove trgovine Biro boutique po Jugoslaviji.

Število delavcev se je skupaj s proizvodnjo povzpelo nad šest tisoč in se neprestano veča, tako da deset tisoč delavcev v združenem podjetju Slovenijales ni več daleč.

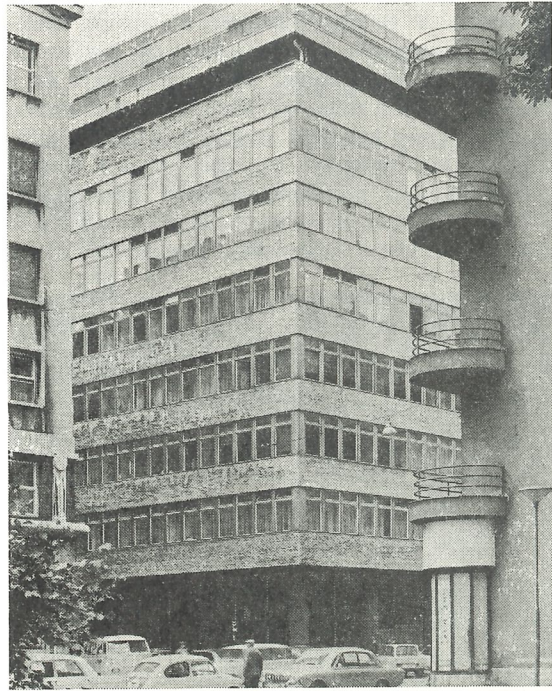
Predsednik centralnega delavskega sveta je Franc Peterkovič, delavec Tovarne pohištva Brežice, predsednik delavskega sveta matičnega podjetja je Peter Trnovec iz sektorja polfinale, generalni direktor podjetja je Anton Petkovšek, ki že deset let uspešno vodi podjetje.

Modernizacija naprav v Lesni in pohištveni industriji Radomlje

Eden izmed kolonialnih stolov, najbolj množičnega izdelka, ki ga izvažajo Slovenijales v ZDA in veliko evropskih držav

Zgradba v Beethovnovi 11, kjer je sedež združenega podjetja Slovenijales

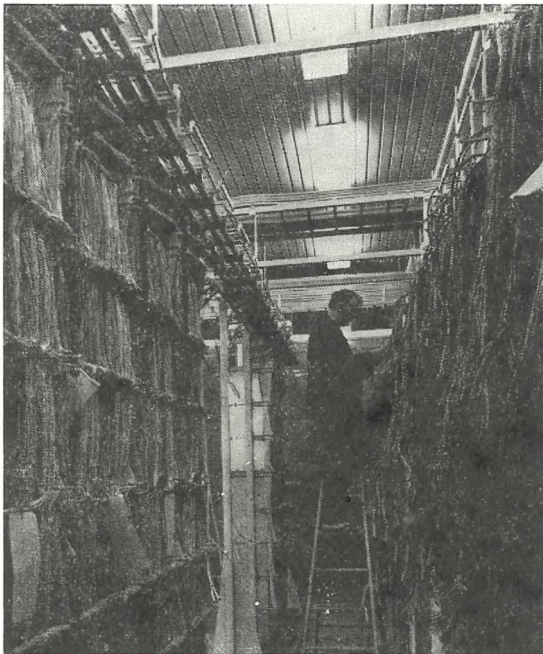
SLOVENIJALES

Kaj je Metaconta?

Metaconta pomeni naziv za družino računalniško krmiljenih sistemov avtomatskih telefonskih in telegrafskih central, ki so jih razvile in jih še razvijajo različne tovarne v sklopu mednarodne družbe ITT. Vsem tem sistemom central so skupni računalniki, ki so jih bili razvili v najtesnejšem sodelovanju z vsemi tovarnimi, članicami ITT, medtem ko so izvedbe komunikacijskih stopenj in prilagoditvenih enot različne. Trenutno so iz družine Metaconta najbolj znani tile sistemi: 10 C, ki ga proizvaja belgijska tovarna Bell Telephone, ter 10 R in 11 A, na katerih delajo francoske tovarne LMT in CGT.

Med vsemi temi sistemi prednjači sistem 10 C, ki je že prešel eksperimentalno obdobje in je v redni proizvodnji v Belgiji, pripravljajo pa proizvodnjo tudi v drugih deželah, npr. v Avstraliji, Jugoslaviji, Norveški in na Taivanu.

V redni eksploataciji sta že dve avtomatski telefonski centrali tega sistema v Belgiji in avtomatska telegrafska centrala na Nizozemskem, medtem ko je naročenih in je v montaži že mnogo central v Belgiji, Norveški, Avstraliji, Jugoslaviji, Nizozemski, Hongkongu in na Bermudih. Za uvedbo tega sistema pa se zavzemajo še v številnih drugih državah. Metaconta 10 C sistem je programsko krmiljen sistem, medtem ko uporablja v komutacijskih stopnjah releje s hermetično zaprtimi mehkomagnetnimi kontaktniki. Sistem je zgrajen po najmodernejših principih in vključuje zadnje tehnološke dosežke. Zanj je

Montaža avtomatske telefonske centrale Iskra Metaconta 10 C v Mostah. V prihodnjih dveh letih bo Iskra izdelala in montirala še 13 avtomatskih elektronskih telefonskih central za tranzitni promet za jugoslovansko ptt omrežje

značilna velika miniaturizacija, kar pomeni znaten prihranek na prostoru, zlasti pri večjih centralah, modularna zgradba, ki z uporabo tiskanih vezi in vtičnih enot olajšuje vzdrževanje in zmanjšuje probleme pri povečavah kapacitet in pa programsko krmiljenje, ki omogoča veliko fleksibilnost centrale v obratovanju brez posegov v samo komutacijsko opremo, temveč samo s spreminjanjem programov na računalnikih.

Sistem omogoča gradnjo central od srednjih pa do največjih kapacitet, in sicer pri lokalnih centralah od nekaj tisoč naročnikov do praktično neomejenih kapacitet, medtem ko omogoča gradnjo medkrajevnih central s kapacitetami preko 60.000 medkrajevnih vodov. Poleg tega je možna tudi gradnja kombiniranih lokalnih in medkrajevnih central. Se pravi, da je z Metacontom mogoče graditi vse vrste central z izjemo central manjših kapacitet do nekaj tisoč lokalnih priključkov, kjer je ta sistem neekonomičen.

Iskra si je z nakupom licence in z gradnjo nove tovarne v Kranju za sistem Metaconta 10 C zagotovila mesto med proizvajalci najmodernejše komutacijske opreme, dobila je najsodobnejšo tehnologijo, kar je velikega pomena v vedno hujšem konkurenčnem boju na tržišču.

Podpisane pogodbe za dobavo 14 central tega sistema za potrebe jugoslovanskih PTT podjetij zagotavljajo pogoje za uspešen začetek pri uveljavljanju na jugoslovanskem tržišču.

Razen tega se je z uvajanjem Metacontem pojavila tudi potreba po kadrih, ki bodo imeli možnost, da si v sorazmerno kratkem času pridobe dragocene izkušnje v novi tehniki v sodelovanju z našim inozemskim kooperantom. Tako bomo izpolnili enega izmed osnovnih pogojev za naš nadaljnji razvoj na tem področju.

Vendar si nikakor ne smemo misliti, da pri uvajanju novega sistema ne bo težav.

Razen objektivnih bodo zlasti pomembne subjektivne težave, saj bo zaradi uvedbe tega sistema treba preusmeriti kadre, zelo intenzivno pa bo treba vključevati nove, zlasti mlade, ki na tem področju komutacijske tehnike še nimajo izkušenj. Pri nekaterih starejših sodelavcih se pojavi odpor do nove tehnike in tehnologije, medtem ko se pri nekaterih mlajših lahko pojavijo pretirane želje po čim hitrejši afirmaciji, kar zlahka pripelje do konfliktnih situacij. Zato bo zelo važno pravilno usmerjanje tako enih kot drugih, da bomo dosegli kar največji rezultat, saj si uspešne realizacije tako obsežnega in zahtevnega programa sploh ne moremo misliti brez resne koncentracije vseh razpoložljivih sil in sredstev.

Tudi osvajanje nadaljnjih tržišč bo povezano z vrsto težav, vendar nas vse to ne sme odvrniti od začete poti in za rezultat si moramo pač zagotoviti le popoln uspeh.

Sadje-zelenjava

VELETRGOVINA S KMETIJSKIMI PRIDELKI
LJUBLJANA, Poljanska cesta 46 a
Telefon n. c. 310 744, 310 753

postreže z dnevno svežim sadjem in zelenjavo domačega in inozemskega izvora v en gros skladišču na Poljanski 46 a, ter v svojih prodajalnah in drugih prodajnih mestih v Ljubljani. S klimatskimi napravami za hlajenje opremljena skladišča in sodobna tehnologija omogočajo trajno preskrbovanje s kvalitetnim blagom.

Tudi delovna skupnost
SADJE-ZELENJAVA
se pridružuje čestitkam

ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER,

obenem pa želi vsem svojim potrošnikom
in prijateljem
SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

ŽIVILSKI KOMBINAT

z delovnimi enotami
čestita

ZA DAN REPUBLIKE
29. november.

Svojim poslovnim prijateljem in
vsem delovnim kolektivom

pa želi

SREČNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1974!

29.

november

1943-1973

vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
naše čestitke ob dnevu republike

 ljubljanska banka

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 533, 322 738

projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost

»KANALIZACIJE«

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in obenem želi polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1974!

Komunalno
podjetje
VIČ

Ljubljana

Uprava, tehnični sektor, služba za urejanje in oddajo stavbnih zemljišč

LJUBLJANA, Vrhovnikova 2

telefon h. c. 61 261

direktor: 61 780

Stranski obrati: Ljubljana, Viška cesta 58 in 65, telefon 61 328

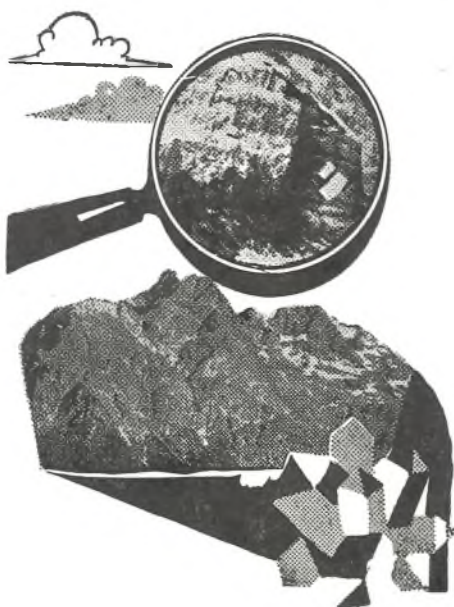
in Tomažičeva cesta, telefon 61 424, 62 788

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi manjše mostove, kanalizacijo, razne objekte itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- opravlja strojne storitve po konkurenčnih cenah,
- daje brezplačne tehnične informacije,
- izdeluje in prodaja betonske izdelke.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA

čestita za praznik dneva republike, obenem pa želi srečno in uspešno NOVO LETO 1974!

LJUBLJANA, DIMIČEVA 16

Telefon: direktor 344 490

centrala 344 261

- GEOLOŠKA RAZISKOVANJA
geološke in geofizikalne karte
mineralne surovine
geomehanika, fundiranje nizkih
in visokih zgradb
konsolidacija gradbenih tal
pitna, industrijska, termalna in
mineralna voda
- VRTANJE
raziskovalna in eksploatacijska
za sidranje
za konsolidacijo tal
pilotiranje pri fundiranju
objektov
- RUDARSTVO
raziskave
masovno miniranje
- PROJEKTIRANJE IN
KONSTRUKCIJE VRTALNIH
STROJEV
- INVESTICIJSKA DELA V
TUJINI

Papizles

poslovno združenje
slovenske papirne industrije
LJUBLJANA, Titova cesta 13/II
Telefon: 23 514, 21 513
Telex: 31-134 Yu paples

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

IZBIRA JE LAHKA
IN PRAVILNA:

Uporabljajte redno vsak dan

ZOBNO KREMO

Signal

KI TRAJNO VARUJE VAŠE ZOBE

VEDROG, LJUBLJANA

SANOLABOR

LJUBLJANA, Cigaletova 9, p. p. 69/II
Telefoni: 317 535, 311 540, 311 260

Dobavlja:

medicinske in laboratorijske aparate, instrumente in opremo, elektromedicinske in rentgenske aparate ter pribor, medicinski potrošni material, bolniško opremo in tipiziran tekstil, obvezilni material, ortopedske pripomočke, aparate in instrumente za medicino dela, testne aparate, laboratorijsko steklo, biokemične test reagense, gumijasti sanitetni, higienski material, lekarniško embalažo in opremo.

V zalogi imamo specialno medicinsko potrošno blago svetovno znanih proizvajalcev.

dental

LJUBLJANA
Titova cesta 25 a
Telefon 311 532

podjetje za promet z zobarskimi potrebščinami

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

IMPORT
EXPORT
LJUBLJANA
Miklošičeva 5
Telefon: h. c. 323 241
Telex: 31-298
Telegram: KOTO Ljubljana
Poštni predal: 415

Koteks Tabus

Uvoz in izvoz na evropska ter prekomorska tržišča.

Zastopstvo inozemskih firm.

Obiščite naše trgovine visoke mode BOUTIQUE v Ljubljani, na Miklošičevi cesti 5 in v Kopru, v hotelu TRIGLAV.

Ob tej priliki čestitamo vsem poslovnim prijateljem ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE in obenem jim želimo SREČNO ter USPEŠNO NOVO LETO 1974!

sport

oprema

LJUBLJANA-ŠENTVID

Tacenska cesta 29

Ima v svojem proizvodnem programu:

- kvalitetno telovadno orodje,
- opremo za letna in otroška igrišča,
- rekvizite za lahko in težko atletiko,
- razno rekreacijsko in camping opremo,
- »MELOPLAST« šolske table s priborom.

ZAHTEVAJTE CENIKE IN PROSPEKTE!

Telefon: 51 455

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november, obenem pa želimo polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1974!

Gozdno gospodarstvo Ljubljana

s sedežem

v Ljubljani, Tržaška cesta 2

prek svojih obratov proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih sortimentov, opravlja gozdno gojitvena dela, gradi ceste ter osnavlja gozdne plantaže in intenzivne nasade

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo svojim poslovnim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

Prometno podjetje

SAP

LJUBLJANA
Središka ulica 4

telefon 323 665
314 341
telex 31-221

solidno in poceni opravlja:

- redni avtobusni promet in izletniške vožnje v domačem in mednarodnem prometu
- domače in mednarodne turistične storitve
- gostinske storitve
- domače in inozemske prevoze blaga

Za cenjena naročila se priporoča Kolektiv »SAP LJUBLJANA«

KOVINSKO PODJETJE

LJUBLJANA, KAMNIŠKA 41
Telefon: 312 798

izdeluje

jeblene konstrukcije, žerjave in
žerjavne proge, jeblene mostne
konstrukcije, okna in vrata
v »SECCO« izvedbi, stopniščne
in balkonske ograje, regale
za opremo skladišč in vse druge
v ključavničarsko stroko spadajoče
izdelke.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO
1974!

volan ljubljana
k e r s n i k o v a 6

čestita

vsem poslovnim partnerjem in delovnim
ljudem

ZA DAN REPUBLIKE
29. november

ter jim istočasno želi srečno in uspeha
polno leto 1974

VSEM POTROŠNIKOM IN POSLOVNIM PARTNERJEM
ČESTITA ZA PRAZNIK 29. NOVEMBER
IN OBENEM ŽELI TUDI

ZADOVOLJNO NOVO LETO 1974

TRGOVSKO PODJETJE
N **nama**
L J U B L J A N A

s prodajnimi enotami:

- VELEBLAGOVNICA PRI POŠTI,
Ljubljana
- KONFEKCIJA ELITA, Ljubljana
- BLAGOVNICA S STANOVANJSKO
OPREMO, Ljubljana
- BLAGOVNICA, Kočevje
- BLAGOVNICA, Škofja Loka
- VELEBLAGOVNICA, Velenje

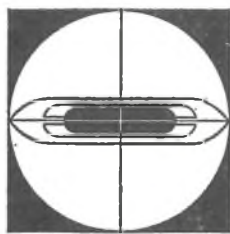

Telefon: 313 131, 311 595

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA-LJUBLJANA

Poleg lastnih proizvodov: marmorni bloki, marmorne in granitne plošče, izdelki iz marmora, teraco plošče, izdelki iz betona in umetnega kamna ter peska za teraco in peska za malte nudi naročnikom tudi druge gradbene materiale kot: cement, keramične plošče, salonitne izdelke.
Se priporočamo

utensilia

Telefon 23 625

**Tovarna
tekstilnih
potrebščin
Ljubljana
Dolenjska 83**

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november, obenem pa želimo polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1974!

Stroji in oprema za lesno industrijo,
oprema za avtoservisne delavnice,
livarna barvnih kovin
zastopstvo inozemskih firm

SLOVENIJALES ŽIČNICA

TOVARNA STROJEV IN OPREME

LJUBLJANA, TRŽAŠKA CESTA 49

tel. 61 194, 61 686, 61 042

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november obenem pa jim želimo SREČNO IN UPESNO NOVO LETO 1974!

montažno
podjetje
za izolacijo

Ljubljana

toplotna izolacija — hidroizolacija
— izolacija hladilnic — zvočna izolacija — antikorozija — klimatske naprave — ključavničarska dela — opravljanje zunanje trgovskega prometa in investicijskih del v tujini — zastopanje tujih firm

Ljubljana, Bratov Rozmanov 4

Tel.: hišna centrala 315 471, 315 120

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. november in obenem želi polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1974!

Ljubljanski urbanistični zavod - LUZ

LJUBLJANA, KERSNIKOVA 6,
TITOVA 36, KIDRIČEVA 1, CANKARJEVA 1

Področje dela zavoda:

- proučuje, raziskuje, razvija in izpopolnjuje metode in tehnike prostorskega planiranja in urbanističnega načrtovanja;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja prostorsko planerske dejavnosti (regionalne prostorske plene za ožja območja in posebne namene ter urbanistične programe in načrte);
- pripravlja kratko in srednjeročne načrte prostorske ureditve mesta in naselij na podlagi družbeno gospodarskih načrtov;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja urbanistično načrtovalne dejavnosti (vse dele zazidalnih načrtov);
- pripravlja predloge smernic za izdelavo lokacijske dokumentacije in izdeluje lokacijsko dokumentacijo;
- opravlja zakoličenje in geodetska dela v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter geodetsko komunalna dela pri dokumentaciji za realizacijo zazidalne zasnove;
- posreduje družbenim, političnim in drugim pravnim osebam strokovno pomoč in priporočila v urbanističnih zadevah;
- zavod opravlja svoje naloge samostojno ali pa organizira izdelavo teh nalog, pri čemer sodeluje z vsemi pristojnimi dejavniki na republiškem, mestnem ali občinskem nivoju;

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

Gradbeno
industrijsko podjetje

GRADIS

LJUBLJANA

Korytkova 2 • Telefon 323 641

s svojimi enotami doma in v tujini

izvaja:

vsa gradbena dela industrijskih objektov, objektov družbenega standarda in gradi stanovanja za trg; izdeluje gradbene elemente, razne vrste betonskih izdelkov in opravlja montažo gradbenih konstrukcij; izvaja ključavničarska, kleparska in krovna dela; projektira vse vrste visokih, nizkih, vodnih, luških in stanovanjskih objektov

Čestitamo za 30-letnico AVNOJ v Jajcu, ZA DAN REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želimo vsem svojim poslovnim partnerjem ter znancem SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

ŠTAMPILJKE

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja
solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 314 411

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3

Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november, obenem pa jim želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

TRGOVSKO PODJETJE

Telefon: 322 422

„Moda“

LJUBLJANA, RESLJEVA CESTA 16

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON, Prešernov trg 3

MODA, Nazorjeva 5

OKRAS, Copova 42

MODA, Cankarjeva 7

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**

Telefon 311 650, 311 646

Ljubljana, Ulica Milana Majcna 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro daril, kot so damske manikire, moške in damske potovalne garniture, kopalni pribor, razpršilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bogato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CUTIS« v Pražakovi ulici 8.

Naš cilj je zadovoljiti odjemalce z dobro kvaliteto, najnovejšimi vzorci in nizkimi cenami

Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem, obenem pa želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

Tovarna kovinskega okovja **KOT**

TACEN 38

61211 Šmartno pod Šmarno goro

Telefon 51 244, 51 146

Izdeluje okvire za damske torbice, raznovrstne ključavnice in okovje za kovčke, aktovke, razne športne rekvizite, konzervne nožke, ščitnike, modne zaponke, žebličke za obutveno industrijo v ničljani, antičnem srebru, rumeni in barvani izvedbi prvovrstne kvalitete, ki jih konzumira poleg domačega tudi inozemsko tržišče.

Vsem cenjenim odjemalcem se priporoča in garantira za kvalitetno blago in solidno postrrežbo.

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1974!

VELETEKSTIL

LJUBLJANA, Masarykova cesta 17

Poslovalnica

»TRIM«

Mestni trg 6

Na novo odprta specializirana trgovina oblačil in obutve za šport in rekreacijo.

Cenjenim strankam se priporočamo za nakup naših artiklov.

Čestitamo za praznik republike in želimo vsem delovnim kolektivom ter svojim poslovnim prijateljem srečno in uspeha polno novo leto 1974

Kolinska tozd Kemina

LJUBLJANA, ŠMARTINSKA 50

Telefon 316 244, h. c. dir. 316 894

NAŠ PROIZVODNI PROGRAM JE TALE:

Industrijska proizvodnja, predelava, dodelava vseh vrst lepil, prečiščene, tehnične in druge želatine, pomožna sredstva za papirno, lesno, tekstilno, usnjarsko, gradbeno industrijo in široko potrošnjo, opravljanje blagovnega prometa na debelo in v tranzitu, izvoz—uvoz ter zastopanje tujih firm.

Prosimo, zahtevajte prospekte in tehnična navodila!

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem
ZA DAN REPUBLIKE 29. november,

obenem pa želimo polno delovnih uspehov v NOVEM LETU 1974

USPEŠNO POSLOVNO LETO VAM ŽELI

Papirna galanterija **SIMONČIČ**

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25-091

Telegram: Simončič Ljubljana

TISKARSTVO:

KOMERCIALNI TISK
KATALOGI
PROSPEKTI
ETIKETE
EMBALAŽA
KOLEDARJI
REKLAMNI KARTONI
UMETNIŠKE REPRODUKCIJE

plutal

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH
IZDELKOV

Ljubljana, Celovška 32

Telefon: 310 778

GRADBENIM PODJETJEM
IN GRADITELJEM

dobavljamo plošče za toplotno
izolacijo stavb iz ekspandirane
plute ter
plutovinaste stenske obloge
za notranjo opremo prostorov

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

CENTROMERKUR

Ljubljana

Vsem bralcem revije
KRONIKE
in vsem poslovnim
prijateljem

čestitamo

ZA DAN REPUBLIKE
29. november,

obenem pa jim želimo

SREČNO IN USPEHA
POLNO NOVO LETO
1974!

Priporočamo se
za obisk!

GALIS LJUBLJANA
Lepodvorska ulica 23 a
trgovsko podjetje z igračami, galanterijskimi izdelki in otroško konfekcijo na debelo

Telefoni: direktor 310 061
komerciala 311 314
Oddelek pletenin
— blagajna 311 315
skladišče 311 306

Cestitamo za dan republike in novo leto!

MEDEX LJUBLJANA
Miklošičeva 30
EXPORT-IMPORT

Nudimo vam naraven cvetlični in gozdni med, pristno domačo medico, preparate na osnovi matičnega mlečka in cvetnega prahu, kot so: MELBROSIN, GELEE ROYALE, POLLJUVEN, MELBROSIA pld. — čebelarški reprodukcijski material
Se priporočamo!
Srečno novo leto 1974!

Telefon 311 545

TRGOVSKO PODJETJE

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Na jami 10, dir. 55 696
Prodajni oddelek: telefon 313 259
Celovška cesta 53

vam nudi v svojih poslovalnicah vse vrste kuriva in gradbenega materiala po konkurenčnih cenah. Cestitamo ZA DAN REPUBLIKE 29. november, obenem pa želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974!

Slaščičarsko podjetje

KONDITOR

LJUBLJANA, Kobljarjeva 3

vam daje veliko izbiro prvovrstnega domačega peciva: potice, krofe, torte, kekse, čajno pecivo in druge slaščice.

Izdelujemo po vaši želji in okusu specialne torte, ki so že tradicionalne in cenjene kot najbolj primerna darila za vsako priložnost.

Cestitamo za praznik republike in želimo vsem delovnim kolektivom ter svojim poslovnim prijateljem srečno in uspeha polno novo leto 1974

TEŽMER servis za popravilo tehtnic, težnih in merilnih naprav

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44 — Telefon 20 844
in obrat v Izoli telefon 71 322

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER Vsem svojim poslovnim prijateljem in delovnim ljudem pa želi SREČNO NOVO LETO 1974!

Priporočamo se še naprej za izkazano zaupanje pri naših storitvenih uslugah.

GRADBENO PODJETJE TEMELJ

LJUBLJANA, Titova cesta 282
Telefon 343 281, 343 269

- Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih gradnjah.
- Poleg tega smo specializirani za gradnjo minigolf igrišč, kakor tudi drugih športnorekreacijskih objektov.
- Izdelujemo gradbene elemente (blokete) in jih prodajamo na drobno.

ORGANIZACIJA DRUŽBENEGA DELA

VARNOST

LJUBLJANA, KREKOV TRG 10/I

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrijskih objektov
LJUBLJANA, Parmova 33, telefon 317 745

prevzema in izvaja inženiringe za izgradnjo in rekonstrukcijo industrijskih objektov, izdeluje vsakovrstne projekte in ekonomske elaborate

CENTRALNA LEKARNA LJUBLJANA

s svojimi delovnimi enotami
čestita

ZA DAN REPUBLIKE
29. november in
ZA NOVO LETO 1974

**KOMUNALNA
ENERGETIKA
LJUBLJANA**

PODJETJE ZA PROIZVAJANJE
IN PRODAJO TOPLOTNE
ENERGIJE

61001 LJUBLJANA, Toplarniška 19
Telefon: 316 888

PREDSTAVLJA OSNOVNI ENERGETSKI
VIR LJUBLJANE ZA:

- tehnološko paro za industrijo,
- vročo vodo za ogrevanje stanovanjskih in poslovnih prostorov ter za bojlersko vodo

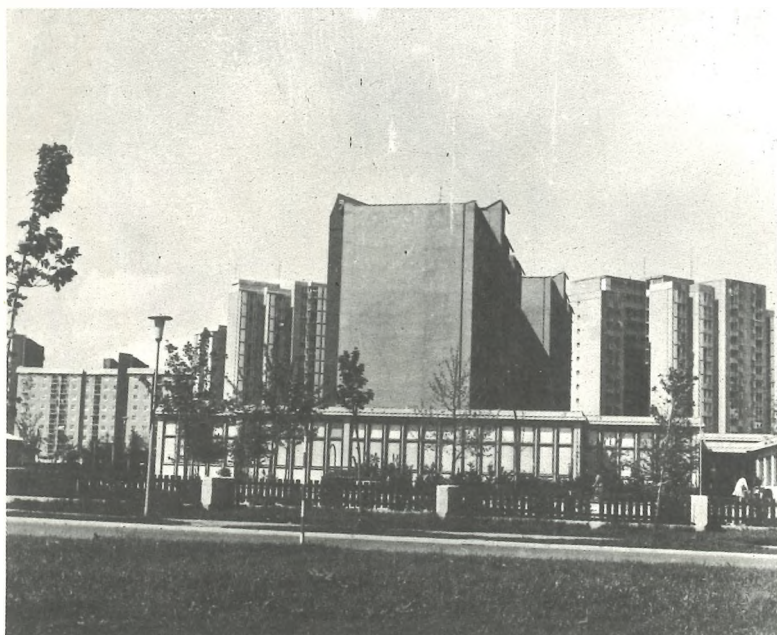
PRIKLJUČITEV NA KOMUNALNO ENERGETIKO
POMENI:

- ceneno oskrbo z energijo,
- večjo zanesljivost dobave,
- zmanjšanje onesnaženja ozračja in s tem tudi zmanjšanje korozijskih vplivov ozračja,
- razbremenitev mestnega prometa za transport goriv in pepela,
- razbremenitev dela v industriji in gospodinjstvih.

Čestitamo za 30-letnico AVNOJ v Jajcu, ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER, istočasno pa želimo vsem svojim poslovnim partnerjem ter znanem SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1974

dekorativna

LJUBLJANA, CELOVŠKA CESTA 280 • TELEFON 54-241 • TELEX 31305 YU DEKOR

Soseska SS-6 — 3284 stanovanj

GIPOSS

61000 LJUBLJANA
Dvoržakova 5
tejefon: 315-544

GRADI

- stanovanjske objekte po tipskih projektih na podlagi javne ponudbe in z uporabo najsodobnejše tehnologije po družbeno dovoljenih cenah
- turistične objekte vseh kategorij,
- poslovne, javne in industrijske
- zgradbe,
- komunalne naprave,
- mostove.

GIPOSS čestita ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, obenem pa želi vsem svojim poslovnim prijateljem in znancem **SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1974.**

SIMONČIČ

PAPIRNA GALANTERIJA
Ljubljana Razpotna 4
Telefon 25 091

KOLEDARJI - OGLEDNI KARTONI - PROSPEKTI - RAZGLEDNICE - ETIKETE - RAZGLEDNICE - PROSPEKTI - OGLEDNI KARTONI - KOLED

sim